Josep Fontana, Casimir Martí,
Jordi Nadal i Oller, Pere Pascual i Domènech,
Borja de Riquer, Roser Solà i Montserrat,
Carles Sudrià i Josep Termes

Catalunya i Espanya al Segle XIX

Columna

El desembre de 1983, l'Institut Municipal d'Història va organitzar el col·loqui «Catalunya i Espanya al segle XIX» per commemorar el 25è. aniversari de la publicació del llibre de Jaume Vicens Vives *Industrials i polítics del segle XIX*. La finalitat del col·loqui i de les diverses ponències que aplega aquest volum era revisar la problemàtica històrica del procés d'inserció de Catalunya dins l'Estat espanyol durant el segle passat, una etapa cabdal de la configuració de l'estructura política contemporània.
En aquest llibre, la interacció entre Catalunya i Espanya s'analitza en quatre aspectes fonamentals: la política, l'economia, els moviments socials i els moviments nacionalistes. Així, l'objectiu central dels diversos treballs publicats és estudiar la manera com es produeix la participació de Catalunya en la vida espanyola en un període en què es consolida l'estat burgès, es posen les bases de la industrialització, es configura una nova classe social, el proletariat, destinada a acomplir un important paper en el futur del país, i el fet diferencial català dóna lloc al nacionalisme polític.
Els diversos autors dels treballs partetxen de les hipòtesis exposades per Vicens Vives al seu cèlebre llibre, encara que actualitzant-les —no en va han passat 25 anys— i indicant-ne, alhora, les llacunes encara existents i les línies d'investigació a seguir en el futur.

CATALUNYA I ESPANYA
AL SEGLE XIX

EDITORS DE LA COL·LECCIÓ

Miquel Alzueta
Ricard Badia
Àlex Susanna

Josep Fontana,
Casimir Martí,
Jordi Nadal i Oller,
Pere Pascual i Domènech,
Borja de Riquer,
Roser Solà i Montserrat,
Carles Sudrià,
Josep Termes

Catalunya i Espanya al Segle xix

Columna

Primera edició: abril 1987
Disseny gràfic: Ricard Badia
© pel pròleg: Sebastià Riera
© 1987, by Josep Fontana, Casimir Martí,
Jordi Nadal i Oller, Pere Pascual i Domènech,
Borja de Riquer, Roser Solà i Montserrat,
Carles Sudrià, Josep Termes
© de les característiques d'aquesta edició
Columna Edicions, S. A.
Carrer Iradier, 26, baixos, 08017 Barcelona
ISBN: 84-86433-57-6
Dipòsit legal: B. 15.518 - 1987
Imprès a Hurope, S. A.
Carrer Recared, 4, 08005 Barcelona
Compost i compaginat a Tecnitype
Carrer Sant Alexandre, 7, 08031 Barcelona

L'edició d'aquest llibre ha comptat amb la col·laboració i estímul de l'Excel·lentíssim

Ajuntament de Barcelona

Cap par d'aquesta publicació,
incloent-hi el disseny de la coberta, no pot ésser
reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera
ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic,
òptic, de gravació o bé de fotocòpia, sense la prèvia
autorització de la marca editorial.

PRÒLEG

El desembre de 1983, l'Institut Municipal d'Història va organitzar el col·loqui «Catalunya i Espanya al segle XIX» per commemorar el 25è aniversari de la publicació del llibre de Jaume Vicens Vives *Industrials i polítics del segle XIX*. La finalitat del col·loqui —la iniciativa del qual fou suggerida per Jaume Sobrequés— i de les diverses ponències publicades ara en aquest volum era revisar la problemàtica històrica del procés d'inserció de Catalunya dins l'Estat espanyol durant el segle passat, una etapa cabdal de la configuració de l'estructura política contemporània.

En aquest llibre, la interacció entre Catalunya i Espanya s'analitza en quatre aspectes fonamentals: la política, l'economia, els moviments socials i els moviments nacionalistes. Així, l'objectiu central dels diversos treballs publicats és estudiar la manera com es produeix la participació de Catalunya en la vida espanyola en un període en què es consolida l'estat burgès, es posen les bases de la industrialització, es configura una nova classe social —el proletariat, destinat a acomplir un important paper en el futur del país— i el fet diferencial català dóna lloc al nacionalisme polític.

Els diversos autors del treballs publicats aquí parteixen de les hipòtesis exposades per Vicens Vives al seu cèlebre llibre, encara que actualitzant-les —no en va han passat 25 anys— i indicant-ne, alhora, les llacunes encara existents i les línies d'investigació a seguir en el futur.

Josep Fontana i Borja de Riquer tracten els aspectes polítics. El primer destaca la necessitat d'estudiar acura-

dament l'actuació dels catalans del segle XIX en la política espanyola per a tenir un coneixement millor de la realitat política catalana global: no solament de la que actua a l'Estat espanyol, sinó també de la que s'ocupa exclusivament de Catalunya.

Per la seva part, Borja de Riquer estudia —en una extensa i interessant ponència— el papel polític que juga la burgesia catalana des de la fi del Bienni Progressista fins la crisi del 1898. Riquer assenyala l'evolució de la burgesia des de la desconfiança envers la política espanyola fins l'abandó dels partits dinàstics i l'apropament al catalanisme moderat, amb una etapa intermèdia de refús del procés polític iniciat per la «Gloriosa». Paral·lelament, Riquer analitza les actituds polítiques de l'esquerra catalana, que oscil·len entre el sucursalisme i la recerca d'una via revolucionària pròpia.

Jordi Nadal, Pere Pascual i Carles Sudrià analitzen l'economia catalana del segle XIX. A la seva ponència, el professor Nadal sintetitza brillantment els seus estudis sobre la indústria catalana en el marc de l'economia espanyola entre els anys 1833 i 1936, i hi exposa les seves tesis sobre l'important paper del sector cotoner en la industrialització de Catalunya, les deficiències de la metal·lúrgia de base i de la química orgànica, l'escassetat de recursos energètics —que Nadal considera que ha estat «el taló d'Aquil·les de la indústria catalana»— i alguns aspectes financers relacionats amb la indústria, com la deficiència del desenvolupament de les societats anònimes i de la banca.

Pere Pasqual, per altra banda, estudia la crisi dels ferrocarrils catalans com a negoci capitalista. Aquests passen de l'èxit estimulant de la línia Barcelona-Mataró —inaugurada el 1848— a l'ensorrament de les companyies ferroviàries i a la consegüent crisi del mercat borsari barceloní el 1866, causada pels errors comesos a partir de la promulgació de la Llei Ferroviària de 1855, com la doble via Barcelona-Girona —de la costa i de l'interior—, una duplicitat massa cara per aquell temps.

Carles Sudrià analitza el finançament del procés d'industrialització, en remarca les característiques diferencials respecte a la resta de l'Estat, i conclou que no van

ser les limitacions del capital financer les que van afeblir la indústria, sinó, ben al contrari, el caràcter del sector secundari català i la debilitat del mercat espanyol els que van limitar el sector financer.

Casimir Martí i Roser Solà estudien els moviments socials. El primer fa una panoràmica de l'evolució dels estudis sobre el moviment obrer català des de la fi de la dècada del 1950 fins al present, i acaba la seva aportació proposant, per al futur, diversos temes d'estudi sobre aquesta matèria (anàlisi del positivisme típic de la darrera producció historiogràfica sobre els orígens del moviment obrer a Catalunya, o dels condicionaments sòcio-polítics d'aquest mateix moviment en els seus orígens).

Roser Solà s'ocupa de l'associacionisme empresarial a mitjan segle XIX (1839-1854), i fa una primera aproximació a un tema fins ara estudiat molt parcialment; l'autora remarca la importància que van tenir el temes aranzelaris en l'estímul d'aquest tipus d'associacionisme, i en fa també un primer estudi descriptiu.

Josep Termes, en una suggestiva ponència, estudia els moviments nacionalistes. Parteix de la concepció del catalanisme de Vicens Vives i assenyala com, a partir d'*Industrials i polítics*, l'anàlisi del catalanisme ha millorat gràcies a les investigacions del historiadors de l'economia, de la cultura i de la societat. Fa un repàs detallat de les últimes aportacions en la matèria i un primer inventari dels temes que encara cal estudiar (el paper de la Universitat en el renaixement cultural, les relacions del romanticisme amb el particularisme català, la influència del proteccionisme en el món obrer, etc.).

Termes acaba la seva intervenció rectificant les teories de Vicens Vives sobre el catalanisme, en el sentit que ja hi havia doctrines catalanistes vertebrades abans del 98; segons Josep Termes, hi va haver abans una doctrina nacionalista que una pràctica política regionalista. En el catalanisme, doctrinalment polifacètic, hi participaven persones procedents de tots els grups socials; no va ser la burgesia industrial la que va crear el catalanisme, sinó que aquesta s'hi va adaptar com a mitjà per tenir èxit polític a Catalunya.

La breu exposició de les tesis defensades pels dife-

rents ponents —no sempre coincidents— ja indica que aquest és un llibre ple d'idees i molt suggestiu, tan suggestiu, penso, com el que li ha donat origen, i espero que també tindrà una llarga i fecunda influència en la historiografia catalana contemporània.

Finalment, cal assenyalar que l'Ajuntament de Barcelona —a través de l'Institut Municipal d'Història— i Columna Edicions s'honoren en col·laborar una vegada més en bé de la historiografia catalana.

SEBASTIÀ RIERA I VIADER

I

LA VIDA POLÍTICA

ELS CATALANS EN LA POLÍTICA ESPANYOLA AL SEGLE XIX

per JOSEP FONTANA

Fa ara vint-i-cinc anys que Jaume Vicens Vives va publicar un llibre que en la seva intenció inicial havia d'anomenar-se *Els catalans al segle XIX* —i aquest és el nom que porta la reduïda tirada de cent exemplars que va fer per als amics— però que raons de censura van obligar a fer sortir amb el títol d'*Industrials i polítics.* Potser hagi estat l'impuls que Vicens va donar, en aquestes i altres pàgines, a la història econòmica de Catalunya allò que hagi resultat més transcendent. Però la veritat és que el llibre parlava també de política, i no pas accidentalment. Una de les qüestions que importaven a Vicens, en la mesura en què havia de servir per tal d'il·luminar problemes vius del seu temps, d'aquell 1958 que no ens permetia d'albirar un futur gaire esperançador, era la raó que permetés d'explicar per què els catalans havien fluctuat entre el propòsit de bastir una Catalunya articulada de manera exclusiva sobre les seves necessitats i els seus problemes (una Catalunya autònoma, si ho voleu així) i el d'ajudar a fer una Espanya diferent, amb un lloc per a Catalunya, que hauria estat la tasca que, segons Vicens, hauria esgotat les energies de dues generacions de catalans del segle XIX. Vicens tenia plena consciència de la novetat del seu propòsit —«des de l'obra d'Aulèstia i Pijoan, deia, ningú no s'ha ocupat seriosament de la nostra història contemporània»—, com també de la dificultat que implicava, de manera que anunciava que ell es limitaria a bastir un primer esquema per a la discussió i l'enriquiment de la recerca.

D'aleshores ençà —deixeu-me que ho digui clarament—

la tasca no ha avançat massa. No que no hi hagi hagut un cabdal molt important d'estudis monogràfics sobre la història política de Catalunya al segle XIX —enumerar ara les grans monografies que són en la ment de tots fóra un compliment fet als autors, però resultaria una tasca innecessària— sinó que potser ens ha mancat la voluntat de reprendre la mena de discussió que Vicens volia encetar amb la seva visió de conjunt. Massa sovint, els estudis d'història política han tendit a casa nostra —per raons força comprensibles, si ho voleu— a ocupar-se solament d'un dels dos aspectes de què parlàvem: dels antecedents d'una política essencialment, exclusivament catalana. Amb la qual cosa no solament deixem en l'oblit la política dels catalans respecte de l'estat espanyol, sinó que ens condemnem a no entendre prou bé ni l'altra, en la mesura en què la seva evolució es troba estretament lligada a aquesta.

Allò que tant jo com el meu company Borja de Riquer voldríem fer avui —ell, deixeu-me avançar-ho, amb força més competència que jo en aquests terrenys, que no són els habituals del meu treball— és cridar la vostra atenció sobre la necessitat d'estudiar millor l'actuació dels catalans del segle XIX —i del XX, no cal que ho digui— dins la política espanyola, entre d'altres raons perquè creiem que aquest estudi és absolutament indispensable per tal d'entendre millor, sense disfresses enganyadores, la realitat de la política catalana i dels mateixos catalans.

Jo diria que en les dues coses —política de reconstrucció de Catalunya i actuació dins l'estat espanyol— caldria començar des de la guerra del francès, pel 1808. He volgut insistir darrerament a assenyalar la importància que té, en la meva opinió, l'estudi de les institucions que es creen a Catalunya, del bàndol «patriota» estant, en els anys de la guerra, en la mesura en què aquestes institucions, acomodant-se a les necessitats de la nostra societat, prefiguren una estructuració autonòmica. Vegeu, si en voleu un sol exemple, la manera com la Junta de Catalunya adapta, transformant-la per complet, la «contribución extraordinaria de guerra» i no té embuts a publicar un text defensant que la seva manera d'organitzar-la és la millor. Un estrany miratge ha fet que la major part dels nostres investigadors centressin la seva tasca en allò que

passa del cantó dels francesos, quan tot el que podia esperar-se del centralisme bonapartista era un estat modern eficaç, que podia haver assimilat la Catalunya d'aquesta banda del Pirineu com ho estava fent amb la del Nord. I que, ben al contrari, el buit que deixava l'enfonsament de la monarquia absoluta espanyola, i que s'havia d'omplir amb noves institucions i noves regles (juntes, congressos provincials, etc.), era molt més favorable per a un procés de represa nacional. Bé prou que se n'adonava la Junta central, que tractà de retallar en el possible l'actuació autònoma de les provincials, en la qual reconeixia, per a dir-ho amb paraules de Quintana, «la hidra del federalismo». Encara el 1835 Alcalá Galiano confessava, a les corts de l'Estatuto Real: «Uno de los objetos principales que nos debemos proponer nosotros es hacer a la nación española una nación, que no lo es ni lo ha sido hasta ahora». La França napoleònica, ben al contrari, era en camí de resoldre aquest problema i de passar de la centralització a la construcció d'un estat nacional.

Aquests anys, també, són els primers en què els catalans participen activament en la política espanyola, cosa que no havien fet a l'època dels Àustries, per l'estricta separació de les corones, ni al segle XVIII en què, vençuts a la guerra de Successió, havien estat pràcticament exclosos dels llocs importants de govern. L'anada a Cadis com a diputats representava un fet nou en la història dels catalans. I en ella començarien a manifestar-se alguns dels trets que caracteritzarien tota la seva participació en la política parlamentària espanyola del segle XIX. El primer, de la importància del qual em sembla que no som prou conscients, és la inferioritat que representava per a ells la seva escassa habituació a l'ús de la llengua castellana, que els condemnava a un paper secundari en aquell teatre d'una oratòria desbordada, on un prohom com Olózaga arribaria a exclamar: «Está visto que, además de libertad, tenemos que enseñar gramática».

Ja en la carta que Dou escriu al canonge Llòzer, elegit diputat de les corts ordinàries, li insisteix, el 25 de gener del 1813: «Sobre todo, exercitarse bien en la lengua castellana». Durant la major part del segle, els diputats catalans són muts —es limiten a votar— o bé mereixen poc

respecte per la seva manca de traça en l'ús de la llengua. Agafeu, per exemple, les semblances dels diputats de la legislatura del 1849 a 1850. Gairebé tots són caracteritzats com a gent l'actuació de la qual no té res a veure amb la política normal —tot és bo per fer-hi brometa, alguns porten perruques de baixa qualitat, la qual cosa serveix al comentarista per opinar que deuen ésser productes de la «indústria catalana»—, sinó que voten d'acord amb els interessos del cotó, etc. Ara bé, el més normal és dir que no saben parlar: de Joaquim Romà, diputat per Olot, hom comenta: «es lástima que no hable, porque tendríamos el gusto de oír un discurso en lenguaje *catalá* puro» —i és clar que això no és un elogi. A tal punt arriba la cosa com per afirmar de Celestí Mas i Abad, diputat per Igualada: «es abogado y de los pocos catalanes que hablan en castellano». És clar que hi ha excepcions. Excepcions com la d'un Pi i Margall que, per sobrecompensació, es converteix en una mena de mestre de la llengua castellana, del valencià Castelar... o de Prim, que no importa si no sap parlar ni escriure gaire, perquè fa la seva política amb l'espasa. Però en termes generals el problema era excloent. A tal mesura arriba, que Cortada sentirà la necessitat de justificar aquesta inferioritat dels catalans en l'ús d'una llengua que no és la seva: «Nuestra lengua nativa es la catalana, es la primera que aprendemos, es la única de que hacemos uso hasta que nos mandan a la escuela, y desde este punto, si en algunas horas del día hablamos, leemos y escribimos en castellano, en las restantes hacemos todo eso en catalán. En catalán hablamos en familia, en catalán en las diversiones, en catalán ventilamos todas nuestras cuestiones, en catalán tratamos todos nuestros negocios, rezamos en catalán y, sobre todo, en catalán pensamos, y al hablar o escribir en castellano ejecutamos el ímprobo y arriesgadísimo trabajo de ir traduciendo en una lengua lo que hemos pensado en otra». Això s'escrivia el 1860. Però en ple segle XX, un anecdotari polític de García-Carraffa, en referir un acudit, no massa enginyós per cert, de Romero Robledo, remarca que l'errada gramatical que dóna lloc a la rèplica és, naturalment, d'un «diputado catalán».

El segon component que es pot advertir ja en aquests

moments és el que porta a renunciar a la defensa dels interessos de Catalunya, quan els del grup social del polític se senten amenaçats, i a cercar una aliança de classe, sigui al preu que sigui, per obtenir suport en una confrontació que té com a escenari la societat catalana. En aquest sentit, les cartes del canonge Llòzer, en especial les rebudes de Dou, són reveladores d'un rerafons de conxorxes reaccionàries que no semblen haver ni endevinat els estudis, massa superficials, que Rahola i Jardí van dedicar als diputats catalans a Cadis.

L'experiència de Cadis fou curta. Restaurat l'absolutisme, hi hagué a Catalunya, en especial entorn dels seus nuclis urbans més progressius, un fenomen d'aliança dels grups burgesos, l'incipient proletariat industrial i àmplies capes populars. Veiem aquesta col·laboració en el cas de la frustrada revolta de Lacy i, amb més claredat encara, en els inicis de la revolució del 1820, quan sabem que els fabricants tanquen els seus establiments, i envien els treballadors al pla de Palau a cridar en favor del restabliment de la constitució. Fra Joan de Serrahima ho tenia clar: «lo exèrcit estava corromput i lo comerç subministrava diners per a açò».

L'aliança seguiria en els anys de la represa absolutista, entre la invasió dels exèrcits francesos i la mort de Ferran VII. En aquests anys, però, apunten ja els trencaments i les noves associacions que hauran de caracteritzar el futur. Ja en trobem un indici quan la vinguda del rei i la reina a Barcelona, el 1827, amb motiu de la repressió de la sublevació «ultra» dels malcontents. Ferran descobreix aleshores la indústria catalana: visita fàbriques, parla amb els industrials, en rep un préstec que vindrà molt bé per a unes butxaques que sempre són buides. El 29 de desembre del 1827 la Junta de Comerç de Catalunya, representada per homes com els Corominas, Milà de la Roca, Illas, Espalter, Gassó, etc., lliura al rei una exposició en què lliga hàbilment les seves necessitats de cara a una represa econòmica amb l'estabilitat política, en una clara previsió del que acabarà essent la col·laboració entre la monarquia i els estaments burgesos. La Junta diu al rei, tot congratulant-se per algunes mesures favorables de política econòmica que ja han estat preses: «Refrenados por la

heroica resolución y firmeza de V.M. los movimientos e inquietudes de una multitud ignorante y licenciosa que, seducida o cubierta con nombres respetables, amenazaba la total ruina del hacendado, artista y comerciante, y mientras V.M. en su sabiduría medita las providencias más eficaces para afirmar el orden público y los altos intereses del estado, identificados con el trono de V.M., contra todo espíritu de facción o partido, nada puede ser más conforme a vuestra paternal intención, ni más a propósito para afianzar aquellas providencias, que ensanchar la esfera del trabajo, primer preservativo en esta provincia activa contra la seducción y el desorden, y primer elemento de la riqueza pública y prosperidad del estado.»

Era prematur. Mentre Ferran i la reina marxen a Cervera —on el professorat, força compromès en l'aixecament ultra, li repetirà que no vol saber res de la ciència moderna—, a Saragossa i al País Basc, deixen a Catalunya el comte d'Espanya, que amb la seva follia sagnant fa impossible l'apropament de la burgesia al règim. És en aquests moments quan el cònsol francès a Barcelona descriu la societat en què viu de la següent manera: «A Catalunya hi ha tres partits coneguts: reialistes, carlins i constitucionals. Els primers són els que depenen del govern pels càrrecs que ocupen i els propietaris als quals tant se'ls en dóna de les institucions del país i el que volen és viure en pau. Els segons es componen de part de l'Església, de frares i de nobles, seguits per la majoria de la gent del camp. Els tercers són els comerciants, la gent de mar, els fabricants i alguns propietaris.» La visió és esbiaixada, perquè ni hi ha nobles amb els carlins, ni es pot parlar de la gent del camp sense fer una colla de matisos. Però el que sembla clar és que reialistes i constitucionalistes, amb propietaris de terres i negocis a les seves files, estaven fets per a entendre's, contra l'amenaça subversiva dels ultres i el perill revolucionari de les capes populars i els treballadors. És l'«aliança de les classes propietàries» que el comte de Miraflores proposava a la regent Maria Cristina, la nit mateix del traspàs del rei, com a base de la futura monarquia d'Isabel II. Si bé la regent no era prou llesta per comprendre la lògica del programa moderat que

se li explicava, la realitat de la lluita política i social acabà establint de fet aquesta solució.

És aleshores, en el moment que les aspiracions de la burgesia catalana comencen a trobar-se satisfetes, quan es trenca la vella col·laboració mantinguda amb les capes populars del propi país. Els anys que van del 1835 al 1843 hauríem d'estudiar-los amb deteniment per tal de copsar l'aparició d'uns conflictes de classe netament dibuixats, que empenyeran la burgesia a un pacte amb les velles forces més immobilistes, per tal de frenar l'impuls que encara conserven una petita burgesia radical i unes capes populars i proletàries que segueixen lluitant per una definició de llibertat que va força més enllà de l'aconseguida i que té unes connotacions clarament socials.

El 1837, dos textos força eloqüents, i contraposats, il·luminen els nous termes del conflicte. Per una banda, la gran burgesia s'alia amb els «individuos de la clase de hacendados y propietarios» per denunciar davant el govern «el progreso rápido que con audacia estrema adquirían en esta ciudad los planes descabellados y subversivos [...] de los que pensaron establecer su fortuna y saciar su ambición destruyendo las bases de la sociabilidad» —queda clar, doncs, que cal prendre's amb moltes precaucions les amenaces «nacionalistes», de reconstitució de la Corona d'Aragó, que fa aquesta gent quan vol pressionar el govern; perquè quan se senten amenaçats pels seus mateixos treballadors, opten per demanar a aquest mateix govern que els ajudi a esclafar l'amenaça social a Catalunya. Per altra banda, la petita burgesia radical denuncia que aquesta gent, que autoanomenaven liberals, afavorien la continuació de la guerra carlina per raons inconfessables: «porque le sirve de barrera para contener los progresos de todo sistema de libertad», ja que «no puede convenir con las reformas sociales ecsijidas indispensablemente por los adelantos de la ilustración».

La denúncia no deixava de tenir fonament. El baró de Meer, cap militar de Catalunya, s'estimava més reservar les tropes per empaitar «subversius» a Barcelona que llençar-les a la muntanya a perseguir carlins. L'aliança del baró de Meer amb la burgesia arribaria a tenir matisos prou semblants als del tracte més o menys explícit entre

els descendents d'aquests burgesos i el capità general de torn l'any 1923, Miguel Primo de Rivera, o al de la gestió «autònoma» —al servei directe de la patronal catalana i sense fer massa cas de Madrid— que Martínez Anido i Arlegui oferien als empresaris barcelonins. Si hem de creure el cònsol francès, les forces conservadores catalanes estarien disposades fins i tot a la secessió abans de tolerar una política d'esquerres. «No dubto —escriu el cònsol al seu govern— que, si el partit democràtic triomfava a Madrid, el baró de Meer cercaria d'isolar Catalunya [...] i que seria [...] secundat per l'alt comerç.» Immediatament s'apressa a aclarir que aquest separatisme «d'ordre», que compta amb el suport de totes les forces reaccionàries, no té res a veure amb el d'altre temps.

No és possible de seguir, en una exposició que ha de tenir la major brevetat possible —perquè l'haurà de seguir la del meu company, i perquè convé que us deixem ganes i forces per debatre els temes—, la complexa successió d'esdeveniments dels anys 1840 al 1843 i del naixement del republicanisme. Els anys de l'anomenada «dècada moderada», per contra, són d'una grisor poc estimulant. Els diputats catalans, als quals s'afegeix algun home de fora, com Madoz, semblen un grup de pressió en el terreny de la política econòmica, en estreta relació amb les entitats industrials barcelonines, i de vegades costa de trobar les diferències que haurien de separar persones tan diverses com un Martí d'Eixalà o un Joan Prim. Caldria prestar alguna atenció també a la fugaç aventura política d'un Aribau, on tornaríem a trobar-nos amb el fet que, malgrat el seu llarg allunyament físic de Catalunya, no vacil·la a acceptar de col·laborar amb la Junta de Fàbriques. Entre els papers d'Aribau —que, per cert, també va intentar de convèncer Balmes que se n'anés a fer de periodista a Madrid, on tindria més llibertat d'acció i tranquil·litat que a Catalunya—, hi he trobat tot un seguit de cartes de la Junta de Fàbriques a Aribau, des de 1848 a 1862. Les cartes acostumen a agrair a Aribau el que fa en defensa de la indústria catalana i es planyen de la incomprensió que troben a Madrid els temes que hi fan referència. Però també van un xic més enllà. El 1849 li pregunten com poden recompensar-li el que fa, i el 1862, quan Aribau ja

ha prestat força serveis —i prou desinteressats, pel que sembla— li trameten «una letrita de rs. vn. diez mil, que estimaremos se sirva V. aceptar como una prueba de buena memoria y aprecio hacia una persona que en varias épocas ha prestado a este país servicios recomendables y que puede aún prestarlos [...]. Si esta nuestra prueba de buena amistad fuese del agrado de V. espero poderle remitirle dentro de algunos meses otra igual cantidad». Petits estímuls semblants ajudaven a mantenir fermes les opinions dels diputats en matèries com les relacionades amb l'aranzel.

Però la sorda mediocritat dels anys moderats acabà amb el complex fenomen que fou la revolució del 1854, confluència d'un «pronunciamiento» buit d'autèntic contingut polític, d'una radicalització imposada pel malestar creat per la crisi de subsistències i la manca de treball i de les primeres manifestacions en gran escala del moviment obrer. D'ací, i en concret d'aquella interessantíssima publicació, catalana d'inspiració encara que impresa a Madrid, que és «*El Eco de la Clase Obrera*», en surten els indicis de grans canvis que significaran noves dades per interpretar el futur: un futur que a mi no em toca ja d'analitzar. Veiem ara la classe obrera prenent consciència d'ella mateixa i dels seus problemes, distanciant-se gradualment de la política radical dels diversos grups petit burgesos —on denominacions com la de «socialisme» s'usen de la manera més abusiva que es pugui imaginar— i, fet prou important, començant a associar-se i a donar-se suport per damunt de la seva compartimentació geogràfica. En el futur, no seria ja solament la burgesia qui podria recórrer a l'aliança a escala de l'estat per tal d'obtenir el suport necessari per al manteniment de l'ordre social a Catalunya. Ara també els treballadors entendran la necessitat de donar-se ajut i lluitar conjuntament contra una burgesia que, del 1835 ençà, havia tingut els mecanismes del poder polític de l'estat a l'abast de les seves mans, i no havia sabut usar-los ni per a la causa de la reconstrucció autònoma de Catalunya, ni per a la renovació d'Espanya, amb la qual cosa es trobava sense suport local davant l'estat i sense pes dintre d'aquest. Limitada a la defensa conjuntural dels seus interessos, no havia sabut dissenyar i pro-

posar una política gran, de desenvolupament industrial d'Espanya, que hagués pogut guanyar-li algun suport més enllà dels que negociava i pagava en cada ocasió en què li calia cercar ajut per enfrontar-se amb un problema concret. La història d'aquesta primera meitat de la trajectòria acabaria, per tant, en el punt més baix de la desintegració catalana i, a la vegada, de la influència catalana en la política espanyola.

LA VIDA POLÍTICA CATALANA, 1856-1898

per BORJA DE RIQUER

Introducció

Alguns historiadors del país han dit que la societat catalana fou al segle XIX la més conflictiva d'Europa. És difícil mesurar i fer comparacions amb altres països. Però sens dubte fou una societat violenta i de molt difícil estabilitat. Caldria recordar, inicialment, la complexitat que es deriva del fet que Catalunya, «el país» de la industrialització, sigui alhora una de les terres on arrelà més fortament el carlisme. És a dir, que mentre a les ciutats industrials, i molt especialment a Barcelona, tenen lloc les primeres revoltes de les masses urbanes ja proletaritzades, s'organitzen els primers moviments vaguístics i es difonen les idees socialistes, a bona part de la muntanya catalana la resistència a la imposició de les noves relacions econòmiques capitalistes —que amenacen també amb proletaritzar la pagesia— s'articula al voltant de la defensa dels vells costums comunitaris i de la societat tradicional sota la forma del carlisme.

A aquesta original conflictivitat s'ha d'afegir el fet que la classe ascendent catalana, els sectors nous, industrials i comercials, no aconsegueixi inserir-se prou eficaçment dins els organismes rectors del nou estat liberal en els anys de la seva inicial configuració (1835-1845).

A partir de 1843 la burgesia catalana perd definitivament un paper dirigent (si és que en realitat el va arribar a tenir algun cop) en el procés de construcció del sistema liberal espanyol. Potser es podria dir que això significarà,

de fet, una triple desfeta de les aspiracions d'aquest grup burgès:

— desfeta respecte del model econòmic que predominarà al conjunt de l'estat (capitalisme agrari) en front de les pretensions industrialistes;
— la desfeta ja esmentada en la conquesta de l'estat, donat que l'hegemonia política pertocarà durant molts anys a grups molt més lligats a la gran propietat agrària i urbana, al comerç i les finances, sense oblidar l'especial protagonisme de l'exèrcit;
— i, finalment, desfeta respecte de l'opinió pública espanyola, ja que no aconseguirà que s'identifiqui amb els interessos catalans i faci seu el projecte industrialitzador.

Tot això significarà el fracàs de l'articulació de la «nació-estat espanyola» al voltant de la burgesia industrial.

Durant la segona meitat del segle XIX la burgesia catalana fou ja plenament conscient de la greu limitació que significava el fet que la societat espanyola en el seu conjunt no hagués sofert una transformació econòmica aprofundida. S'advertia fàcilment que el procés industrialitzador s'havia reduït a Catalunya (a Euskadi només es produirà els darrers 20 anys del segle). Era també obvi que ni el gran alliberament de terres de les desamortitzacions ni la construcció de la xarxa ferroviària no havien bastat per modernitzar i dinamitzar la base agrària, i en bona part retardatària, de l'economia espanyola. El «mercat nacional», feble, poc articulat i desequilibrat, estava essent un fre evident a l'expansió industrial catalana i al necessari procés de diversificació.

En aquestes circumstàncies era lògic que l'actitud de la burgesia catalana fos eminentment *defensiva,* tant a nivell econòmic com polític.

A nivell econòmic, com és sabut, el proteccionisme exercirà un paper bàsic. La vocació exportadora de l'economia industrial catalana feia que se centressin els esforços en mantenir i monopolitzar el seu principal, i gairebé únic, mercat: l'espanyol.

Amb el proteccionisme es voldrà identificar Catalunya

amb les seves fàbriques, se cercaran solidaritats interclassistes, es voldrà fer un denominador comú català: defensa del treball i de la riquesa «del país» enfront d'unes «agressions exteriors». Serà una batalla llarga, dura i molts cops exagerada, no exempta de plantejaments demagògics i distorsionats.

Malgrat els èxits puntuals (campanyes de 1848-1849, 1869, 1882, 1888-1892), cada cop serà més difícil la coincidència obrers-empresaris per a la defensa de la indústria catalana.

Però, tornem a dir-ho, el proteccionisme provocarà una creixent impopularitat de la «causa catalana» a la resta d'Espanya; serà qualificat de plantejament egoista i insolidari, malgrat les exclamacions de fervent espanyolisme d'alguns notoris líders proteccionistes catalans: recordeu el «perezca Cataluña» de Güell.

En bona part la clau de volta del problema polític de la burgesia catalana residirà en el fet que el liberalisme espanyol no havia aconseguit donar al procés centralitzador el sentit integrador i avançat que tingué a d'altres llocs (per exemple a França). Per contra, al nou estat centralista espanyol li mancarà, des de bon començament, una mínima cohesió interna, una clara missió econòmica i una certa estabilitat política. Fou incapaç d'acoblar les diferents fraccions de les classes dominants amb uns objectius comuns a mig i llarg termini, que no fossin la defensa pura i clara de la «propietat». Per contra, als ulls dels industrials catalans, l'estat espanyol representava molts cops el predomini dels interessos d'un grup per sobre, i fins i tot en contra, d'un altre.

El problema de la manca d'estabilitat política serà fonamental. Les crisis contínues no eren simples qüestions de gabinet o partit que es resolien reemplaçant un govern per un altre, sinó que esdevenien crisis de tot el sistema polític, del règim. Els partits o grups de pressió només deixaven el poder per la força, i aquestes oscil·lacions radicals comportaven gairebé sempre canvis constitucionals que posaven en qüestió fins i tot la mateixa institució monàrquica. Aquesta enorme fragilitat política del sistema no podia més que augmentar la intranquil·litat i la malfiança dels sectors, com la burgesia catalana, que no participaven

gaire dels «beneficis» dels pronunciaments. Perquè és important recordar que als canvis polítics que es produiran a partir de 1843 la participació catalana serà insignificant, tot el contrari del que havia passat entre 1835 i 1843. La classe dominant catalana deixà de tenir un paper decisiu en la vida política espanyola en moments en què la seva situació econòmica i social esdevenia més crítica.

Tots aquests fets comportaven una situació força contradictòria per a la burgesia catalana. Per un costat havia de manifestar-se i actuar com a força social liberal donant suport a la nova societat capitalista i a un sistema polític que, de fet, era el «seu», desmarcant-se així clarament del carlisme. Però, al mateix temps, cada cop tenia més reticències respecte els grups governants, no se sentia representada pels homes i partits que s'havien infeudat del sistema polític espanyol.

A mitjans de segle, entre bona part de les classes dominants catalanes estava força estesa la sensació que els «polítics professionals» de Madrid no només eren uns administradors poc eficaços sinó que, a més a més, no compartien en absolut els seus projectes econòmics. I encara pitjor, que el seu comportament es regia molt més en funció d'interessos de petit grup, o camarilla, que no pas d'acord amb les necessitats «reals del país».

A això s'afegia la convicció que la corrupció administrativa s'havia convertit no en un simple excés suprimible amb mesures moralitzants, sinó que era una conducta inherent al sistema centralista espanyol.

D'aquí que les crítiques al funcionament de l'administració estatal no fossin simples censures als procediments sinó a l'essència mateixa del sistema: al centralisme burocràtic. Per això, cada cop més aquestes actituds discrepants recolzaran damunt la personalitat històrica i particular catalana, en el sentiment de país diferent i «incomprès» pels governants. Per això progressivament s'exigirà participar en la gestió de «les seves coses», del «seu país», mitjançant una descentralització administrativa.

Però aquesta actitud crítica respecte de l'estat haurà de ser necessàriament moderada donada la notòria conflictivitat de la societat catalana. En efecte, el creixent protagonisme polític de les classes populars urbanes i

l'aparició d'ideologies i organitzacions que posaven en qüestió la legitimitat del sistema polític dels propietaris produirà entre els grups burgesos catalans un significatiu sentiment de «por a la revolució» ja des de la dècada dels 40.

Aquest fet frenarà les possibles aspiracions «reformistes i avançades» de certs sectors de la burgesia: ¿com podrien els industrials catalans comportar-se com a «revolucionaris demòcrates», com exigeixen certs historiadors, si tenien a casa seva un moviment obrer cada cop més «subversiu» que els volia prendre llurs fàbriques? ¿No és això demanar un xic massa?

Amb el temps la situació social i política de Catalunya serà cada cop més diferenciada de la resta de l'estat: el país de la industrialització fou, i aquest n'era el preu, el país del moviment obrer, de la «subversió socialista».

I això explicarà que durant la segona meitat del segle l'actitud de la burgesia catalana no pugui ser més que conservadora i defensiva, exigint-li a l'estat, perdudes ja les aspiracions a manar, que com a mínim garantís un mercat per a les seves fàbriques i el seu dret a la propietat.

La Catalunya conservadora comença a desconfiar de la política espanyola

L'etapa que va de la fi del bienni progressista, 1856, a la revolució del 68 és, potser, de les menys estudiades a Catalunya. Si hom repassa el que ja digué Vicens ara fa 25 anys i es compara amb els més recents llibres d'història contemporània catalana és fàcil de comprovar que no s'ha investigat gaire cosa. I el que és encara pitjor, que les interpretacions suggeridores, però molt insuficients, de Vicens continuen essent les úniques vigents.

Intentant de fer una hipòtesi interpretativa sobre l'actuació política de la burgesia catalana d'aquests anys, tal vegada, aquesta podria resumir-se en els següents aspectes:

— continuació de l'actitud bàsicament defensiva, ja iniciada durant la dècada dels 40, tant pel que fa a les qüestions econòmiques com a les de caire polític;

— passatgera confiança i suport a les propostes reformadores de la Unió Liberal fins que aquestes van esdevenir un miratge;
— decepció i confusió política davant els fracassos reformadors dels unionistes i la reacció intolerant dels moderats;
— progressiva no identificació amb cap dels partits polítics espanyols que es disputaven el poder;
— actitud d'aïllament que no era sinó un prou clar reflex de l'escassa influència de la burgesia catalana en la vida política espanyola;
— explicitació de reivindicacions de caire descentralitzador com a exigència per a una més gran eficàcia administrativa i com a dret dels ciutadans a gestionar els seus afers;
— prudent defensa de la personalitat històrica i de la força econòmica de Catalunya per fer front a les «campanyes anti-catalanes» de la premsa i polítics de Madrid.

L'experiència del que havia estat el Bienni Progressista portarà a significats sectors de la burgesia conservadora catalana a manifestar el seu refús davant la tornada a l'immobilisme dels moderats, al temps que era patent la por als «excessos democràtics» dels progressistes. La recerca d'una síntesi programàtica serà explicitada clarament pel «Brusi» en aquests termes, ja en 1856:

> «*doctrina del partido moderado*, sin los resabios de la centralización cesarista y de las provocaciones regalistas y la ciega enemiga a toda novedad y a todo progreso; *aspiraciones de los progresistas* a la monarquía limitada, despojadas del absurdo principio de la soberanía nacional».

Aquesta opció conservadora, però no reaccionària, reformadora, però no democràtica, serà defensada cada cop amb més insistència per homes representatius de les aspiracions burgeses. Mañé serà dels qui amb més duresa censurarà el partit moderat, qualificant-lo de violent, exclusivista, corruptor de l'administració i responsabilitzant-lo que amb el seu afany de poder havia perdut el suport de les classes altes de Catalunya.

Joan Illas i Vidal, molt més prudent, escriurà el 1857 el pamflet *Un consejo al partido moderado* on afirmarà que aquest partit estava aconseguint llançar els progressistes fora del marc constitucional. Es doldrà que el partit de Narváez no sàpiga aprofitar i suavitzar les reformes realitzades durant el Bienni i justificarà la desamortització de Madoz com a mitjà bàsic per a la crisi del tresor públic i com a incentiu necessari per al desenvolupament econòmic. Illas fou, potser abans que Mañé, el primer a advertir que l'autoritarisme i desencert econòmic dels moderats acabaria per provocar una revolució, que aquest cop seria molt més radical que la de 1854.

D'aquesta manera, era relativament lògic que els conservadors catalans se sentissin esperançats i atrets pel programa de reformes de la Unió Liberal que anuncià Ríos Rosas el febrer de 1858. Homes de procedències polítiques diverses, la major part desenganyats del moderantisme, però també antics progressistes i molts conservadors independents, donaren suport a la «tercera via» que volia representar la Unió Liberal. Cal dir, de tota manera, que aquesta actitud no implicava, ni de molt, que militessin en aquest partit. Com veurem, alguns d'ells encara apareixeran en candidatures afins als moderats, tot i que bona part d'ells es considerin «ministerials a la catalana», segons la feliç expressió de Permanyer; és a dir, si bé simpatitzaran amb els governs unionistes, actuaran freqüentment com a parlamentaris preocupats bàsicament pels problemes de Catalunya, i com a tals es manifestaran i votaran. Són prou coneguts els noms dels més destacats representants d'aquesta actitud: Martí d'Eixalà, el mateix Permanyer, Illas, Duran i Bas, Agell, Reynals i Rabassa, Bertran d'Amat, Coll i Vehí, Joan Güell, Ferrer i Vidal, Badia, etc.

El «Brusi», dirigit per Mañé, durant un temps farà de portaveu oficiós d'aquest grup català, publicant interessants articles polítics on podem trobar els trets més fonamentals del que podríem anomenar programa de la burgesia catalana. En síntesi aquest programa vindria a ésser:

— reforma de la constitució del 45 en un sentit més liberal (llei electoral);

— política de ferma protecció a la indústria i a la «riquesa» del país;
— recerca d'un equilibri pressupostari;
— consolidació de la desamortització de Madoz;
— moralització i descentralització administrativa;
— legislació que garanteixi la «lliure» contractació (per als empresaris, és clar);
— política d'ordre públic que garanteixi els drets dels propietaris.

Com es pot comprovar, aquest programa coincideix a grans trets amb les propostes inicials de la Unió Liberal. Difícilment tornarem a trobar un moment en què, *a priori*, hi hagi tal identificació entre un govern espanyol i la burgesia catalana.

De tota manera, les coincidències duraran molt poc. Aviat el programa inicial serà desnaturalitzat o ajornat *sine die*, cosa que provocarà enfrontaments i polèmiques entre alguns parlamentaris catalans i els governs unionistes. Són coneguts els debats vehements entre Martí d'Eixalà i el marquès de Pidal, els discursos de Permanyer contra la Llei del Notariat de 1862, que exigia que les escriptures i testaments es fessin en castellà, i contra la Llei Hipotecària de 1863, que fou qualificada per Permanyer com una vulneració del dret civil català i de les pràctiques consuetudinàries.

Més significació política tindrà el debat entre Duran i Bas i Posada Herrera, ministre de Governació unionista, respecte de la proposta de set parlamentaris catalans (entre ells Ferrer i Vidal, Bertran d'Amat, Ramon de Siscar) presentada el març de 1866 sobre la necessitat de la descentralització administrativa. Aquesta qüestió fou, tal vegada, la que enfrontà més el govern unionista amb els conservadors catalans. Caldria aclarir i matisar que els fonaments d'aquesta demanda estaven molt més en la malfiança respecte l'estat liberal que no pas en la reivindicació històrico-política. L'exigència de més atribucions per als municipis i les diputacions cal situar-la dins la tàctica defensiva de la burgesia catalana davant la manca d'estabilitat i ineficàcia de l'estat liberal. Aquest replegament a la «regió» (que no pas «nació» per a ells) responia a l'estra-

tègia general d'oposar-se als avenços del liberalisme democràtic i del «socialisme». Unes institucions pròpies, del país, amb atribucions i continguts, podien ser una bona barrera davant les aspiracions revolucionàries de les classes populars. La descentralització administrativa permetria a la burgesia catalana mostrar la seva eficàcia com a gestora dels afers del país i seria un fre a l'«excessiu» intervencionisme estatal en qüestions econòmiques. Aquest plantejament i justificació de les demandes descentralitzadores ja apareix a la proposta enviada a les Corts per un grup de diputats provincials de Barcelona el desembre de 1860 com a esmenes al projecte de llei unionista sobre organització i atribucions de les diputacions.

L'actitud ferma i intransigent dels governs unionistes respecte a la qüestió descentralitzadora i el no compliment del programa reformador anunciat complicarà molt el ja difícil estatus polític dels «ministerials a la catalana». El fracàs del govern Miraflores el 1863, en el qual Permanyer ocupà la cartera d'Ultramar, significà la impossible entesa entre els partits polítics espanyols i la burgesia conservadora catalana. Permanyer no aconseguí que s'acceptés el seu programa mínim (reforma de la constitució del 45, llei electoral més oberta, descentralització administrativa) i es va veure obligat a dimitir als pocs mesos.

Com manifestà anys després Duran i Bas, el fracàs dels unionistes el 1856-1865 es fonamentà en la seva incapacitat per remodelar l'estat i la seva por a no controlar la situació política: «los gobiernos unionistas dotados de más fuerza de resistencia que de espíritu de iniciativa, faltos de audacia y sobrados de confianza, tímidos en las reformas y recelosos del libre desarrollo de la iniciativa individual... han esterilizado por inacción nuestras esperanzas... Gobernar no siempre es resistir».

La decepció davant l'experiència unionista i el pessimisme provocat per la reacció autoritària dels moderats (cal, potser, recordar que fins i tot Mañé hagué d'exiliar-se el 1867, fugint de la policia de González Bravo) provocarà un notable desencís polític entre amplis sectors de la burgesia catalana. Ja el 1864 Reynals i Rabassa s'havia fet intèrpret de la confusió existent publicant al «Brusi» l'article *¿Quiénes son los nuestros?*, en el qual feia referència

a la demanda que sovint li feien molts coneguts seus respecte dels partits i polítics espanyols. Reynals reflectia clarament aquesta perplexitat política en reconèixer que només podia dir amb seguretat «qui no eren» els seus, però res més.

Tal vegada això és un reflex prou significatiu del creixent divorci que s'estava produint entre la classe alta de Catalunya, cada cop més al marge de les decisions governamentals, i el conjunt dels partits polítics espanyols.

Però, a més, aquesta sensació de no comptar gaire dins la vida política espanyola venia reforçada per la creixent hostilitat que s'observava envers les demandes plantejades pels parlamentaris catalans entre alguns sectors de l'opinió pública espanyola. Les acusacions a l'actitud insolidària dels catalans, al seu egoisme econòmic, a les seves ambicions particularistes apareixien amb freqüència a les planes dels diaris espanyols i als discursos d'alguns polítics. Ja durant el Bienni, alguns dels més conspicus membres del conservadorisme català van respondre aquestes argumentacions. Tal és el sentit, per exemple, de l'article *Catalanismo no es provincialismo*, publicat al «Brusi» el gener de 1855, en el qual se sostenia que el que provocava recels i reticències era l'enveja a la recuperació econòmica de Catalunya. En el pamflet atribuït a Illas i Vidal, *Cataluña es España*, també de 1855, es qualifica Catalunya de «la Irlanda de España», i s'hi afirma que el centralisme només pretenia acabar amb el protagonisme econòmic català. L'article finalitza amb la clara amenaça que en el futur els crits contra les injustícies esdevindran desitjos d'emancipació catalana quan «rebosará la copa del sufrimiento».

Aquesta és, evidentment, una actitud defensiva i exagerada, però que no deixa de ser força significativa de la «no comprensió» dels problemes catalans més enllà de l'Ebre i de les reaccions «airades» dels prohoms de la burgesia de Catalunya.

Si analitzem quins homes formaven la classe política catalana d'aquests anys, si repassem per exemple la llista de senadors i diputats, tot i les seves limitacions, ens trobem amb destacadíssims representants del món econòmic i intel·lectual. Cal recordar, novament, que bona part

d'ells, per no dir la majoria, no poden ser qualificats d'homes de partit, no són polítics professionals. Són bàsicament industrials, propietaris o catedràtics que, a més a més, i molts cops sense massa entusiasme, fan de polítics. És més, molts cops és difícil posar un qualificatiu polític prou exacte a certes candidatures o individus, donat que les fronteres entre partits, com el moderat i la Unió Liberal a Catalunya, no són clares i definides.

El que sí podem constatar és que a les candidatures properes a la Unió Liberal apareixen personalitats lligades al món industrial, molts d'ells dirigents de l'Institut Industrial de Catalunya: Joan Güell, Ferrer i Vidal, Joan Agell, Illas i Vidal, etc. També hi ha notoris intel·lectuals, com els ja molt citats Martí d'Eixalà, Permanyer, Duran i Bas, Bertran d'Amat, Joaquim de Paz, Amador Guerra, etc. També trobem lligats a l'unionisme importants propietaris, com Ramon de Siscar, Pelai de Campos, etc.

Si comparem aquests noms amb els dels qui apareixen més o menys donant suport a candidatures moderades ens trobem amb notòries coincidències: també hi ha prohoms destacats de l'Institut Industrial, com ara Muntadas, Tous o Jaumandreu. Potser els moderats no tenen gaires intel·lectuals, tot i que cal recordar que bona part dels unionistes procedeixen del moderantisme i molts cops no han acabat de trencar del tot amb aquest partit. Potser el més significatiu de la filiació pro-moderada sigui la presència de notoris membres de la noblesa catalana, com els marquesos de Sentmenat, Ciutadilla, Alfarràs, Monistrol, Castellvell, Palmerola, etc., tots ells importants propietaris rurals catalans.

L'ESQUERRA CATALANA: ENTRE EL SUCURSALISME I LA RECERCA D'UNA VIA REVOLUCIONÀRIA PRÒPIA

Pel que fa a l'actuació política dels partits i grups que volien representar els interessos populars, els progressistes i els demòcrates, hem de constatar, en primer lloc, l'absoluta manca d'estudis monogràfics. Per altra banda, el fet que aquestes forces estiguessin durant aquests anys en

l'oposició i, des de 1866, molt perseguides, dificulta molt l'estudi del que feren i significaren.

Com a hipòtesi interpretativa sobre l'actuació d'aquests grups, crec que caldria retenir els següents aspectes:

— l'ascens notable del protagonisme popular en la vida política catalana, sobretot després dels enfrontaments del Bienni Progressista, donarà al panorama social i polític de Catalunya una significativa diferència respecte de la resta de l'estat espanyol;
— a Catalunya la lluita entre les classes serà —sobretot a les ciutats industrials— molt més accentuada, molt més oberta i molt més conscient. Així, la difusió entre sectors de la classe obrera d'ideologies que podríem qualificar de «socialitzants» és a Catalunya molt notable aquests anys, malgrat la repressió i les censures;
— aquesta situació provocarà un notori radicalisme social, sobretot a Barcelona, que implicarà la cada cop més gran força dels grups que es declaren republicans, reformistes socials i col·lectivistes, en perjudici dels progressistes, cosa que no passava fora de Catalunya;
— el progressisme català passarà a ser dominat per la fracció més dretana del partit (Prim, Madoz, Fàbregas, etc.) que li donarà una clara orientació burgesa, tot i que continuarà defensant un programa amb aspectes democràtics;
— alguns líders progressistes, i en especial Joan Prim, si bé mantindran la seva popularitat entre sectors de les classes mitjanes, veuran la seva credibilitat política molt deteriorada com conseqüència del seu comportament equívoc en els fracassats intents insurreccionals de 1866 i 1867;
— la força dels demòcrates-republicans es centrarà encara a les ciutats més grans, cosa que implicava que a moltes viles els progressistes fossin, de fet, l'única opció de canvi polític davant l'immobilisme de moderats i conservadors;
— de tota manera, les mateixes característiques de la repressió indiscriminada dels moderats i les encara poc definides estratègies de progressistes i republicans fa-

ran que a nivell de base les diferències no siguin massa identificables ni evidents;

— progressiva tendència al distanciament polític entre els sectors populars urbans catalans més sensibilitzats i els líders «espanyols» de l'oposició als moderats. Els objectius més radicals dels uns, que aspiraven a canvis socials, contrastaven amb el «prudent» programa de canvi polític propugnat pels altres;

— aquesta tendència a la no coincidència s'accentuarà com a conseqüència de les tensions provocades pel fet que tant demòcrates com progressistes tendeixin a presentar com a candidats a diputats per Barcelona als líders estatals residents a Madrid en perjudici dels dirigents autòctons, menys coneguts però amb notori prestigi popular. Així, a les candidatures progressistes hi trobarem sempre noms com Madoz, Espartero o Escosura al costat de Prim, Figuerola o Balaguer; i a les demòcrates Castelar, Figueres, Pi i Margall; és a dir, els màxims dirigents dels partits de l'oposició, molts d'ells catalans, però tots ells residents a Madrid des de feia anys;

— contrasta tot això amb el fet que la pràctica totalitat dels candidats a diputats i senadors dels unionistes i dels moderats durant aquests mateixos anys són homes de residència catalana. Els problemes derivats d'aquesta tendència al sucursalisme polític de les esquerres es faran patents durant el sexenni democràtic, com veurem aviat.

La «revolució» del 68 serà organitzada com el típic pronunciament que dirigien els màxims líders militars i polítics espanyols, però aquests aviat es veuran «sorpresos» per les demandes molt més radicals de les classes populars catalanes. El programa dels uns i les aspiracions dels altres no coincidiran gaire.

Etapa 1868-1874

Pocs moments de la història contemporània catalana han estat objecte d'interpretacions més contradictòries i temeràries com la «revolució del 68» i el sexenni demo-

cràtic. Potser bona part de la «culpa» de tot això rau en les audaces tesis de Vicens publicades a *Industrials i Polítics*. Aquestes, en termes molt generals, les podríem sintetitzar en els següents punts:

— Catalunya fou la gran impulsora de la «revolució» del 68. Els catalans van ser els grans beneficiats del moviment revolucionari: «Catalunya tenia els diners i els teòrics» per fer la revolució, cosa que no passava el 1835.
— Però la burgesia catalana, que havia participat amb entusiasme en la revolució, en veure la força del moviment obrer adoptarà actituds conservadores i, com en el cas del 48 francès, haurà de passar-se a la «contrarevolució».

Aquestes tesis atractives, però arriscades i insuficients, tingueren un lògic èxit polític. El postulat del «fracàs burgès català» serà també recollit i molt matisat per Vilar, que elaborarà un esquema molt més ampli i rigorós sobre el comportament de la classe dominant catalana durant el segle XIX. D'altres pretendran donar al conjunt una interpretació política pseudoesquerranista, molt típica de l'ambient de finals dels anys 60, i així podran esplaiar-se parlant de la «traïció» de la burgesia catalana al «seu paper històric» i formulant altres lleugereses semblants, com ara dir que el 68 fou el «darrer» intent de fer la revolució burgesa a Espanya.

Per altra banda, no deixa de ser simptomàtic que els estudis sobre el sexenni a Catalunya se centrin de manera gairebé exclusiva en el protagonisme dels federals (vegeu els treballs de Termes i Jutglar) i deixin al marge, sense cap interpretació, a d'altres sectors socials i polítics importants, com ara la burgesia conservadora o el carlisme de la tercera guerra. Només molt recentment Miquel Izard ha investigat el comportament de les diferents fraccions burgeses catalanes durant aquesta etapa, tot i que s'ha centrat en l'estudi de les actituds davant el canvi d'orientació de la política econòmica.

No cal insistir, potser, en la importància de les apreciacions de Nicolás Sánchez Albornoz, Gabriel Tortella i

Josep Fontana sobre el rerafons econòmic i les motivacions més concretes del 68. Però, tal vegada, sí que fóra necessari matisar que allò fou quelcom més que un simple «cop militar disfressat de revolució». Les aspiracions populars despertades pel canvi i les mateixes primeres reformes democràtiques del govern provisional obliguen a precisar molt més el caràcter de la «Gloriosa». És cert que molts dels màxims dirigents del pronunciament volien aturar les coses poc després de les primeres mesures polítiques, però també cal reconèixer que aquestes foren molt més avançades i radicals que mai. El procés polític que s'obrí amb les primeres reformes democràtiques fou per als mateixos organitzadors del cop tan imprevisible com gairebé imparable: aviat quedaren desbordats i superats pel moviment que ells havien encetat. ¿Com, sinó, es pot comprendre, per exemple, el protagonisme de les opcions polítiques radicals, com ara els federals a Catalunya, des d'un primer moment? I què dir del desconcert polític de bona part de la burgesia conservadora que *trigarà cinc anys* a organitzar la contrarevolució.

Tal vegada la vida política catalana d'aquests excitants anys es podria sintetitzar d'aquesta manera:

HEGEMONIA, CONTRADICCIONS I CRISI DEL PROJECTE REVOLUCIONARI DELS FEDERALS

El fet més bàsic del sexenni fou, al meu parer, la diferenciació existent entre el panorama polític català i l'espanyol. Mentre al conjunt de l'estat el bloc governamental «revolucionari», els partits liberals-monàrquics, s'imposaren, aconseguiren un important suport popular, no sense tensions, i controlaren la situació fins l'any 1873, a Catalunya, des d'un primer moment, el republicanisme federal hi predominà: controlarà les juntes revolucionàries, guanyarà les eleccions municipals i generals i dominarà els principals ajuntaments i diputacions.

El que passà després és prou conegut, però caldria retenir alguns aspectes d'importància, com el fet que l'hegemonia federal estava motivada per la pèrdua de prestigi entre els sectors populars dels líders dels partits liberals-

monàrquics i el suport explícit de l'obrerisme reorganitzat al programa de reformes dels federals.

A partir de 1870-1871 l'oferta «revolucionària» dels federals, força ambigua —en el fons reformisme petit-burgès— serà rebutjada pels sectors més actius del sindicalisme obrer, ja influenciats pel bakuninisme. I aquesta pèrdua del suport de l'associacionisme obrer anirà acompanyada de l'esclat de les tensions, covades ja feia temps, entre la direcció espanyola del federalisme (majoritàriament legalista i «prudent») i una fracció del federalisme català, que s'autoqualificava d'intransigent. El procés que durà a radicalitzar les posicions i a un important divorci ha estat estudiat amb detall; però potser s'ha fet esment tan sols de les diferències de caire «nacionalista» entre totes dues actituds, sense aprofundir en la transcendència més sòciopolítica de la polèmica: no es tractava únicament d'una pugna entre dues grans fraccions, els intransigents «catalanistes» partidaris de proclamar l'Estat Català immediatament, i els benèvols legalistes, defensors de la descentralització de l'estat des de dalt. La cosa era molt més complexa: el federalisme català esdevindrà aviat un autèntic mosaic de tendències i grups que divergien radicalment en moltes qüestions i coincidien en altres. I a mida que la seva «responsabilitat política» augmentava (victòries electorals, proclamació de la república, etc.) aquestes divergències tàctiques no feren més que eixamplar-se i esdevenir estratègies molt contraposades. Així, dins del federalisme català del sexenni hi trobarem enfrontaments greus per qüestions tan de caire tàctic com estratègic:

— entre el sector partidari que els federals catalans tinguessin una política pròpia, no dependent de la direcció espanyola del partit, i els defensors de la necessària unitat política de tot el federalisme espanyol;
— entre els qui no volien transigir amb el nou règim monàrquic (refús a jurar la constitució del 69), ni acceptaven les renúncies dels governs al programa revolucionari (aixecaments contra les quintes), i proposaven d'avançar cap a la república federal per la via insurreccional, i els sectors més possibilistes propugnadors

d'aliances tàctiques amb els radicals per tal d'arribar per la via legalista a l'objectiu republicà;
— entre els qui tenien una concepció purament instrumental de l'obrerisme i el consideraven un apèndix del partit, i els qui donaven suport a l'acció autònoma dels treballadors.

Catalanistes i estatistes, intransigents i benèvols, insurreccionalistes i legalistes, obreristes i «instrumentalitzadors» del sindicalisme, colonialistes i anti-colonialistes, militaristes i anti-militaristes, de tot hi havia dins del federalisme català.

De tota manera no hi ha cap dubte que els federals sí que tenien un projecte polític per a Espanya: la reforma aprofundida de l'estat en un sentit descentralitzador i democràtic, i que fins i tot hi havia un sector defensor ferm del dret del poble de Catalunya a exercir el seu dret de sobirania, tendència que podem qualificar clarament de nacionalista, tot i les seves influències doctrinals.

De tota manera, el que és evident és que els enfrontaments polítics d'aquests anys erosionaren profundament el règim democràtic, l'afebliren considerablement, com ho palesa el creixent abstencionisme electoral: el 1873 a Catalunya només votà el 25 % del cens!

Limitacions i manca d'espai polític del liberalisme monàrquic a Catalunya

Si bé és cert que l'esclat de la revolució del 68 fou ben acollit pels sectors més liberals de les classes altes i mitjanes de Catalunya, caldria concretar alguns aspectes d'importància: primer, l'unionisme català no participarà en absolut ni en les conspiracions ni de bon tros en el cop, i, per tant, no el trobarem present a les juntes revolucionàries; segon, els progressistes, molt afectats per les maniobres personals de Prim de l'any 66 i 67, no aconseguiran controlar el procés polític i seran desbordats pels republicans federals.

Així, el liberalisme monàrquic (la coalició de progressistes i unionistes) a Catalunya es trobarà aviat en una

difícil situació: ni conservarà el suport popular ni aconseguirà guanyar-se l'alta burgesia. Es mourà en la contradictòria opció de voler aparèixer com el bloc de partits del «nou ordre» (però ordre en el fons) i alhora no perdre la fama de «revolucionaris». Per tal d'aconseguir aquest difícil objectiu, els líders «catalans» del progressisme, Balaguer, Prim, i fins i tot Figuerola, faran gran quantitat de viatges, declaracions i gestions, però aquestes estaran cada cop més orientades a cercar el suport burgès. Potser caldria recordar que ja el 1869 Figuerola afirmava: «me temo que Barcelona ha de ser la pesadilla de la revolución como lo fue Lyon en Francia», i cridava els burgesos conservadors catalans a fer costat al govern per tal «de evitar la otra invasión de los obreros, tan mala como la jesuítica».

Però, ¿com podien els burgesos conservadors donar suport a un govern que amb les seves reformes democràtiques havia possibilitat el predomini dels «perillosos» federals a tot Catalunya, que havia permès la difusió de les ideologies més «subversives» i l'organització dels obrers, i, en l'ordre econòmic, que havia promulgat un aranzel que consideraven atemptatori per a la indústria catalana? ¿Quina base social podien tenir els partits governamentals a Catalunya si els sectors més conscienciats de les classes populars els acusaven d'oportunistes, i bona part de la burgesia conservadora els censurava per haver fet «massa concessions»? Cada cop menor, com ho mostra la pèrdua de força electoral. Els partits del govern mai no guanyaran a Barcelona i d'altres importants ciutats catalanes, i només obtindran bons resultats el 1872 gràcies als «bons oficis» dels governadors civils.

L'agudització de les tensions polítiques i socials entre els dos pols més antagònics —obreristes i federals revolucionaris per una banda i burgesia conservadora per l'altra— deixarà poc marge de maniobra als «centristes» liberals monàrquics, grup polític que es mantindrà a Catalunya mentre siguin al poder de Madrid els seus líders màxims. Però la pèrdua de força i de suport popular serà considerable. Els dirigents locals del progressisme els trobarem fonamentalment entre sectors dels professionals liberals més relacionats amb el món dels negocis dels ferrocarrils (Collaso, Tomás Fábregas, Antoni Ferratges eren

membres del consell d'administració del Ferrocarril de Barcelona a França), o advocats de prestigi (Rius i Taulet, els dos germans Maluquer i de Tirrell), etc. Poc a poc desapareixeran els dirigents de procedència realment popular.

En el cas dels liberals-monàrquics catalans, llur força estarà precisament en ser el partit del govern de Madrid i, per tant, el seu projecte per a Espanya no és altre que el dels seus líders espanyols. No es constata la presència de grups o individus rellevants que plantegin alternatives des d'una perspectiva catalana o ni tan sols explicitin demandes de tipus descentralitzador. El sucursalisme era, en aquest cas, la raó de la seva mateixa existència com a grup amb entitat a Catalunya.

La burgesia conservadora: del desbordament polític a la contrarevolució

Com ja hem explicat anteriorment, el cop del 68 produirà notable confusió política entre els sectors més representatius de la burgesia catalana que ni participaren en les conspiracions ni menys encara en la «revolució» de setembre. No hi ha cap testimoni explícit que la «Gloriosa» fos acollida amb entusiasme per l'alta burgesia. Més aviat tot el contrari: tant la premsa conservadora com la correspondència de personalitats i entitats econòmiques reflecteix sobretot una inicial perplexitat i confusió. En general predominarà l'actitud de passivitat i de mantenir-se a l'expectativa, tal i com recomanava Mañé des del «*Diario de Barcelona*». Aquesta passivitat serà precisament allò que criticaran homes com Figuerola, que considerava, no sense raó, que si els «patricios barceloneses» no donaven suport a la nova situació, la revolució, en la seva formulació monàrquico-liberal, no podria consolidar-se.

El reagrupament polític de la burgesia es produirà a partir de la reacció contra una sèrie d'aspectes concrets de «l'obra dels revolucionaris»: refús a l'aranzel lliurecanvista de Figuerola, a les lleis laiques i «excessivament» democràtiques, a la «tolerància» envers l'obrerisme, als projectes d'abolició de l'esclavitud a les colònies, etc. Amb la proclamació de la república, i la consegüent «por a la revo-

lució social» que s'apropava, la necessitat de passar a organitzar la contrarevolució fou evident.

Del procés de reagrupament contrarevolucionari català dels anys 1873 i 1874 caldria destacar la significativa tendència a l'organització per sectors o grups de caire sòcio-professional: industrials, comerciants, propietaris, professions liberals, etc. I això com a manifest explícit de refús als partits polítics. Recordeu el prou expressiu nom de l'organització dels burgesos pro-alfonsins catalans: la *Lliga de l'Ordre Social.*

Aquesta reticència a formar un partit, o més concretament a incloure's dins el partit que Cánovas estava formant, és sens dubte un reflex fidel de la notable prevenció que encara existia entre aquests sectors envers els partits polítics espanyols de la dreta, unionistes i moderats, als quals consideraven «culpables morals» de la revolució del 68.

A les llistes dels dirigents i dels membres de la Lliga de l'Ordre Social hi ha destacadíssims financers, industrials, comerciants, propietaris, professionals liberals, intel·lectuals, etc. Gent de procedències polítiques molt diferents —amb un lògic predomini, però, dels antics unionistes i moderats—, tot i que, com és sabut, la majoria d'ells no poden ser qualificats de cap manera com a homes de partit.

CATALUNYA, PAÍS HOSTIL A LA REVOLUCIÓ DEL 68?

Del que hem dit fins ara, se'n desprèn clarament que a Catalunya els partits que protagonitzaren la revolució de setembre perderen aviat prestigi, força i suport social. Aquesta valoració ve reforçada si completem la panoràmica política catalana d'aquests anys, incloent-hi l'impacte provocat per l'esclat de la Tercera Guerra Carlina. Cal recordar, per exemple, que durant els anys 73, 74 i bona part del 75 els carlins dominaren un 25 % del territori català i ocuparen durant mesos viles tan importants com la Seu d'Urgell, Olot o Berga; fins a mitjan 1875 no s'aconseguí desbloquejar les comunicacions ferroviàries de Barcelona amb Saragossa i Madrid.

Així, amb la muntanya controlada pels carlins, amb unes classes populars urbanes radicalitzades i en plena «rebel·lió social», i amb una burgesia conservadora atemorida que començava a organitzar-se per liquidar aquell «malson», qui podia defensar a Catalunya l'esperit de la revolució del 68?

L'escena política catalana era molt més complexa, conflictiva i inestable que l'espanyola, i això donarà l'aparença, als ulls dels dirigents de la «Gloriosa», que Catalunya era «un país hostil a la revolució». Tal vegada caldria matisar que aquesta hostilitat era fruit de les mancances i ambigüitats del mateix «projecte revolucionari» del 68. Per a uns aquest era massa minso, insuficient i no abordava els problemes més reals de les classes subalternes, i per a uns altres, tot i que inicialment el podien considerar el procés ben intencionat, havia donat lloc a exigències polítiques i socials inacceptables i perilloses.

Etapa 1875-1898

La primera etapa de la Restauració, fins a la crisi del 98, ha despertat un escàs interès entre els historiadors catalans. L'època ha semblat irrellevant a molts estudiosos i tan sols s'ha analitzat amb una certa profunditat la problemàtica del catalanisme, de l'obrerisme i les qüestions econòmiques més cridaneres (proteccionisme, crisi de la filoxera, «febre d'or»). L'escassa «popularitat» d'aquests anys deriva del fet que tradicionalment s'han interpretat com l'etapa de menor protagonisme polític català: fou, diuen, l'època de la integració i supeditació de la burgesia i de la imposició d'un sucursalisme polític insubstancial, i també els anys de més gran marginació de les classes subalternes i de persecució de les organitzacions obreres.

La manca absoluta de treballs monogràfics respecte de la vida política catalana en el seu conjunt (dels partits, dels dirigents, de les eleccions, de l'actuació parlamentària, de la realitat del caciquisme a Catalunya, del paper jugat per ajuntaments i diputacions, etc.) ens obliga a fer unes consideracions que forçosament hauran d'ésser molt genèriques i, en bona part, tindran caràcter d'hipòtesis de

treball. D'altra banda, les més recents aportacions historiogràfiques sobre el marc polític general espanyol durant aquests anys (treballs de Varela Ortega, Tusell, Jover, etc.) gairebé no tracten res del que passava a Catalunya, i quan hi fan alguna al·lusió acostuma a ser plena de tòpics, vaguetats i errors.

L'OPCIÓ CONSERVADORA DE LA GRAN BURGESIA CATALANA O LA POR A LA REVOLUCIÓ SOCIAL

Potser el que més caracteritzà aquesta primera etapa de la Restauració fou la notòria actitud d'ultraconservadorisme social de la gran burgesia catalana. Això fou palès des d'un primer moment en manifestar una concepció força diferent a la de Cánovas respecte al que hauria de significar el règim de la Restauració. Quan el 1875 Cánovas proposi, de fet, una rectificació, en un sentit evidentment conservador, del canvi iniciat el 1868, i això suposi assumir alguns aspectes polítics, ideològics i, fins i tot, econòmics de la «revolució», sorgirà la polèmica i l'enfrontament. El canovisme cercava d'establir un règim polític estable i no un simple retorn a la desastrosa experiència del sistema isabelí. No era aquesta, però, l'opinió de certs sectors molt conservadors de la burgesia catalana que exigien un *estat fort* que impedís la difusió i reorganització de les ideologies i tendències considerades més «subversives i perilloses», és a dir, el sindicalisme revolucionari, el republicanisme i fins i tot el democratisme individualista i laic. De fet es feia una clara proposta de *defensa social* basada en el recurs als mecanismes més tradicionals del conservadorisme: intransigència religiosa i limitació de les llibertats —sobretot de sufragi, associació i premsa.

Per a aquests sectors de l'alta burgesia, la Restauració no era només el restabliment dinàstic sinó fonamentalment el *restabliment de la disciplina social* perduda durant la traumàtica experiència del sexenni. I és per això que es mostraven recelosos de l'actuació pragmàtica de molts polítics professionals, fins i tot dels conservadors, als quals consideraven en bona part responsables d'haver propiciat els «excessos» del 68-74. Allò no podia tornar a repetir-se!,

exclamaven amb vehemència. No és estrany, així, que ja el 1875 i 1876 es produïssin significatives polèmiques amb Cánovas sobre el caràcter del règim i de la nova constitució. Hi haurà denúncies explícites de «l'oportunisme perillós» de Cánovas que, abdicant dels principis conservadors, feia concessions inacceptables als «revolucionaris del 68». Aquest plantejament de l'alta burgesia catalana era la lògica continuació, fins i tot accentuada, de la política defensiva que s'havia vist obligada a adoptar des de feia molts anys.

Malgrat els escrúpols inicials i les reticències polítiques, però, no hi havia altra solució que no fos acceptar el sistema canovista i fer política dintre d'ell. Degut a això sovint s'ha dit que l'actitud de la burgesia catalana fou una claudicació. D'altres, molt més mesurats, parlen de realisme polític i de possibilisme; Vilar qualifica el procés de «complex d'inferioritat política» d'una burgesia «frustrada». Potser caldria matisar tot això. En primer lloc cal retenir la idea que el sistema canovista, malgrat totes les reticències, era el sistema que la burgesia catalana havia col·laborat a instaurar, *era el seu sistema polític.* Segonament, com veurem a continuació, gran part de l'alta burgesia catalana participarà activament en la vida política i ocuparà llocs importants de representació: senadors, diputats, etc. I, finalment, potser s'ha exagerat massa el suposat caràcter progressista de la burgesia catalana i s'ha magnificat la seva força real. Caldria tornar a insistir que era una burgesia que estava a la defensiva des de feia trenta anys tant en el terreny econòmic com en el polític i social. És prou significatiu constatar que en aquesta etapa, igual que abans, no hi ha propostes burgeses catalanes de canviar l'orientació de la política espanyola i, menys encara, de reformar profundament l'estat. Hi ha, això sí, nombroses crítiques als mètodes emprats pels polítics, a la corrupció administrativa, a la tolerància envers el caciquisme, a les ambigüitats de la política econòmica, etc. L'actuació dels parlamentaris catalans se centrarà en donar batalles molt concretes i puntuals (proteccionisme, dret civil, ordre públic, etc.) respecte de qüestions d'especial interès per a ells. No els trobarem mai ni intervenint decisivament en

les grans batalles internes dels partits dinàstics, ni organitzant dissidències, ni proposant nous programes polítics. La seva influència dins les famílies dels notables dels partits serà escassíssima. No se sentiran homes de partit i molts d'ells, com a les anteriors èpoques, actuaran com a «ministerials a la catalana».

Classe política i partits dinàstics a Catalunya

La inexistència de monografies sobre els partits i els dirigents fa que el coneixement que tenim de la classe política catalana i del funcionament dels partits no només sigui molt escàs sinó que es mantinguin certes consideracions molt errònies sobre ells. El menyspreu amb què els ha tractat la majoria dels historiadors fa que encara perdurin tòpics i informacions molt superficials.

D'entrada potser caldria dir que aquests partits tenen un interès molt més gran del que s'ha volgut donar a entendre, tot i reconeixent que són partits d'élites, de notables, d'unes minories. Ara bé, el que no són és un simple muntatge de quatre cacics. I també és important remarcar que el sistema de partits a Catalunya tindrà unes peculiaritats força clares i diferenciades. Aquestes peculiaritats, que afecten la seva representativitat social, el seu funcionament i les seves relacions amb la direcció espanyola, seran qui ens explicarà, per exemple, per què l'enfonsament del partit conservador a Catalunya, després de la crisi del 98, va ser molt més greu i irreversible que no pas a la resta de l'estat espanyol.

El partit conservador

S'ha escrit que el partit conservador era el més lligat als interessos polítics i econòmics de l'alta burgesia catalana i que per això fou el més fort i representatiu dels dinàstics. Però en canvi no s'ha explicat gaire que la història d'aquest partit a Catalunya és la història d'un gran fracàs.

Aquest fracàs ja ve anunciat per la difícil organització del partit a Barcelona: fins al 1883, vuit anys després de la

Restauració, no es crearà el «Círculo Conservador Liberal». La raó principal d'aquest retard rau en el molt significatiu refús de les classes conservadores catalanes al model de partit polític que funcionava durant el segle XIX. No només eren les reticències de caire ideològic ja esmentades abans; a més hi havia una clara malfiança respecte a l'eficàcia d'aquest tipus de partit per resoldre els problemes. El refús també anava a no voler acceptar una disciplina de partit i de vot dins una organització el control de la qual se'ls escapava. De fet no volien ser una simple sucursal d'un partit que era dirigit autoritàriament a Madrid. Cada cop serà més gran la desconfiança envers els polítics professionals com a mitjancers dels seus interessos davant el govern de Madrid. I per això s'estimaran molt més prescindir dels professionals i de l'organització del partit, i gestionar directament els seus afers. És prou explícit d'aquesta actitud el fet que es demani insistentment una representació més directa i independent al marge de tot «cunerisme» i de tota disciplina de partit, i que es recorri a formes de funcionament quasi corporatives: a les eleccions de 1879 els candidats conservadors de Barcelona van ser escollits a assemblees de diferents sectors sòcio-professionals: propietaris, comerciants i banquers, i industrials de l'Institut Industrial i de l'Institut del Foment.

Quan finalment es crearà el «Círculo» és perquè Sagasta està al poder i pretén tornar a donar a la política econòmica una orientació lliurecanvista i reformar la constitució en un sentit més democràtic. La por als «revolucionaris» del 68, de nou en el poder, obliga a tancar files i organitzar-se. La llista de socis del «Círculo» és prou clara: hi ha en Girona, l'Arnús, Bosch Labrús, Ferrer i Vidal, Muntadas, Arañó, Sert, Sedó, Nicolau, els marquesos de Ciutadilla i de Camps; Duran i Bas farà de president.

Políticament, els conservadors recolliran pràcticament tots els antics unionistes, una part important dels ex-moderats i molt pocs ex-progressistes. Però els independents conservadors, sens dubte, foren la majoria.

Si analitzem la classe política conservadora, els homes que foren elegits alcaldes, diputats o senadors, podem constatar els següents aspectes:

— hi ha una clara sobrerepresentació dels industrials o dels homes lligats als interessos de la indústria, i preferentment a la indústria tèxtil: Ferrer i Vidal, Bosch i Labrús, Muntadas, Sallarés, Sedó, Rosal, Caralt, Sert, Turull, Roger, Rusiñol, Sard, Maspons i Labrós, Puig i Saladrigues, Claudi Arañó, Vilaregut, Eusebi Güell, Ferran Puig i Mauri, etc. És més: la presència dels homes del Foment del Treball serà cada cop més decisiva dins les candidatures conservadores. Cal recordar que 11 dels 13 presidents dels diferents instituts i foments entre 1875 i 1899 foren diputats i senadors, i que a les eleccions de 1899, dels 44 diputats elegits a Catalunya hi havia 14 socis del FTN. Aquesta gran presència d'industrials entre els parlamentaris és molt lògica si es té en compte com eren de decisives per a ells les decisions que poguessin prendre les Corts en matèria de política comercial: aranzels, tractats de comerç, etc. La Comissió de Valoracions i Aranzels del Congrés estarà sempre «copada» per parlamentaris catalans disposats a lluitar pels seus interessos més immediats;
— també trobem dins el partit conservador un grup molt important de professionals liberals, catedràtics, advocats, intel·lectuals, etc. Els que tindran un paper polític més destacat seran Duran i Bas, Coll i Pujol, Vilaseca i Mogas, de Paz, J. M. de Nadal, Letamendi, els germans Planas i Casals, Melchor Ferrer, etc.;
— finalment, cal esmentar la presència d'importantíssims financers i comerciants, com ara Girona, el marquès de Comillas, Evarist Arnús (fins al 1881), Jover Serra i Frederic Nicolau, i de propietaris agraris, com els marquesos de Camps, Ciutadilla, Palmerola, Monistrol, el comte de Serra, etc.

La força dels conservadors en la vida política catalana d'aquesta primera etapa de la Restauració serà considerable, però no estaran exempts de problemes interns. Des de ben aviat es produirà un clar enfrontament entre els dirigents «històrics» del conservadorisme català, Duran, Girona, Ferrer i Vidal i Ciutadilla, tots ells molt propers a les posicions crítiques que mantenia el «Brusi» de Mañé, i els homes incondicionals de Cánovas, com ara Josep M. Planas i Casals, Bosch i Labrús, de Paz i Nicolau. Aquests

enfrontaments eren provocats tant per discrepàncies de tipus ideològic com de política pràctica i de funcionament de partit. Cal esmentar que mentre Duran i Bas i els seus predominaren en la direcció del partit a Barcelona, els èxits polítics dels conservadors van ser migrats, mentre que quan Planas agafà el comandament efectiu, l'any 1890, la màquina del caciquisme funcionà molt més eficaçment. Planas i Casals, des de la presidència de la Diputació de Barcelona, controlarà la maquinària interna del partit (comitès electorals, ajuntaments, el «Círculo»). El seu diari «*La Dinastía*» voldrà competir, sense gaire èxit, amb el «Brusi», excessivament independent i crític respecte als governs canovistes. Els homes del partit conservador a l'Ajuntament de Barcelona seran Coll i Pujol i Josep M. Nadal i Vilardaga, tots dos directius de l'Associació de Propietaris de Barcelona i el seu Eixample.

Durant la dècada dels 90, la crisi interna del partit conservador a Catalunya estarà motivada pel fracàs dels líders històrics abans citats per fer entendre a Cánovas que les peculiaritats de la situació política catalana (lluites socials radicals, crisi econòmica, etc.) exigien un tractament especial que passava per atorgar una «independència» àmplia als parlamentaris catalans, per la renúncia a tot «cunerisme» per part del govern i per admetre certes mesures de caire descentralitzador. Caldria recordar que la Diputació de Barcelona va fer demandes descentralitzadores en dues ocasions, totes dues amb majoria conservadora: pel juny de 1876 es lliurà a les Corts una petició perquè la llei orgànica provincial ampliés l'autonomia de les diputacions en els seus afers administratius; i l'abril de 1882 el diputat conservador Eusebi Jover aconseguí un vot favorable per a la seva proposta de demanar l'associació de les quatre diputacions provincials catalanes.

L'enfrontament amb Cánovas portarà a la sortida del partit d'importants dirigents del conservadorisme català, com Duran i Bas, i a la retirada de la política activa d'altres, com ara Girona, Ferrer i Vidal, Ciutadilla. Aquesta crisi s'accentuà amb la creació de petits grups escindits, com els silvelistes, dirigits per Ferrer-Vidal fill, els romeristes d'Antoni Sedó, els catòlics que seguien el marquès de Co-

millas, etc. Així, a partir de 1892 el partit conservador de Barcelona, dirigit autoritàriament per Planas, era sobretot una màquina electoral-caciquil, sense gaire vida interna ni prestigi social, que funcionava mercès a la protecció governativa i a la dependència de la direcció de Madrid.

El partit liberal

Com és sabut, en el pla estrictament polític el partit liberal-fusionista es presentarà com a clar hereu dels progressistes i dels demòcrates de l'etapa isabelina i de l'esperit revolucionari del 68. En el cas català sempre s'ha volgut presentar-lo com a molt menys fort i representatiu que el conservador, i s'ha afirmat que reunia els sectors més lliurecanvistes de la burgesia catalana. Aquestes consideracions són insuficients i només reflecteixen una part de la realitat.

Pel que fa a la força política, la tesi anterior no és gaire exacta. Així, si analitzem els resultats electorals als principals ajuntaments i diputacions fins al 1899, veiem que els liberals eren, tal vegada, més forts que els conservadors. Això és molt clar a Barcelona —ciutat on, en l'etapa 1876-1899, van ser elegits 22 diputats liberals enfront de 18 conservadors. I si afegim als liberals els seus aliats electorals possibilistes, el nombre arriba a 25. No hi ha estudis sobre el conjunt català, però una primera observació mostra una forta influència dels liberals a les terres lleidatanes i tarragonines.

La personalitat més representativa del partit liberal a Catalunya encara fou, i fins a la seva mort el 1901, Víctor Balaguer. Balaguer era «l'home» dels liberals catalans a Madrid; ell era qui decidia en bona part les llistes dels candidats a diputats i senadors de Catalunya i qui, per sobre de les diferents tendències liberals, mantingué un gran prestigi personal. A Catalunya els homes més destacats del partit foren l'advocat Rius i Taulet, amic íntim de Sagasta, i el ric propietari Josep Collaso i Gil, tots dos els homes dels liberals a l'ajuntament de Barcelona. La diputació de Barcelona, institució bàsica per al control caciquil, serà «feu» d'un home gris, el paper del qual s'ha exagerat molt, Josep Comas i Masferrer. D'altres dirigents

del partit foren els prestigiosos advocats germans Maluquer i del Tirrell (Eduard i Josep), Salvador Maluquer i Aytés i el seu fill Joan Maluquer i Viladot, i Joan Roig i Bergadà.

D'entre els parlamentaris liberals destacarà un grup d'industrials dirigit pel molt influent Camil Fabra, marquès d'Alella; en formaren part Alfons Sala, de Terrassa, els germans Godó, d'Igualada, Josep Rosell, de l'Alt Llobregat, etc. També cal esmentar com a parlamentaris representatius el comerciant Bosch i Alsina i el periodista Teodor Baró, sots-director del «*Diario de Barcelona*». Dins el partit liberal hi són presents homes de negocis molt vinculats als interessos de les companyies ferroviàries, com ara Frederic Marcet i el ja esmentat Camil Fabra, tots dos directius de la Tarragona-Barcelona-França, i dels propietaris de finques urbanes, com Salvador Samà i Torrents, marquès de Marianao, primer contribuent de Catalunya. El financer Evarist Arnús, després de militar al partit conservador, cap al 1881 passà al partit liberal.

No és pas cert que el partit liberal a Catalunya aplegués els lliurecanvistes del país, ja que entre els seus militants més destacats hi ha importants proteccionistes; el que passava era senzillament que bona part dels més destacats líders lliurecanvistes espanyols eren del partit liberal, i la posició doctrinal d'aquest partit fou sempre molt eclèctica.

Els liberals catalans no foren tampoc una formació política homogènia, ja que s'hi integraren diferents tendències, de vegades fortament oposades. Així, els germans Godó crearen el diari «*La Vanguardia*» per atacar la línia defensada per «*El Constitucional*», afecte a les posicions de Rius i Taulet. Als anys 90 coexistien a Barcelona dos cercles liberals diferents, un presidit per Comas i Masferrer i l'altre per Maluquer i Viladot. A Lleida s'enfrontaren els Agelet i els Riu i Periquet.

Molt més gran interès té l'anàlisi del que podríem anomenar la «base» militant del partit liberal a Catalunya. Amb la Restauració, i fonamentalment durant la dècada dels 80 i 90, alguns destacats militants republicans, demòcrates, possibilistes i fins i tot gent molt relacionada amb el sindicalisme obrer moderat —les Tres Classes

de Vapor— s'integraren dins el partit liberal. Aquesta era una clara actitud de possibilisme polític, de voler fer política dins el règim. D'aquesta manera, trobarem antics membres d'aquestes formacions polítiques dins de molts «círculos» de barriada o poble, a comitès electorals, i fins i tot com a regidors i alcaldes. Tal vegada, és important remarcar que no hi havia fronteres definides clarament en aquests nivells de base entre el que podríem anomenar l'esquerra del partit liberal, el republicanisme i el sindicalisme més moderat.

Evidentment estem parlant de la «base» liberal i d'un fenomen que no es produeix de la mateixa forma a tot arreu. Però no deixa de ser força revelador d'aquest procés el fet que en alguns llocs, com per exemple a Manresa durant la gran vaga general de 1890, l'ajuntament liberal jugués un paper de conciliació entre empresaris i treballadors i fes molt més costat a les demandes dels vaguistes que no pas a les exigències dels patrons.

Sens dubte monografies de caire local sobre l'actuació d'ajuntaments de majoria liberal ens ajudarien a matisar aquest fet de Manresa. Però no hi ha dubte que a alguns pobles de Catalunya els liberals foren en realitat «l'esquerra»; tant moderada com es vulgui, però l'esquerra a la fi. Evidentment, això no es pot traslladar mecànicament a les ciutats i pobles que tenien una tradició de lluita política més intensa i una certa conflictivitat laboral. En aquestes els liberals eren, la majoria dels cops, una fracció de la burgesia local amb reduïdes diferències sociològiques respecte dels seus oponents conservadors.

El caciquisme a Catalunya

Com en els darrers aspectes ja esmentats, el caciquisme tampoc no ha estat objecte d'estudis al nostre país, i no per manca de possibilitats i fons. La visió un tant idíl·lica que donà Vicens sobre el caciquisme al nostre país continua essent vigent sense que, al meu parer, sigui prou exacta. Per a Vicens, a Catalunya el pairalisme desvirtuà l'aspecte més tètric del caciquisme, i el resultat d'això fou l'escassa conflictivitat al camp català fins a la crisi de la filoxera.

Aquesta és una visió massa idealista i estreta del caciquisme. Potser caldria, d'entrada, saber diferenciar el caciquisme com a realitat quotidiana de molts ambients rurals i el caciquisme com a sistema que serveix per falsificar el vot popular. L'un, evidentment, és conseqüència de l'altre, però estem massa acostumats a assimilar caciquisme amb trampes electorals i res més. L'estudi de les relacions de dependència de la pagesia catalana, d'aquest complex sistema de patronat i protecció que alhora també era coacció, està totalment per fer. És cert que les formes emprades pels amos a Catalunya no foren tan brutals o espectaculars com a Andalusia o Galícia, però també tenim testimonis de coaccions evidents, d'extralimitacions de la justícia i de la guàrdia civil, d'abusos, de violacions de les lleis pels amos, etc., i evidentment de compra de vots, de no inclusions en el cens, d'impedir de votar a la gent, de no deixar participar en l'escrutini, de coaccionar la voluntat de vot, etc. Les denúncies que apareixen en els repertoris de jurisprudència electoral del Tribunal Suprem referents a casos de Catalunya són nombroses i força significatives.

Com ja hem dit, el caciquisme com a realitat quotidiana de molts pobles gairebé no ha estat estudiat a casa nostra, i per tant és força temerari fer afirmacions basades tan sols en apreciacions superficials.

Pel que fa estrictament a la vulneració del sufragi i a la corrupció electoral, les informacions de què disposem, tot i ser molt parcials, reflecteixen que les diferències entre Catalunya i la resta d'Espanya no eren excessives. De trampes, se'n feien a tot arreu, des de Barcelona fins al poblet més petit. Pel que fa a Barcelona, és un exemple prou revelador el que va passar en les eleccions a diputats de l'any 1881, quan el governador civil liberal i la Companyia de Ferrocarril de Tarragona-Barcelona-França es posaren d'acord per elegir per minories —les majories corresponien, evidentment, als liberals— Castelar i el president de dita companyia, Frederic Marcet, en perjudici del conservador Duran i Bas, al qual li havien «promès» un lloc en les minories. La companyia posà els diners i el governador els seus recursos, i així es compraren meses electorals, foren detinguts interventors conservadors, apare-

gueren centenars de votants, etc., i lògicament l'operació resultà un èxit: Castelar i Marcet pogueren seure al Con grés de Diputats com a representants del «poble» de Barcelona.

Malgrat això, és força significativa la resistència dins de Catalunya al «cunerisme», és a dir, a la imposició de candidats des de Madrid. Hi ha casos de protestes airades de les «forces vives» locals davant la facturació d'un candidat que era totalment desconegut en la comarca i que, com deia amb tot el cinisme el ministre de Governació, «si es estrictamente necesario irá al distrito»; és a dir, que el que es considerava lògic era que el candidat no fos present durant la campanya electoral. Aquest és el cas de les eleccions a diputats a Olot l'any 1880, en la qual, finalment, les «forces vives» de la Garrotxa aconseguiren imposar al govern el seu candidat. En altres llocs, com a Vic el 1891, el partit conservador de la comarca amenaçà amb dissoldre's si se'ls imposava el candidat del govern, en perjudici del candidat propi, el ric propietari rural Ignasi Despujol, marquès de Palmerola. En el districte de Girona, el 1879, arribaren a enfrontar-se dos candidats conservadors: el comte de Foxà, que tenia el suport del govern Martínez Campos, i el marquès de Camps, líder dels conservadors gironins. Malgrat les habilitats del governador civil, guanyà clarament Camps.

De tota manera, en moltes ocasions i a certs districtes, el «cunerisme» funcionà a la perfecció. Tal és el cas, per exemple, del districte de Cervera, on la família Alonso Martínez, Manuel i Vicente, guanyà sempre les eleccions des de 1876 fins a 1899. O del districte de Tremp, on Rafael Cabezas de Montemayor fou elegit 8 cops diputat en aquest mateix temps; o la Seu d'Urgell, on el fill de Martínez Campos, Ramón, aconseguí sortir diputat 5 vegades; o en l'estrany districte empordanès de Vilademuls en el qual José Álvarez Mariño va guanyar 6 cops. D'altres districtes molt «cuneros» eren Roquetes, Sort-Viella i Solsona.

Malgrat això, Catalunya no fou un país especialment fàcil per als desitjos dels ministres de la Governació. Cada cop més es veien obligats a negociar els candidats i,

moltes vegades, a acceptar els que les «forces vives» del país volien.

El caciquisme a molts pobles s'amagava sota l'etiqueta d'un determinat partit polític, fonamentalment els dinàstics, quan de fet només representava un grup d'interessos locals. Això obligava els rivals sociològics del poble a sumar-se a l'altre partit. Tal és el cas, per exemple, de Sant Joan Despí, on els dos més grans propietaris encapçalaven respectivament el partit conservador i el liberal. A partir de 1901 els mateixos homes i els mateixos interessos apareixeran sota l'etiqueta de lliguers i republicans, respectivament; s'havien posat «al dia».

El republicanisme i l'obrerisme catalans

De nou hem de constatar com ha estat de poc estudiat un tema tan fonamental com el del republicanisme. Les informacions de què disposem són molt fragmentàries: el llibre de Santiago Albertí, bé que meritori, no deixa de ser avui un xic insuficient.

El sistema canovista establí des de bon començament el criteri d'exclusió del joc polític de les forces no dinàstiques. Els republicans en general, però molt especialment els federals i els zorrillistes, foren considerats com a perillosos enemics del sistema i, com a tals, exclosos de la vida política, prohibits i perseguits.

Així, el republicanisme català fou marginat de la vida política oficial de la Restauració, fet que accentuarà encara més les gran divergències polítiques existents dins d'ell; qüestions com ara l'acceptació o no del sistema de la Restauració, el propugnar una via insurreccional o la passivitat i la inhibició, així com el tipus de relacions a establir amb els republicans espanyols o amb el mateix obrerisme català, provocaren importants debats, enfrontaments i dissidències.

Com és sabut, només els possibilistes de Castelar gaudiren d'una significativa tolerància i, fins i tot, protecció dels partits dinàstics. Per aquesta raó, el possibilisme acabarà per atreure polítics de les altres tendències republicanes; així, procedents del federalisme passaran al possibilisme Tomàs i Salvany, Güell i Mercader, Rubau Dona-

deu, Soler i Pla, Eusebi Corominas, Roca i Roca... Amb l'ajut descarat dels liberals, Emilio Castelar sortirà escollit diputat per Barcelona els anys 1876, 1879 i 1881. A partir de 1881 el possibilisme a Catalunya anirà en coalició amb els liberals a les eleccions municipals, cosa que els permetrà d'obtenir regidors i tinents d'alcalde, fins i tot a la ciutat de Barcelona. Els anys 80 seran els de la consolidació del possibilisme, que comptarà amb un portaveu important, el diari «*La Publicidad*», dirigit per Eusebi Corominas.

L'any 1887 Nicolás Salmerón organitzarà a Catalunya la seva tendència, el Partit Republicà Centralista, sobre la base de les restes del zorrillisme, i aconseguirà notòria influència en el districte dels Afores (Gràcia, Sant Martí, Poblenou, etc.). Els seus dirigents a Catalunya foren Salas Antón i Odó de Buen.

Els federals iniciaren la seva reorganització als anys 1880-1881, però malgrat els seus avenços programàtics (projecte de Constitució per a l'Estat Català, del 2 de maig de 1883) la seva pèrdua d'influència fou important. Accentuà aquesta decadència del federalisme català tant la marxa de notoris militants cap al possibilisme i cap al catalanisme (Almirall), com les greus tensions internes provocades per les polèmiques sobre la participació o no en les eleccions. El federalisme mantindrà, mercès al paper jugat per líders locals o de barriada i pel paper aglutinant de centres i ateneus, una certa influència a l'Empordà, Barcelona i Reus.

La dècada dels 90 significarà una recuperació política i organitzativa del republicanisme català. La implantació del sufragi universal possibilitarà la formació d'àmplies coalicions, com la Unió Republicana, que obtindrà importants èxits electorals. El 1891 foren elegits Pi i Margall i Ruiz Zorrilla a Barcelona, Salmerón als Afores, i Vallès i Ribot a Figueres; el 1893 els republicans obtindran les majories a Barcelona, amb l'elecció de Pi, Sol i Ortega i Ávila, i victòries als Afores (Salmerón), Vilafranca (Lostau) i Manresa (Junoy).

Malgrat l'allunyament de la política d'amplis sectors de la classe obrera i dels atacs explícits als republicans per part de la premsa obrerista més radical, com ara

«La Tramontana» i *«El Productor»*, existia un evident lligam entre l'associacionisme obrer i el republicanisme. Coincidien en molts ateneus, centres i cercles obrers sense que es pugui fer una separació mecànica entre les entitats i les persones que pertanyien a uns i a altres.

La tasca de divulgació científica, de debat doctrinal, d'instrucció obrera, d'exercici de la solidaritat amb les lluites sindicals i de denúncia de la repressió governamental estretaren les relacions entre l'associacionisme obrer i el republicanisme. Hi haurà tot un terreny ideològic-polític que serà comú a tota l'esquerra catalana: el positivisme científic, el lliurepensament, l'anticlericalisme, etc.

Cal, per exemple, recordar el paper destacadíssim que van jugar els republicans en la celebració de les jornades obreres de l'1 de maig de 1890 i 1891. A finals de la dècada la presència político-electoral dels republicans minvarà com a conseqüència de la severitat i repressió governamental i de les polèmiques internes (molt fortes en el federalisme). Així, l'any 1898 només fou elegit Salmerón i el 1899 Pi i Margall i Sol i Ortega.

De tota manera, el moviment popular de base, en el qual es barrejaven republicans i sindicalistes, no sense polèmiques i picabaralles, tindrà un protagonisme creixent. Hi haurà societats obreres i gremis de petits comerciants clarament identificats amb el republicanisme; en «el tancament de caixes» de 1899 participaran activamente gremis controlats per republicans. Només amb seguir les informacions donades per *«El Diluvio»*, *«La Publicidad»*, *«La Campana de Gràcia»* o *«L'Esquella de la Torratxa»* es pot comprovar aquest especial i complex lligam entre republicanisme i associacionisme obrer.

Pel que fa a l'obrerisme estricte és coneguda la seva persistència durant la Restauració així com les seves divisions. Però tal vegada s'han estudiat més els sectors minoritaris, bakuninistes i socialistes, mentre que ha merescut poca atenció el majoritari sindicalisme més moderat. Caldria retenir que durant els primers trenta anys del règim de la Restauració a Catalunya fracassaren els intents de crear centrals sindicals vinculades a les ideologies més revolucionàries i que serà majoritari el societarisme obrer,

que no per ser menys radical doctrinalment fou menys actiu sindicalment.

CRISI I ENFONSAMENT DELS PARTITS DINÀSTICS A CATALUNYA

Ja durant la dècada dels 90 la pèrdua d'influència dels líders polítics catalans sobre la burgesia a la qual volien representar començava a ser patent. El propi Duran i Bas escrivia a Cánovas el 1890 testimonis tan explícits com aquest: «... los que deberíamos tener influencia con los fabricantes por los servicios que les hemos prestado como proteccionistas la hemos visto menguar en cuanto somos hombres políticos achacándonos que damos preferencia sobre todo a otro interés al de partido».

Aquest procés s'accentuarà amb la crisi del 98. L'emergència de les «classes neutres» desbordarà i trencarà el sistema de relacions polítiques establert pels partits dinàstics. Sectors amplis de la burgesia mitjana industrial i mercantil, sensibilitzats per l'abast del desastre i la inoperància dels polítics, manifestaran el seu descontent envers els partits dinàstics. Aquest moviment, protagonitzat per les corporacions econòmiques i cíviques de Barcelona, anava, de fet, contra els partits i contra el sistema polític creat per Cánovas. Fins i tot homes com Duran i Girona en restaren al marge perquè, malgrat les seves actituds crítiques, no deixaven de ser gent massa lligada a la situació amb la qual es volia acabar.

Les corporacions adoptaran cada cop més actituds i demandes de caire polític, i així substituiran, de fet, els partits polítics en canalitzar el descontent de la burgesia mitjana. La força del moviment ve donada per la representativitat d'aquestes corporacions: cal recordar que el Foment tenia llavors uns 2.000 socis i que la Lliga de Defensa Industrial i Comercial, que dirigirà el «tancament de caixes», acoblava en diferents gremis uns 6.000 petits comerciants.

La massivitat i la progressiva radicalització política del moviment dirigit per les corporacions econòmiques i ciutadanes de Barcelona erosionarà i acabarà per enfonsar els vells partits dinàstics a la ciutat. La sensació de ja no

poder comptar amb el suport dels partits del sistema i de lluitar sols per canviar la política espanyola apareix prou clara en aquest paràgraf del manifest de les corporacions barcelonines de 30 de novembre de 1899: «... si se nos deja aislados en nuestro empeño patriótico, solos nos defenderemos hasta lograr el derecho a administrar nosotros nuestros propios intereses».

El lògic fracàs del regeneracionisme des de dins, del silvelisme, vindrà a confirmar el total encarcarament d'un sistema polític que no volia, ni podia, reformar-se a si mateix. La intransigència governamental manifestada durant el «tancament de caixes» i per la total oposició al concert econòmic apropará els dirigents de les corporacions barcelonines al sector més moderat i possibilista del catalanisme (el grup de «*La Veu de Catalunya*»). D'aquesta coincidència política únicament podia resultar una opció que forçosament havia de sortir-se de les «regles del joc» del sistema de la Restauració. Així es creà un *partit català* en el qual el component reformador i moralitzant del moviment de les «classes neutres» prendrà el cos aglutinant i justificador de catalanisme. Com deia el vell Duran i Bas al conservador valencià Teodor Llorente: «... el regionalismo ha encontrado aquí fuerzas, más que en las personas que se distinguen como catalanistas, en las clases que viven ajenas a la política, porque consideran que los partidos y los Gobiernos que los representan han sido la causa de nuestras grandes catástrofes...».

La comprovació que la política d'enfrontament dur amb el govern i els partits tenia un ampli suport social entre les classes altes i mitjanes de Catalunya és el que portarà a la formació d'un partit polític propi dirigit per la burgesia catalana. Aquest procés de sensibilització política dels anys 1898-1901 servirà perquè es constati que si bé la política defensiva respecte de l'estat espanyol no havia tingut massa èxit i que el projecte d'estat-nació espanyol esdevenia un fracàs, en canvi sí que existia una «nació catalana» mobilitzada contra aquest estat. El catalanisme podria així esdevenir l'instrument polític per reformar l'estat, aconseguir la desitjada autonomia —ja no simple descentralització administrativa— i finalment imposar l'hegemonia catalana dins d'una nova Espanya.

L'any 1901 el panorama polític barceloní, i posteriorment el català, sofrí un canvi polític de transcendentals conseqüències històriques. A tall d'exemple caldria dir que els anys 1876-1899 la ciutat de Barcelona elegí 41 diputats dinàstics i 11 no dinàstics (republicans i independents); doncs bé, els anys 1901-1923 foren elegits 38 regionalistes de la Lliga, 37 republicans de totes les tendències, i només un diputat dinàstic. No calen gaires paraules més sobre el significat del canvi polític del 1901.

II

LA VIDA ECONÒMICA

L'ECONOMIA CATALANA EN EL MARC DE L'ECONOMIA ESPANYOLA: CATALUNYA, LA FÀBRICA D'ESPANYA (1833-1936)

per Jordi Nadal i Oller

La Revolució Industrial, que és la forma adoptada pel capitalisme a finals del segle XVIII, ha transformat el Vell Continent. Per la seva condició de peoners, els països que formen l'angle nord-est d'Europa han estat els grans beneficiaris de la industrialització. Per la seva condició de menys desenvolupats, els països de la perifèria han tingut més o menys dificultats en adaptar-s'hi. En qualsevol cas, cap d'ells no ha pogut sostreure's al repte plantejat pels països d'avantguarda. La formació d'una xarxa viària internacional, la multiplicació dels intercanvis, la pressió dels capitals, tot ha acabat per incidir sobre la trajectòria de l'Europa escandinava, oriental i mediterrània.

Espanya no n'ha quedat al marge. La disposició plena i individual del sòl, a partir dels anys 1840, i del subsòl, des dels anys 1870, van significar l'entrada de la Península en una nova etapa —l'era capitalista—, caracteritzada per la mobilització i la comercialització dels seus recursos naturals. El balanç global del procés no pot considerar-se favorable. A partir de les desamortitzacions, la part central del país, que és la més extensa, s'ha vist dominada per un monoconreu cerealista de tipus extensiu i arcaïtzant (Nicolás Sánchez-Albornoz). Per espai de gairebé mig segle, des de la llei del 1869 fins a la Primera Guerra Mundial, l'expoli del patrimoni miner ha estat al servei quasi exclusiu dels interessos industrials estrangers. El 1936, en esclatar la guerra civil, Espanya seguia essent un país eminentment agrícola. El 1930, últim any normal abans de la gran crisi, les cinc primeres partides de la seva exportació van correspondre, per aquest ordre, a les fruites verdes, a l'oli d'oliva, als vins, a les fruites seques i a les conserves (52

per cent de tots els valors). El 1910, al final del boom miner, els mateixos llocs havien correspost als minerals, al vi, als metalls (plom especialment), a les fruites verdes i a les conserves (48 per cent). En la divisió internacional del treball, a Espanya li ha tocat especialitzar-se en l'oferta d'aliments i primeres matèries.

Tanmateix, Espanya no és un bloc homogeni. Com en l'escenari europeu, en el seu interior es repeteix el contrast entre territoris avançats i territoris endarrerits, entre regions dominants i regions subordinades. La més destacada de les primeres ha estat Catalunya. Dotat d'un sòl poc fèrtil i d'un subsòl francament pobre, el Principat treu profit de la tradició manufacturera i comercial del segle XVIII per implantar en el XIX un sistema fabril ajustat a les seves possibilitats. Els actius de què disposa són modestos: per una part, una mà d'obra pagesa coneixedora de la indústria a domicili; per l'altra, una burgesia urbana disposada a la iniciativa i al risc. La primera posa poques objeccions a saltar de l'obrador domèstic a la fàbrica, que moltes vegades s'aixeca en el propi medi rural; la segona no vacil·la a comprometre el peculi familiar en un tipus d'empresa que li exigeix exercir el paper de capitalista, de gerent i de tècnic a la vegada.

Amb aquestes bases, que poden reduir-se a uns recursos humans eficients, la fabricació catalana escala els primers llocs en la majoria dels rams de la fabricació espanyola. La taula adjunta, formada pel desglossament i l'acarament de les quotes fiscals satisfetes per ambdues fabricacions en les dates de 1856 i 1900, ajudarà a precisar les posicions.

Les dades no poden ser més expressives. En iniciar-se la segona meitat de la centúria, Catalunya satisfeia la quarta part del total recaptat per Hisenda en concepte de «fabricació»; en acabar, la quota pujava al 38 per cent; en ambdues dates el seu potencial demogràfic no passava de l'11 per cent. El 1856, Catalunya encapçalava la classificació regional en els sectors «tèxtil», «paper i arts gràfiques» i «diversos»; el 1900, la seva hegemonia s'estenia, a més, al «vidre, pisa, ceràmica, calç i guix», als «curtits i calçats», a la «química», a la «metal·lúrgia» i a la «fusta i botam», és a dir, a tots els sectors, llevat dels «alimen-

L'estructura de la «fabricació» espanyola i catalana en els anys 1856 i 1900, segons les dades fiscals

Sectors	Quotes (xifres percentuals) 1856 Espanya	1856 Catalunya	1900 Espanya	1900 Catalunya	Participació catalana dins les quotes espanyoles (%) 1856	1900	Llocs ocupats per Catalunya dins Espanya (13 regions) 1856	1900
Mòlta de grans i d'olives i fabricació de farines	45,38	14,28	20,52	7,19	8,06	13,52	4	3
Tèxtil	23,65	61,28	26,71	56,77	66,33	81,95	1	1
Vins, aiguardents, licors	6,12	4,36	13,35	5,68	18,23	16,40	2	2
Vidre, ceràmica, calç, guix	5,34	3,28	4,01	2,59	15,71	24,91	3	1
Aliments i begudes	4,28	3,28	6,51	3,17	19,59	18,79	3	2
Curtits i calçat	3,82	1,99	2,93	2,41	13,29	32,00	4	1
Química	3,50	2,39	5,58	4,34	17,45	29,99	3	1
Metal·lúrgia	3,24	2,66	8,12	7,05	21,01	33,29	2	1
Paper i arts gràfiques	2,33	2,89	5,04	3,98	31,76	30,47	1	1
Fusta	0,40	0,38	2,46	1,86	24,47	29,95	2	1
Diversos	1,93	2,31	4,69	4,94	42,80	40,56	1	1
Total «fabricació»	100,00	100,00	100,00	100,00	25,04	38,15	1	1

Font: *Estadística administrativa de la contribución industrial y de comercio* (tarifa 3.ª), anys 1856 i 1900. Aquesta font i, per tant, la taula exclouen Euskadi i Navarra, territoris exempts del tribut.

taris» («mòlta de grans i d'olives i fabricació de farines», «vins, aiguardents i licors» i «aliments i begudes no alcohòliques»). Veritablement, sense eufemismes, el Vuitcents ha convertit Catalunya en la fàbrica d'Espanya.

La taula també revela que el tèxtil és el sector que ha marcat la pauta en la industrialització catalana. La desagregació de les quotes corresponents ens revelaria que, dintre del tèxtil, el rol fonamental l'ha representat el cotó (41,4 per cent de la «fabricació» sencera el 1856, i 38,0 el 1900). L'elasticitat de la seva oferta, el seu bon preu, la seva adaptació al treball mecànic, les seves condicions higièniques l'han imposat per sobre de la resta de fibres, i molt especialment del lli i del cànem. Amb uns precedents que es remonten a mitjan segle XVIII, la indústria cotonera adquireix un desenvolupament fulgurant a partir del 1833, amb la inauguració de la fàbrica de «Bonaplata, Rull, Vilaregut y Cía.», primera «a l'anglesa», això és, moguda per la força del vapor. Malgrat haver tingut una vida molt curta (la seva vida s'acabà, víctima d'un assalt amb incendi, la nit del 5 al 6 d'agost del 1853), l'establiment, tal com s'esperava, ha tingut èmuls. Del 1835 al 1861, en el curs de vint-i-cinc anys, la filatura es mecanitza enterament i el tissatge per meitat. A conseqüència del progrés tècnic, s'acaben oferint les «indianes» amb una rebaixa del 50 per cent i la seva producció es multiplica per 6,5. Es produeix, així, una doble expansió, a costa dels teixits tradicionals (lli, seda, llana) i a costa dels teixits —inclusivament els dels mateix gènere— estrangers. El 1859, quan la xarxa ferroviària tot just comença, els teixits de cotó catalans ja són la partida més valuosa del cabotatge espanyol (14,6 per cent), per davant de «grans, farines, llegums i llavors» (13 per cent): cap article no ha contribuït tant com ells a la formació del mercat «nacional». En la mateixa data, la part anglesa i francesa en el consum hispànic de cotons s'ha reduït al 25 per cent (67 % el 1835): hi ha pocs avenços tan ràpids en els processos coetanis de substitució d'importacions. Tot just trenta anys més tard, el 1886, la balança cotonera espanyola canvia definitivament de signe (superioritat, en pes i en valor, de les vendes sobre les compres de teixits) i la producció catalana de filats competeix, per càpita, amb la britànica (no així en forma abso-

luta, en què la relació s'estableix d'1 a 10): ¡Catalunya ha estat, després d'Anglaterra, el país més «cotoner» del món! El 1913, el cotó en floca arribat a Barcelona (quart port receptor, després de Liverpool, Bremen i Le Havre) constitueix, en valor, el capítol número u de les entrades espanyoles, mentre que els embarcaments de teixits formen la sexta partida, en termes absoluts, i la primera, en termes industrials, de totes les sortides. Aquesta classificació es repetiria, exactament igual, el 1930. De fet, la indústria tèxtil cotonera és una indústria típicament decimonònica que tendeix a estancar-se i a perdre pes relatiu a mesura que transcorre el segle xx.

Abans d'arribar al sostre, en la seva llarga fase d'esplendor, el cotó ha exercit funcions d'arrossegament sobre tots els altres rams tèxtils, primer, i sobre altres especialitats industrials, immediatament després. Forçada a modernitzar-se, la fabricació de teixits de llana, de seda i de lli-cànem tendeix a desaparèixer dels centres tradicionals per concentrar-se a Catalunya. Una vegada més, l'estadística fiscal permet quantificar el procés: el 1856, el Principat va pagar, per les seves instal·lacions en actiu, el 29 per cent de la quota llanera espanyola, el 22 per cent de la sedera i el 4,6 per cent de la llinera-canemera; el 1900, els percentatges relatius s'han elevat a 63, 53 i 44. Ezcaray (Logronyo), Palència, Antequera (Màlaga) i una plèiade de nuclis llaners menors han hagut d'inclinar-se davant Olesa, Terrassa i Sabadell; Barcelona s'ha imposat al País Valencià, en la seda, i a Sevilla, en el lli i el cànem. A finals del segle xix, el tèxtil català de qualsevol classe és hegemònic a tot Espanya. A més, el seu dinamisme ha contagiat la resta de l'activitat transformadora, sense exclusió d'aquella, d'arrel agrària, el lideratge de la qual conserven d'altres regions: en les indústries de la farina i de l'oli, al pes més gran de les fàbriques de Castella la Vella i d'Andalusia, respectivament, s'hi oposa la millor tècnica i els millors rendiments de les fàbriques barcelonines (farineres, pel sistema «austro-hongarès» de corrons), lleidatanes i tarragonines (d'oli); en l'embotellament de vins, l'avantatge, indiscutible, dels xerès i els màlaga troba un primer contrapunt en els escumosos, a l'estil del «champagne», del Penedès, destinats al consum intern; en «ali-

ments i begudes no alcohòliques», la manca de plantes de sucre (canya i bleda-rave) i de peix, que proporcionen el primer lloc a Andalusia, quasi s'equilibra gràcies a tenir la majoria de les fàbriques de pasta, especialment per a sopa, i de begudes carbòniques.

El que passa, en definitiva, és que el desenvolupament econòmic no admet els compartiments estancs que, en els casos d'èxit, com ho és el de Catalunya, el sector secundari i el sector primari han compassat la seva marxa. En el segle XVIII, en oferir-li homes i capitals, l'agricultura catalana ha propiciat l'emergència d'un petit sector manufacturer. En el XIX, l'auge d'aquest últim allibera el sector agrícola català de la pressió demogràfica que, d'altra manera, l'hagués ofegat. Com van escriure els autors del dictamen del madrileny «Instituto Industrial de España», el 1840: «*En Cataluña, la industria ha fomentado su agricultura en términos que en las tierras más productivas se invierten en beneficiarlas de 36 a 40 reales en fanega de trigo; esto es, un duplo del valor que el mismo grano tiene en Castilla. Si en Castilla se proporcionase otra ocupación a la multitud de proletarios que, dedicados a la agricultura y sobrando para sus trabajos, arrastran su existencia en la más espantosa miseria, si se les proporcionase otra ocupación más productiva y menos precaria, esta alteración en los jornaleros, el aumento en los consumos y el progreso numérico de la población por el establecimiento de fábricas, cedería en beneficio de la clase agrícola.*»

La indústria de béns de consum representa la cara del procés industrial català. La indústria de béns de producció n'és la creu. Al contrari del que va esdevenir-se en els països plenament industrialitzats, a Catalunya la industrialització, iniciada amb l'especialitat cotonera, no ha pogut culminar amb una metal·lúrgia de base ni amb una química orgànica. Després de rebre l'estímul del tèxtil, tant l'una com l'altra han estat incapaces de donar-li la rèplica. D'això es desprèn una subordinació molt forta respecte de l'exterior. Encara que amb un desenllaç semblant, es tracta de dues històries diferents.

A finals del segle XVIII, les primeres fàbriques d'indianes havien creat una demanda de lleixius i de mordents químics, que satisfeien anglesos i francesos. Després de la

guerra d'independència, la ràpida recuperació del tèxtil català va incitar François Cros, de Montpeller, a aixecar a Sants, localitat d'«els afores» de Barcelona, la primera fàbrica espanyola de vidriol, o àcid sulfúric, pel modern procediment de les cambres de plom. Des del 1820, Cros i diversos imitadors van anar alliberant el Principat de la dependència que, en matèria de mordents, havia arrossegat fins aleshores. El 1830-1831 unes enquestes de la «Junta Regional de Comercio» i de la «Junta Central de Aranceles» van revelar que la producció catalana de caparrós artificial, o sulfat de ferro, ja arribava a cobrir la meitat de les necessitats del territori. No obstant això, aquest desenvolupament no va tenir continuïtat. Pels mateixos anys en què els novells fabricants indígenes aconseguien substituir els mordents estrangers, els seus competidors francesos i britànics adoptaven la sosa artificial, que obria unes expectatives insospitades a la indústria química. Obtinguda a costos infinitament més barats i amb un tenor d'àlcali molt superior al de la barrella, la sosa Leblanc va donar i va rebre l'impuls decisiu a les indústries del vidre, del paper i del sabó dur, al mateix temps que un dels seus subproductes —l'àcid clorhídric o muriàtic, transformat en clorur de calç— proporcionava el millor agent de blanqueig per als teixits i el propi paper. Abans que la sosa artificial, la química havia estat una indústria poligàmica, al servei d'un nombre sempre creixent d'altres indústries.

El 1880 la producció espanyola de vidre pla suma 860.000 m.[2], una quantitat equivalent a la vigèsima part de la xifra belga i a la dècima de la d'una sola regió de França. El 1885 el consum espanyol de paper s'estima en 1,5 lliures per habitant i any, contra 3,5 lliures a Itàlia, 7,5 a França i 11,5 a Gran Bretanya. La lentitud del desenvolupament urbà, el retard cultural i el baix nivell higiènic han comprimit l'ús de vidres, llibres-periòdics i sabó a l'Espanya decimonònica. Malgrat l'abundància de primeres matèries (sal, sofre, pirites i manganès), la fabricació de la sosa Leblanc i els seus derivats no ha pogut arrelar en el nostre país. La sosa, per la parvitat de la demanda i el problema inherent de les economies d'escala; l'àcid clorhídric, per tractar-se d'un residu excessiu i altament contaminant que les fàbriques estrangeres d'àlcali

es treuen de sobre a qualsevol preu. En aquestes condicions, els diversos intents (per començar, pels fills de François Cros) per implantar les dues especialitats no havien de quallar fins la dècada 1901-1910, en què les societats «Electroquímica de Flix», de capital alemany, «Electra del Besaya», de capital nord-americà, i «Solvay et Cie.», de capital belga, van establir les primeres fàbriques d'àlcali i productes del clor, pels procediments electrolític i amoniacal (el de Leblanc havia acabat per ser obsolet), a la localitat tarragonina, a Bárcena i a Barreda (ambdues a la província de Santander) respectivament.

A causa de la seva incapacitat per passar d'auxiliar del tèxtil o auxiliar d'una pluralitat d'indústries, la química catalana no solament s'estanca sinó que retrocedeix a partir del segon terç del segle XIX. A les importacions d'àlcalis i de clorur de calç de Marsella i de Liverpool, els fabricants tèxtils i paperers acaben per afegir-hi les d'articles més elementals, com els àcids sulfúric i nítric. Després, quan arribi l'era dels tints sintètics, serà inevitable una altra dependència, més completa encara, respecte dels productes alemanys i suïssos. Des de juny del 1900 funcionarà a Barcelona una agència de la «Actiengesellschaft für Anilin Fabrikation», de Berlin. El 1902 la «Badische Anilin & Soda Fabrik» (BASF), de Ludwigshafen, publicarà, a instància dels fabricants catalans, la primera edició castellana del seu catàleg comercial.

El ressorgiment ve amb els fertilitzants agrícoles que, a partir del 1880, han donat un nou impuls a la indústria química del món. Tractades a parts mitjançant l'àcid sulfúric, les roques fosfatades produeixen els superfosfats de calç, tan importants per a l'adobament dels camps. Tot seguit, la senzillesa del procediment, l'abundància i la barator de les primeres matèries, així com l'extensió dels conreus cerealícoles, als quals s'aplica amb preferència, confereixen a la nova branca una dimensió sense precedents. En un primer moment, l'endarreriment agrícola sembla ser de mals auguris per a Espanya. A partir del 1900, tanmateix, l'enorme auge dels fosfats naturals del Magrib i l'esplendor excepcional de les pirites de Huelva (primera font del sulfúric a tot el món) prima la localització d'un rosari de fàbriques en el litoral peninsular, de

Huelva a Barcelona. Cap zona del Globus no ofereix uns factors de localització tan favorables. Diverses companyies estrangeres, sovint relacionades amb l'explotació minera de Huelva o del nord d'Àfrica, s'introdueixen en el sector amb mires exportadores. Però els superfosfats són una mercaderia de molt de pes i poc valor per dur-les a una distància llarga. La sortida dels superfosfats espanyols no pot ser cap altra que el camp espanyol. Entenent-ho així, la vella casa Cros, que en els adobs fosfatats ha trobat, a la fi, les seves senyes d'identitat, va rescatant paulatinament moltes instal·lacions aixecades amb el punt de mira excessivament alt suara esmentat. El 1930, les seves fàbriques de Badalona, Mallorca (2), Alacant, Màlaga, Sevilla i Santander sumen unes 400.000 tones, això és, les dues cinquenes parts de la producció hispana de l'adob. Gràcies al doble avantatge d'una demanda massiva, malgrat l'escàs consum per hectàrea, i d'una producció directa, sense problemes de residus o de subproductes, els fertilitzants han acabat per convertir-se en el baluard més sòlid de la indústria química espanyola.

Com els de la química, els orígens de la moderna metal·lúrgia catalana es relacionen amb el tèxtil i, a més, amb la navegació a vapor. El 1833, la fàbrica Bonaplata va assenyalar el començament de la mecanització cotonera. El 1834, el paquebot «El Balear», de la «Compañía Catalana», que cobria el trajecte entre Barcelona i Ciutat de Mallorca, va obrir la nova era del transport marítim a Espanya. Els fusos i telers moguts «a sang», així com els velers tradicionals, eren de fusta. Els fusos i telers moguts per l'energia hidràulica i/o tèrmica, igual que les embarcacions de vapor, han de fer-se de ferro. Naturalment, les primeres «mule-jennies» i selfactines, els primers telers mecànics i els primers vaixells «de fum» van venir de l'estranger. No obstant això, «el deterioro de los primeros motores planteados en la provincia» i la necessitat de reparar-los van exigir l'immediat establiment de tallers especialitzats. Com a expressió d'aquesta exigència, hom pot recordar que la fàbrica de Bonaplata, primera al vapor, va comptar des del primer moment amb una foneria annexa, i que la «Compañía Catalana» va alçar, ja el 1836, els tallers navals del «Nuevo Vulcano». També és significatiu

que la «fundería» de Valentí Esparó, antic soci de «Bonaplata, Rull, Vilaregut y Cía.», es presentés, el 1839, al mateix temps com a auxiliar de «fábricas y buques de vapor», i que la de «Tous, Ascacibar y Cía.» naixés, el 1841, a iniciativa d'uns altres empresaris cotoners.

Els tallers acabats de citar van ser dirigits per tècnics estrangers, normalment anglesos. A prop d'ells, així com en les classes de la càtedra de «mecànica aplicada a les arts» de la Junta de Comerç, es van formar els primers maquinistes catalans. Al cap d'uns anys, el país va disposar d'un personal capacitat, no solament per a la reparació, sinó també per a la construcció de maquinària. Encara que Esparó hagi estat el primer a intentar-ho, la implantació del nou tipus d'indústria es deu als germans Alexander, uns maquinistes parisencs, d'origen escocès, que el 1849 es van establir a Barcelona com a fabricants de màquines de vapor. Les seves previsions no eren errònies. En iniciar-se la segona meitat del segle XIX anaven a coincidir el punt àlgid de la mecanització cotonera, l'esclat de la febre ferroviària i la consolidació definitiva dels vapors marítims.

En només sis anys, del 1848 al 1854, les màquines de vapor fixes instal·lades a l'àrea barcelonina —entre els rius Llobregat i Besòs— han passat de 89 a 115 i la seva força de 1868 a 3.109 cavalls. En els onze anys compresos entre el 1850 i el 1861, l'augment dels fusos mecànics ha estat superior a 150.000 i el dels telers a 4.000. Un vapor de 2 cavalls requereix 6,78 tones de ferro colat, 0,95 de ferro dolç, 5,91 de xapat i 0,94 de bronze; una filadora de 500 fusos del tipus «selfacting», 3,55 tones de ferro fos, 0,99 de batut i 0,2 d'acer; un teler, 0,66 tones de lingot i 0,11 de batut. D'altra banda, el sistema fabril, inseparable de la mecanització, imposa els grans edificis industrials, de diverses plantes, sostingudes per columnes, armadures, vigues i tirants metàl·lics: a la fàbrica barcelonina de Batlló (un cas extrem, tanmateix), acabada el 1868, s'han emprat 450 columnes de ferro a les «quadres» de filatura i 336 en la de tissatge. L'exemple de la construcció industrial també incideix sobre la construcció civil, com ho demostren els 12.000 quintars de ferro (552 tones) emprats, a la mateixa època, en el nou edifici de la Universitat literària.

Encara que més tard havia de ser absorbida per «Norte»

i per «M. Z. A.», la xarxa ferroviària catalana és l'única espanyola pagada amb recursos autòctons. Ben al contrari del que va esdevenir a la resta del país, els llaços existents entre financers i industrials del Principat feien presagiar una col·laboració estreta a l'hora d'estendre-la. Avui sabem que, només en carrils, coixinets i cargols —una part del material fix—, el traçat dels 800 km. construïts fins al 1865 (uns 600 sobre sòl català) han exigit 64.000 tones de ferro forjat (P. Pascual). Com a tot arreu, el ferrocarril ha creat a Catalunya una demanda siderúrgica i metal·lúrgica sense precedents.

Als cinc vapors de «Navegación e Industria» (successora, el 1841, de «Cía. Catalana») se n'han sumat uns altres quatre de la «Cía. Hispano-inglesa» (abans, de «Pablo María Tintoré»), tres de la «Cía. Hispano-alemana» (transferits a «Albanés y Cía.», de Tarragona, el 1862), i un nombre per determinar de «Bofill, Martorell y Cía.» (futurs constructors de l'escar de Barcelona, amb carrils i màquina de vapor, el 1862-1865), en la dècada del 1851 al 1860. La marina catalana accelera la seva modernització en aquest període, sota el doble impuls del tràfic de cotó i d'hulla, que torna a Barcelona la primacia entre els ports hispans, i de les obres del canal de Suez, el projecte madurat per Lesseps durant la seva llarga estada a la ciutat (de 1842 a 1848), com a cònsol de França, que sembla reservar-li un paper destacat en la futura navegació a Orient, en general, i a les Filipines, en particular. Per ponderar aquests avantatges, Lesseps ret una nova visita a la capital del Principat, l'octubre del 1858. Corresponent als seus afalacs i a les seves il·lusions, Catalunya subscriu la major part de les 4.046 accions de la «Cíe. Universelle du Canal de Suez» adquirides per espanyols.

El canvi d'escala que experimenta l'ús de la maquinària incita als naturals a implantar el ram en el país. El 1851, F. Castanys fa públic el seu projecte d'«una grande empresa de ferrería y fundición por el sistema moderno y económico de altos hornos, a cargo de una sociedad anónima bajo el augusto nombre de Doña Isabel II», concebuda amb l'esperança d'una pròxima pujada del preu dels ferros «por los muchos millones de quintales de este artículo que van a consumirse en los caminos de hierro proyectados»; quatre o cinc anys més tard, la «Ferrería Catalana»

és una magnífica realitat en el poble de Sants. El 1856, la fusió dels tallers d'Esparó i de «Tous, Ascacíbar y Cía.» dóna origen a «La Maquinista Terrestre y Marítima, S. A.», a la Barceloneta, dotada de 5 cubilots de fosa, 46 fargues, 2 martinets, 75 torns, 19 màquines de raspallar, 41 de perforar i mandrinar i 5 talladores, suficients per emprendre «la construcción de máquinas de vapor fijas y móviles y la de buques de hierro». El 1857, l'empresa d'Alexander es transforma en la comanditària «Font, Alexander y Cía.», instal·lada a Sant Martí de Provençals, amb un alt forn, 8 forns puddler i 4 de refinament, amb els quals pretén reforçar la seva activitat tradicional —les màquines de vapor— i estendre-la a d'altres camps. El mateix any, neix a Girona la fundició de ferro i constructora de maquinària de «Planas, Junoy, Barné y Cía.», per fabricar unes turbines hidràuliques de patent francesa. Finalment, el 1861 s'estrena la «Herrería de Nuestra Señora del Remedio», a iniciativa del polifacètic Manuel Girona i sota la direcció d'enginyers gals.

D'acord amb la clàusula número 12 del seu contracte amb la «Dirección General de Rentas», la fundició de Bonaplata s'havia obligat a «ensayar los hierros colados de las fábricas del Reyno, especialmente los de la Concepción de Marbella»; i, efectivament, l'industrial va rebre la primera expedició de lingot de Marbella (encara que no de «La Concepción», sinó d'«El Ángel») a l'agost del 1833. Els temps havien canviat. El país de la farga, el mètode directe d'obtenció del ferro que havia donat la volta al món, no produïa el ferro colat o modern en el qual es resumien els èxits de la nova siderúrgia. De moment, la petita escala de la indústria mecànica va mantenir dintre de límits tolerables la dependència. Contràriament, la febre que se n'apodera a partir del 1850 la força a cercar una solució autòctona al problema. L'envit té una rèplica immediata. Abans de concloure la dècada, el 1859, el Principat compta amb un total de sis alts forns: els de Sants i Sant Martí, ja esmentats, més el de Camprodon (Ripollès), que pertanyia a la societat «El Veterano Cabeza de Hierro», iniciat el 1843 i reconstruït el 1858, més dos a Anglès (la Selva), més un a La Garriga (Vallès oriental). Tanmateix, una cosa és l'impuls per erigir una siderúrgia moderna i una altra molt diferent la capa-

citat per mantenir-la en funcionament. Privada de carbó barat, la vida dels alts forns catalans no ha pogut ser més efímera. El 1862 la reforma aranzelària de Salaverría, que rebaixa les barreres oposades als ferros de fora, provoca el tancament dels forns alts de «Castanys y Cía.» i de «Font Alexander». El 1865, quan s'apaga el segon d'Anglès, s'acaba la vida del més durador.

El fracàs no tindrà remei. El 1908 s'encén el primer forn elèctric, del tipus Martin-Siemens, i d'altres ho faran a partir de la guerra europea (per l'empresa «Altos Hornos de Cataluña»); tot plegat, però, només serà un pal·liatiu, no una solució. Definitivament, des de l'últim terç del segle XIX la metal·lúrgia i les construccions mecàniques dependran del subministrament extern. Per sempre més, la indústria catalana de béns d'equip quedarà endarrerida respecte de la indústria de béns de consum. La construcció naval, arrelada en temps dels velers, s'ha acabat: els remolcadors «Montjuïc» i «Indio», sortits el 1857 i el 1858 dels tallers de «La Maquinista», han estat els primers i els darrers vaixells de ferro botats a Catalunya. La construcció ferroviària ha de renunciar, d'antuvi, als carrils i retardar fins al 1882 i al 1884, respectivament, el lliurament del primer vagó (per la «Sociedad Material para Ferrocarriles y Construcciones», continuadora, des del 1881, de la «Herrería del Remedio») i de la primera locomotora (per «M. T. M.»). Les dificultats dels constructors de maquinària tèxtil poden mesurar-se pel fet de no haver proporcionat més que el 2,18 per cent dels fusos de filar cotó existents el 1914, i el 9,74 dels instal·lats el 1930. La demanda de màquines de vapor mòbils solament s'anima amb els programes de modernització de l'Armada del 1887, el 1908 i el 1926, mentre que la de les màquines fixes pateix la doble competència dels fabricants estrangers i del recurs, cada vegada més accentuat, a l'energia hidràulica. Precisament aquest recurs és el que explica la prosperitat, sense alts ni baixos, insòlita, dels fabricants gironins de la turbina Fontaine (82, amb una força de 2.173 cavalls, fins al 1865; unes 800, amb una força de 50.000 cavalls, fins al 1897), el motor que substitueix antics rodets i rodes de caixons i paletes, i treu el millor partit dels corrents fluvials indígenes, de cabal tan curt com irregular.

L'escassetat de recursos energètics ha estat el taló

d'Aquil·les de la indústria catalana. El carbó del Principat és poc abundant i de mala qualitat; els seus rius pateixen unes minves de cabal perllongades. En aquestes condicions, la industrialització ha seguit una trajectòria i ha adquirit uns caràcters singulars en els quals cal aturar-se.

La màquina de vapor no fa més que condensar, per mitjà de l'aigua, la força que desprèn l'hulla o l'antracita incandescents. El descubriment de Watt ha erigit el carbó de pedra en un dels béns més preuats. Amb la finalitat de fomentar-ne l'extracció a Espanya, una disposició del 1821 n'havia prohibit l'entrada d'estranger. Malgrat això, el combustible asturià va ser escàs durant molts anys. El 1831 Bonaplata (i Heredia, de Màlaga) van aconseguir alliberar-se de la interdicció general i van poder introduir el de la Gran Bretanya. Poc després, una R.O. del 8 d'agost del 1832 va substituir el règim prohibitiu per un altre de permissiu, encara que amb l'exigència d'uns drets tan elevats que el feien inoperant. Dotze anys més tard, el 1844, la dependència respecte del carbó estranger era tan carregosa que els dirigents de «Navegación e Industria» (successora de «Compañía Catalana», des del 1842) i de la seva filial «Nuevo Vulcano» s'apressaren a comprar el jaciment de carbó de Benissalem, a Mallorca, acabat de descobrir. Del 1849 (data de la nova Llei de Mines, més liberal) fins al 1861, el Principat va patir una autèntica febre carbonera, que es va acabar amb resultats decebedors: el 13,5 per cent de totes les demandes de concessió examinades per la «Junta Facultativa de Minas», amb només el 2,29 per cent de la producció espanyola de fòssil en l'última data. L'hulla de Sant Joan de les Abadesses, al Pirineu gironí, va ensopegar amb la falta de transport, fins que no es va completar la línia fèrria a Barcelona, el 1880, i amb uns problemes intrínsecs (extracció defectuosa, poca potència de les capes, etc.), quan, a partir del ferrocarril, hagués pogut ser objecte d'una demanda a gran escala. Per tenir un poder calòric que s'estima en la meitat del de l'hulla, els lignits de Calaf i de Berga (més els d'Almatret, al segle XX) no poden disfrutar dels avantatges ferroviaris i han de consumir-se prop de la mina.

Des de la fi de la primera guerra carlina fins a l'esclat de la guerra civil, Catalunya ha consumit un 7,20 per cent

de carbó autòcton, un 31,65 de carbó asturià i un 61,5 per cent de carbó estranger. En aquest període quasi secular, el carbó anglès i gal·lès ha tingut un pes molt gran del 1841 al 1914 (82,61 % del total) i s'ha vist superat clarament per l'astur (59,93 % enfront del 31,55) del 1915 al 1935. El cost d'aquesta dependència ha estat molt elevat: situada a Barcelona, l'hulla de Cardiff es ven amb un recàrrec del 218 per cent el 1851, i un altre del 119 per cent el 1913. La culpa és dels nòlits —caríssims, per la falta de retorns—, però també d'uns drets aranzelaris que representen el 31,2 per cent del preu total en la primera data i el 8,2 per cent en la segona. Fins a la Primera Guerra Mundial, l'altíssima protecció dispensada al carbó espanyol no ha comportat, almenys en el cas català, la tan esperada substitució d'importacions. Del 1914 al 1920 l'entrada de carbó britànic ha baixat paulatinament fins a quasi desaparèixer, a causa de la guerra. Del 1922 endavant, l'aranzel ultraproteccionista ha tingut la virtut de forçar aquella substitució, en benefici d'Astúries i en perjudici de Catalunya, el consum de la qual es manté estancat: 511 kgs. de carbó per habitant i any el 1935, enfront dels 504 kgs. —una quantitat anàloga— el 1910.

Encara que bastant més grans que les espanyoles (318 kgs. el 1910), aquestes xifres són extremadament baixes. A la vigília de la conflagració europea, el consum català de carbó per habitant és la setzena part del britànic, la dotzena part de l'alemany, la cinquena part del francès. A l'època d'implantació del sistema fabril, Catalunya s'ha vist obligada a compensar amb una altra font energètica el terrible dèficit de carbó que pateix. Aquest recurs és l'aigua. Seguint una seqüència clàssica, la indústria cotonera, a la qual correspon la funció d'impuls, havia apostat, en el moment de l'arrencada, per l'energia de vapor (119 màquines, amb una força de 3.358 cavalls, enfront de 71 salts d'aigua, equivalents a 1.513 cavalls, el 1858). Desfent, en certa manera, el camí fet, els fabricants tornen a l'energia hidràulica, en produir-se el desengany del carbó, abans del 1860. Al llarg de mitja centúria, des de la data acabada de citar fins al 1910, les vores del Llobregat —amb els seus afluents— i del Ter es cobreixen d'un rosari de fàbriques, moltes vegades flanquejades per la colònia corres-

ponent. A la fi del 1916, quan el procés es dóna per acabat, un cens del ministeri de Foment xifra les concessions catalanes d'aigües per a usos industrials en 1.992. Els establiments tèxtils, en nombre superior a 300, ocupen el segon lloc darrere els molins fariners. Cinc anys abans, s'ha estimat que prop de les tres quartes parts dels 1.800.000 fusos de filar el cotó instal·lats al país (141 de les 311 fàbriques de filats) utilitzen l'energia hidràulica com a principal, i la del vapor o de l'electricitat només com a complementàries quan els rius baixen de nivell a l'estiu. En el mateix moment, els preus mitjos, per cavall i any, de cada classe de força es calcula que són aquests: cavall d'aigua, inclòs el lloguer dels edificis (el propietari de l'aigua i del local i el fabricant solen ser diferents), 100 pessetes; cavall de vapor, a Barcelona, 125 ptes.; cavall elèctric, també a la capital, 250 ptes. En compensació, la força de l'aigua té l'inconvenient de les interrupcions durant l'estiu, així com d'un menor rendiment en temps d'activitat. Laureà Figuerola ja ho havia anticipat el 1849: «aunque sean muchas las ventajas que proporciona el motor por agua, nunca puede obtenerse con él la regularidad del movimiento que con la màquina de vapor, regularidad que influye en consecuencia en el aumento de la producción».

Millor o pitjor, el tèxtil ha pogut adaptar-se i recórrer el llarg camí que sabem. D'altres indústries, en canvi, han hagut d'inclinar-se davant l'alt cost del carbó i esperar que l'electricitat els resolgués la papereta. De totes, la siderúrgia n'és la més típica; només després d'haver encès el primer forn elèctric, el 1908, el Principat ha comptat amb una producció regular, encara que en molt petita escala, d'acer. Gràcies a la hidroelectricitat, Catalunya ha alçat una part petita, però significativa, de la hipoteca que gravava el seu desenvolupament. El 1934, el consum català (i basc) d'electricitat per habitant i any és d'uns 410 Kw/h., una cota de dues a tres vegades superior a l'espanyola, no molt inferior a les de Bèlgica (490), Alemanya (460) i Gran Bretanya (445), i netament per sobre de les de França (365) i Itàlia (285). En un quart de segle, Catalunya ha quasi doblat el seu potencial energètic (el del Kw/h. i el del Kg. de carbó es consideren equivalents). Amb aquesta base, el país pot afiançar la incipient diversificació de la seva

activitat industrial i estendre-la més enllà dels cursos fluvials i dels ports marítims.

La rapidesa de l'electrificació ha tingut per contrapartida (i per causa) la colonització del sector. Malgrat tenir una dilatada experiència en l'aprofitament de l'aigua, els naturals han estat incapaços d'elevar-se de l'anècdota d'autoproductors d'electricitat (619, dels quals 460 eren fabricants tèxtils, el 1908) a la categoria de productors de flux per al mercat. Des del 1912, data de començament de les grans construccions hidroelèctriques, la «Barcelona Traction Light & Power Co. Ltd.», obra d'un consorci internacional encapçalat per l'«Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft» (A.E.G.), s'ha erigit en líder indiscutible de la nova indústria. El 1935, la «Canadenca», que és el nom popular de la «Barcelona Traction», produeix el 71 per cent de tota l'energia de Catalunya. De la resta, el 12 per cent toca a «Cooperativa de Fluido Eléctrico», que té el seu origen en una iniciativa de les dues empreses barcelonines productores de gas, ja el 1896, mentre que el 17 per cent es reparteix entre una sèrie d'empreses minúscules i un romanent d'autoproductors.

Les carències naturals que hem adduït en el cas del carbó (i del petroli, des dels anys 1920) no serveixen per explicar la subordinació de la indústria elèctrica catalana. Amb un complement aragonès, els rius lleidatans han estat suficients per proporcionar la nova energia. Per què l'explotació d'aquests recursos es va abandonar als estrangers? I per què, contràriament, els bascos, que no tenien disponibilitats hidroelèctriques al seu territori, van ser capaços de controlar les d'altres regions?

Falta de capitals o falta de capitalistes disposats a recollir el guany? Com havia passat amb la xarxa ferroviària, l'establiment de la xarxa elèctrica és un desafiament de gran envergadura que exigeix concentrar els recursos financers. L'escàs desenvolupament de la societat anònima i dels bancs ha estat un fort obstacle per a la consolidació del capitalisme català. En ambdós aspectes les dades són eloqüents. Del 1886 al 1909 s'han inscrit en el Principat un total de 7.965 societats mercantils, de les quals només 365 han adoptat la forma anònima (4,6 per cent); a Euskadi les xifres corresponents han estat 2.453 i 681 (27,7

per cent); en el conjunt d'Espanya, 26.087 i 3.472 (13,0 per cent). D'altra banda, la banca privada barcelonina ha mostrat poca inclinació inversora, tot preferint les activitats especulatives i mantenint en forma líquida una part excessiva del seu actiu: exactament el 25 per cent, mitjana del 1874 al 1900, quan el de la banca basca no va passar del 10.

Les xifres constaten, però no expliquen. Les formes poc evolucionades en matèria d'associació comercial i de banca obeeixen menys a una pretesa ineptitud financera dels seus protagonistes que a les característiques i a les necessitats del marc econòmic en què s'han desenvolupat. Les societats col·lectiva i comanditària, que són les típiques (les comandites catalanes han sumat el 42,6 per cent de totes les espanyoles el 1886-1909), s'ajusten perfectament a la indústria tèxtil, el rol determinant de la qual convé tenir sempre molt present. La responsabilitat il·limitada dels socis és la millor garantia de durada del negoci. Per la dimensió (petita o mitjana) i per l'especialització (en béns de consum) l'empresa fabril catalana pot prescindir normalment del finançament extern. Per l'origen (modest), ha d'extremar les cauteles a l'hora de remunerar els associats. L'únic estudi disponible, de caràcter comptable, servirà d'exemple: del 1841 al 1861, la fàbrica cotonera denominada de «la Rambla», a Vilanova, va evitar la descapitalització gràcies a no haver repartit dividends més que en quatre ocasions; coetàniament, del 1847 al 1861, la fàbrica «La España Industrial», a Sants, va patir una pèrdua, encara que lleugera, de capital, per haver adoptat una política de remuneracions altes, amb la finalitat de mantenir la cotització de les seves accions en el mercat de valors. En el primer cas, l'índole col·lectiva de la societat permet el sacrifici de les persones, amb vista a la continuïtat del negoci; en el segon, el caràcter anònim de la companyia imposa el sacrifici, i el risc, del negoci, amb vista al lucre dels accionistes. A Catalunya, el treball ha estat més important que el capital. La diferència amb el País Basc és extrema, on les dimensions i l'abast de la indústria siderúrgica ha primat el capital sobre el treball.

L'oferta és una cara del sistema productiu; l'altra és la demanda. Desenvolupada en bona part per assortir el consum espanyol, la indústria del Principat ha d'ajustar-se,

a més, a les condicions d'aquest mercat. «España es un mercado pobre y, lo que aún es peor, un mercado variable, influido por una sequía y por un aguacero o por mil otras contingencias hijas del atraso social..., que conservamos gracias a nuestra forzosa generosidad en los cobros» (Tallada, 1908). L'entorn imposa al fabricant la màxima flexibilitat en la concesió de terminis i en l'exigència de documents de reconeixement de deute. Per definició, aquest règim exclou el descompte bancari, la intervenció d'intermediaris financers. Contràriament al cas anglès o francès, en els quals l'autofinançament se circumscriu al capital fix, el tret peculiar de la firma industrial catalana es la seva dependència total, fins i tot per al circulant, dels fons propis o contractats en comandita particular. L'empresa es veu privada, així, «de una sangre que le haría falta para fortalecer su energía productiva»; la banca comercial, d'una porció substanciosa de matèria bancable.

Ni crèdit a la producció, ni crèdit a la circulació. Malgrat que compta amb l'entitat més antiga i millor dotada de tot Espanya —el Banc de Barcelona, nascut el 1844—, la banca comercial catalana ha vegetat al llarg de la segona meitat del segle XIX. La situació hagués pogut canviar després de la pèrdua de les últimes colònies, quan la creació d'empreses més ambicioses i l'intent d'obrir altres mercats va aproximar la indústria als mètodes financers moderns. Tanmateix, la indolència havia creat hàbit i la banca autòctona va abandonar l'oportunitat a la banca estrangera, instal·lada a corre-cuita al país: «Crédit Lyonnais», el 1888; «Banco Alemán Transatlántico», filial del «Deutsche Bank», el 1904; «Banco di Roma», el 1910; «Banco Español del Río de la Plata». En una escala més gran, la renúncia es repetiria durant l'època de vaques grasses de la primera guerra i postguerra mundial: lliurament de les operacions mercantils als bancs forasters (fins a un total de 19 el 1920) i dedicació dels excedents generats pel boom econòmic a operacions de caràcter especulatiu, com la compra de primeres matèries, les operacions en borsa i el tràfic en divises. El vell Banc de Barcelona i el Banc de Terrassa, que van marcar la pauta en aquesta conducta, van pagar amb la fallida tanta lleugeresa. La seva desaparició, el 1920, va desencadenar un procés de sus-

pensions en cadena, que no va concloure fins al 1927. En acabar, la banca catalana es trobava reduïda a una posició minoritària, de la qual ja no podria sortir. El 1935, només el 39,4 per cent dels efectes entrats a la Cambra de Compensació Bancària de Barcelona li pertanyia; la resta se'l van repartir la banca estrangera (21,6) i la banca espanyola (39,0), això és, madrilenya i basca. De manera molt significativa, la presència a Barcelona del «Banco Central», del «Banco de Vizcaya» i del «Banco de Bilbao» data, en els tres casos, del 1920.

La correlació entre desenvolupament industrial i desenvolupament bancari, que s'ha donat a Euskadi, ha faltat a Catalunya. Allí, el predomini de la indústria pesada, que no pot prescindir de la financiació externa, ha afavorit la conversió de la banca comercial en banca mixta, tan disposada al crèdit a llarg termini com al crèdit a curt termini. Aquí, el desenvolupament basat en la indústria lleugera, que s'autofinança, ha estat compatible amb el «subdesenvolupament bancari» (C. Sudrià). Donades aquestes diferències, no resultarà estrany que, arribat el cas, el «Bilbao» i molt especialment, el «Vizcaya» tinguessin l'encert d'actuar com a bancs «elèctrics» (J. Maluquer de Motes), i el «Barcelona» i d'altres bancs catalans, no. Tampoc no deixarà d'entendre's que allò que ha esdevingut en l'àmbit de l'electricitat s'hagi repetit en d'altres, també necessitats d'una forta dosi de capital. El més rellevant de tots em sembla que és el de les potasses de la província de Barcelona. Després de diversos intents, en un dels quals va intervenir la casa Cros, les sals potàssiques van caure en mans de dues grans companyies foranes: «Solvay et Cie.» (mitjançant la seva filial «Minas de Potasa de Suria, S. A.») i «Unión Española de Explosivos». El seu èxit va ser espectacular. El 1933, als nou anys d'explotació contínua, les potasses barcelonines ja van sumar el 6 per cent de les mundials; el 1935, s'havien convertit en la tercera partida (rere l'hulla i el mineral de ferro), en valor econòmic, de la mineria espanyola. El Principat ha resultat incapaç d'aprofitar l'única veritable riquesa que es troba en el seu subsòl. La «mentalitat cotonera», que ha fet el país, també li ha imposat certes limitacions.

LA CONSTRUCCIÓ I FINANÇAMENT DELS FERROCARRILS CATALANS I LA CRISI DE LES COMPANYIES FERROVIÀRIES *

per Pere Pascual i Domènech

La construcció dels ferrocarrils catalans estigué estretament relacionada amb el procés d'industrialització de l'antic Principat, és a dir, amb la necessitat de comptar amb un mitjà de transport de gran capacitat i de baix cost. Ja el 1836, Eudald Jaumeandreu escrivia sobre aquesta qüestió: «*Así en España las provincias manufactureras, como las de Cataluña, trabajan para las agrícolas enviándoles sus manufacturas para recibir en cámbio cereales y primeras materias. Esta comunicacion ó correspondencia de los trabajos, ó sea de sus productos, ecsige la facilidad de su transporte, porque sin él no puede haber una circulacion activa...*».[1] En definitiva, l'esmentat procés estimulà la construcció d'una xarxa ferroviària que pretenia aconseguir, en síntesi, els objectius següents: 1) connectar el focus industrial català amb els mercats de l'interior d'Espanya; 2) enllaçar algunes de les poblacions més importants del país amb la ciutat i port de Barcelona; 3) crear les condicions per posar en explotació els recursos miners i carbonífers de Catalunya, que els coetanis creien

* Una versió en castellà d'aquesta comunicació ha estat publicada després de la seva presentació amb el títol «Ferrocarriles y colapso financiero (1843-1866). En torno a las causas que provocaron la crisis de los ferrocarriles catalanes como negocio capitalista», *Moneda y Crédito*, 169 (1984), pàgs. 31-67, amb modificacions d'escassa consideració, entre les quals s'hi compte la incorporació de les referències bibliogràfiques que aquí s'han reduït a les cites documentals més indispensables.

1. Eudaldo Jaumeandreu, *Curso elemental de economía política...*, vol. I, Barcelona, Imp. de Gaspar, 1836, pàg. 74.

molt més diversificats i abundants del que posteriorment la realitat històrica ha posat en evidència. Però el ferrocarril tingué el seu origen en un context econòmicament més avançat, la qual cosa determinà l'existència de dubtes sobre la rendibilitat que podia oferir la implantació d'aquest mitjà de transport a la Catalunya de mitjan segle XIX, més quan la seva construcció requeria un desemborsament de capitals d'enorme magnitud.

Òbviament, només l'experiència podia aclarir aquesta incògnita, però l'adquisició d'aquella es veia obstaculitzada per la dificultat de concentrar el capital necessari per portar a terme la construcció d'una línia, encara que fos de curta longitud. En aquestes circumstàncies, la realització de la petita línia de Barcelona a Mataró fou possible perquè la meitat del seu cost va ser finançada pel capital anglès, i enginyers britànics planificaren i dirigiren la seva construcció, la qual fou contractada a una casa anglesa. Els resultats oferts per l'explotació d'aquesta línia foren excel·lents, atès que els beneficis bruts oscil·laren entre el 6,5 i el 7,5 per cent respecte al capital invertit en la seva construcció en el decurs del període del 1848 al 1856. Sembla, doncs, indubtable que aquesta experiència contribuí a generar unes expectatives excessivament optimistes pel que fa als resultats que podia oferir el ferrocarril a Catalunya.

La resposta a una experiència estimulant: les construccions del sexenni del 1851 al 1856

Els bons resultats de la línia de Barcelona a Mataró constituïren el ressort que propicià el sorgiment d'algunes iniciatives empresarials autòctones, que durant el sexenni del 1851 al 1856 aconseguiren mobilitzar i concentrar el capital necessari per construir un sistema de petites línies al voltant de Barcelona —els ferrocarrils de Barcelona a Granollers, de Barcelona a Martorell i el primer tram de la futura línia de Barcelona a Saragossa, entre Montcada i Terrassa—, així com la petita línia de Reus a Tarragona, encara que, en aquest cas, el capital francès va prendre part en el seu finançament. La característica més acusada de

les construccions empreses durant aquests anys fou que el ritme de realització del capital s'ajustà a les possibilitats financeres del mercat borsari barceloní, perquè es procedí a la construcció de línies de curta longitud —cap de les quals depassà els 30 quilòmetres— i el desemborsament del capital necessari per portar-les a terme s'efectuà amb relativa lentitud. La construcció de la línia de Granollers, per exemple, requerí la formació d'un capital d'aproximadament 1.500.000 duros, el desemborsament del qual tingué lloc en el decurs de quatre anys. D'altra banda les empreses no van utilitzar emprèstits per contribuir a finançar la construcció d'aquestes línies —excepte la companyia de la línia de Reus— ni abonaren cap interès fix al capital desemborsat per les accions mentre duraren les obres; no hi hagué, per tant, crebants en la realització del capital ni s'enregistrà la presència de càrregues financeres que haurien contribuït a augmentar el cost de construcció.

El capital de les esmentades companyies fou subscrit, segons sembla, per un reduït grup de socis fundadors —en el cas de la companyia de la línia de Martorell, les 16.000 accions de 100 duros, que constituïren, en principi, el capital social de l'empresa, es van distribuir només entre 45 persones—, la qual cosa possibilità que la formació de les societats s'efectués amb rapidesa i sense problemes (vegeu apèndix 1). Molt probablement, aquests grups es van desprendre de bona part del paper subscrit durant el procés de desemborsament del capital —realitzat per mitjà de la posta en cobrament de successius dividents passius— col·locant-lo entre els seus respectius cercles de relació i de negoci i, amb prudència, en el mercat borsari, tot procurant evitar que una oferta excessiva en aquest determinés la depreciació de la cotització de les accions. Sembla ser que durant aquests anys la cotització de les accions de les companyies ferroviàries es mantigué constantment per sobre del capital desemborsat, a conseqüència que el ritme de realització del capital va anar acompassat amb les possibilitats financeres del mercat borsari, tal com hem indicat abans, i de la cautela amb què els grups promotors d'aquestes empreses van negociar el paper que subscribiren en el moment de constituir-les. Tot això va facilitar que els

grups esmentats fessin, probablement, un bon negoci mitjançant la promoció de les mencionades empreses ferroviàries.

Les circumstàncies condicionants de la construcció de la xarxa ferroviària a partir del 1854

La manera relativament plàcida com es desenvoluparen les construccions ferroviàries catalanes fins al 1854 es veié alterada a partir d'aquest any, a causa, fonamentalment, de dues raons. En primer lloc, a la promulgació de la llei de ferrocarrils del 3 de juny de 1855, la qual estava en estreta relació, com és ben sabut, amb la llei de desamortització —aprovada el maig d'aquest mateix any— i amb la de societats de crèdit, del gener de 1856, que transformà substancialment el marc jurídic en què s'havien desenvolupat fins llavors les construccions ferroviàries. La nova llei ferroviària tingué com a elements més característics: 1) l'establiment d'un sistema de concessions molt rígid —justificat pels abusos comesos en les concessions adjudicades durant el període precedent—, atès que aquestes havien de ser objecte de llei, i les empreses concessionàries estaven obligades a construir les línies en el termini que s'establí en el full de condicions de la concessió, sota pena de caducitat d'aquesta en cas d'incompliment; 2) la implantació d'una política de subvencions sòlidament assentada en els recursos que la Hisenda pública havia d'obtenir mitjançant el procés de desamortització, política que resultà satisfactòria per a alguns dels cercles més importants de les finances franceses i, conseqüentment, el capital del país veí participà massivament en el finançament de la construcció dels ferrocarrils espanyols.

D'altra banda, l'aplicació que el Congrés va fer d'aquesta llei es caracteritzà per la imposició sistemàtica d'uns terminis de construcció de les línies molt curts a les companyies concessionàries, la qual cosa resulta comprensible i es justifica pel fet que els legisladors tenien el convenciment que convenia als interessos generals del país que aquest disposés, en el termini més breu possible, d'una xarxa ferroviària. Ara bé, això constituí un factor que contribuí a desencadenar les dificultats aparegudes en el pro-

cés de finançament de les construccions ferroviàries catalanes en el decurs del següent decenni, perquè si els terminis de construcció establerts estaven en concordança amb les possibilitats de les grans companyies franco-espanyoles que disposaven d'un mercat de gran capacitat, com el de París, per realitzar llur capital, aquells estigueren en completa contradicció amb les possibilitats de les empreses ferroviàries catalanes, reduïdes a operar en la petita Borsa de Barcelona. Aquestes es veieren obligades a realitzar el capital dedicat a finançar la construcció de les grans línies fèrries de Catalunya a un ritme molt més accelerat del que s'enregistrà en el finançament de les construccions portades a terme anteriorment. Això coincidí, a la primavera del 1857, amb l'inici d'una llarga depressió en el mercat borsari barceloní, la qual havia de culminar en la profunda crisi financera que travessà la plaça de Barcelona en el decurs del 1859. En aquesta època, el catedràtic d'economia política, Ramon Anglasell, manifestà sobre l'esmentada crisi: «*La causa está en la falta de dinero, está en haber acometido empresas por mayores capitales de los que tenemos...*».[2] Uns mesos després, Joan Sala —expert cronista financer del «Diario de Barcelona»— no dubtà a assenyalar que la causa fonamental de la llarga depressió borsària radicava en el fet que la demanda de capital provinent de les companyies ferroviàries havia depassat el volum de les disponibilitats financeres generades per l'economia catalana, i que la crisi resultà més profunda perquè una part considerable del capital realitzat per les mencionades empreses havia sortit a l'estranger com a contrapartida de les adquisicions de material, i afegia que «*El dinero no es mas que una mercancía como otra cualquiera; cuando ha ido escaseando en el mercado, se ha puesto caro; y ponerse caro el dinero equivale á ponerse barato lo que por dinero se trueca. Hé aquí el secreto de la depreciación de las acciones de obras públicas...*».[3]

2. Ramón Anglasell, *Estracto del discurso pronunciado (...) en la Junta general extraordinaria de la sociedad Catalana General de Crédito celebrada (...) el día 24 de junio de 1859*, Barcelona, Imprenta de Pons, 1859, pàg. 8.
3. *Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1860...*, Barcelona, Diario de Barcelona, 1859, pàg. 109.

El segon element condicionant del procés de construcció de les grans línies fèrries catalanes foren els baixíssims rendiments oferts per l'explotació de les longituds de via fèrria construïdes entre el 1851 i el 1856. El benefici brut obtingut per les companyies de l'explotació d'aquestes línies oscil·là entre el 2 i el 3 per cent sobre el capital emprat en llur construcció; només ocasionalment assolí cotes un xic superiors, la qual cosa evidencià que els resultats oferts per la línia de Mataró no constituïen la norma, sinó l'excepció (vegeu quadre 1). Aquest fet havia de provocar necessàriament l'alarma entre els accionistes de les companyies ferroviàries i generalitzà la desconfiança del capital envers les expectatives del negoci ferroviari. Fent-se ressò d'aquestes inquietuds, Pascual Madoz —polític estretament vinculat a la burgesia catalana— advertia l'abril de 1861 en el Congrés: «*¿Sabe cuánto repartirá la empresa del camino de hierro de Granollers, y llamo la atención del Gobierno sobre esto, en el año actual? El 2 ½ por 100* [...]. *¿Sabe* [...] *cuánto produce el dinero puesto en el camino de hierro de Barcelona á Martorell? Ni el 3 por 100...*».[4]

Això determinà que els dirigents de les companyies afectades per uns resultats tan insatisfactoris arribessin a la conclusió que l'única manera de salvar els capitals invertits consistia a perllongar les línies, fins a convertir-les en una de les vies fèrries bàsiques de la xarxa catalana. Els baixos rendiments foren atribuïts al magre producte aportat pel tràfic de càrrega, i això s'interpretà com quelcom de consubstancial a les línies de longitud curta, perquè s'evidencià el fet que el ferrocarril no podia competir de cap manera amb avantatge amb els mitjans tradicionals de transport pel que fa als desplaçaments de la càrrega a distàncies inferiors als 30 quilòmetres. El 1863 els dirigents de la companyia del ferrocarril de Barcelona a Martorell manifestaren sobre aquesta qüestió: «*Si quedara nuestra via cortada en el Llobregat, muy dificilmente nos apoderaríamos del trasporte de todas las mercancías y frutos del país. Porque* [...], *lucharíamos, sobre todo,*

4. *Diario de las Sesiones de Cortes (...). Legislatura de 1860...*, vol. V, Madrid, Vda. e Hijos de J. A. García, 1884, núm. 138 (18-V-1861), pàgs. 3.827-3.829.

QUADRE 1

Evolució de les longituds mitjanes explotades i de la rendibilitat que representaren els beneficis bruts oferts per l'explotació de les línies de la xarxa ferroviària catalana (1854-1865)

	Línia de Saragossa		*Línia de Martorell*		*Línia de Mataró*		*Línia de Granollers*	
	Long. mitjana explotada (km.)	*Rendibilitat* [a]	*Long. mitjana explotada (km.)*	*Rendibilitat* [a]	*Long. mitjana explotada (km.)*	*Rendibilitat* [a]	*Long. mitjana explotada (km.)*	*Rendibilitat* [a]
1854 [b]	—	—	2,46	0,31 %	28,25	7,62 % [d]	13,07	1,65 %
1855 [c]	21,91	1,84 %	17,66	2,85 %	28,25	7,11 % [d]	29,47	1,61 %
1856	32,1	2,05 %	19,16	3,77 %	28,25	7,44 % [d]	29,47	2,46 %
1857	33,96	1,54 %	28,42	4,04 %	37,73	7,34 %	29,47	2,43 %
1858	33,96	1,91 %	28,42	4,01 %	37,97	8,47 %	29,47	2,68 %
1859	49,83	2,34 %	29,12	3,31 %	40,18	7,77 %	29,47	3,14 %
1860	135,89	1,57 %	29,76	3,31 %	65,8	5,33 %	42,75	2,16 %
1861	236,95	2,2 %	29,76	3,06 %	69,76	3,98 % [e]	69,23	1,73 % [e]
1862	367,79	1,82 %	29,76	2,84 %				
1863	367,79	2,73 %	29,76	2,93 %				
1864	374,37	2,82 %	29,76	2,42 % [f]				
1865	389,44	2,85 %						

a. La rendibilitat s'obté sobre la base d'establir el percentatge que representaren els beneficis bruts oferts per l'explotació de les línies sobre el capital realitzat —en accions, obligacions i, en el cas de la línia de Saragossa, subvenció rebuda—, comptabilitzat pel seu valor nominal, per posar en servei les longituds consignades.

b. En aquest exercici, la línia de Martorell només estigué en servei durant 51 dies, i la de Granollers, 162 dies.

c. Aquest any la línia de Saragossa només s'explotà 324 dies.

d. Abans del 1857, la companyia concessionària d'aquesta línia començava els exercicis el 28 d'octubre —aniversari de la inauguració de la via fèrria de Barcelona a Mataró— i els tancava el 27 d'octubre de l'any següent; per això, aquests resultats no corresponen a l'any civil pel que fa al 1854, al 1855 i al 1856.

e. En el decurs del 1862 entrà en servei la secció compresa entre el punt d'empalmament de les línies de Mataró i de Granollers —a les rodalies d'Hostalric— i Girona; d'altra banda, les companyies concessionàries d'aquelles van formalitzar llur fusió constituint la societat dels *Caminos de Hierro de Barcelona a Gerona* i unificaren l'explotació d'ambdues línies a partir de l'1 de gener de l'any esmentat.

f. Durant el 1865 entrà en servei el perllongament d'aquesta línia fins a Tarragona, per Vilafranca del Penedès.

con nuestra propia condición de ser: con la exigüidad de la línea. Viene siendo ya un axioma que las vías cortas no han podido nunca evitar la competencia...»; però des del 1856, el problema era evident per a l'opinió pública catalana, i el març d'aquest any, la direcció de la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza* es pronuncià rotundament i públicament al respecte: «*La esperiencia ha venido á condenar las vías cortas como incapaces de recompensar los capitales empleados...*».[5] Aquestes consideracions es complementaven amb l'esperança que el perllongament de les línies comportaria el desenvolupament del tràfic de càrrega i l'augment dels rendiments. El 1864 la directiva de la companyia de la línia de Martorell manifestà amb tota claredat: «*Si llevamos muchos años esperando que el camino se prolongara, no hemos de ocultarnos que era con el objeto de que nuestros capitales obtuvieran mas razonable beneficio...*».[6]

La decisió generalitzada de perllongar les petites línies construïdes fins llavors entorn de Barcelona encetà una etapa de ferotges competències entre les companyies existents i entre alguna d'aquestes i grups que pretenien promocionar la formació d'altres empreses —aquest és el cas del projecte de construir la línia de Barcelona a Tarragona per la costa, recolzat per la burgesia de Vilanova i la Geltrú i pel *Crédito Mobiliario Barcelonés*— pel que fa a l'obtenció de la concessió de les línies de Barcelona a França i de Barcelona a Tarragona. Les pugnes desenvolupades entre el 1856 i el 1861 van comportar uns resultats molt negatius per a les perspectives del ferrocarril a Catalunya, ja que determinaren que: 1) la concessió de les esmentades línies s'efectués, finalment, sense cap mena de subvenció, la qual cosa reduí considerablement les expectatives de rendibilitat de les empreses concessionàries; 2) es construïssin dues línies convergents en direcció a Girona, a partir de Mataró i de Granollers, les quals empalmaren a les

5. *Memoria (...) de los Ferro-carriles de Tarragona a Martorell y Barcelona... (8-II-1863)*, Barcelona, T. Gorchs, 1863, pàg. 6, i «Memoria (...) de la sociedad Ferro-carril de Barcelona a Zaragoza... (30-III-1856)»,*Diario de Barcelona*, núm. 114 (23-IV-1856), pàg. 3.294.
6. *Memoria (...) de los Ferro-carriles de Tarragona a Martorell y Barcelona... (14-II-1864)*, Barcelona, T. Gorchs, 1864, pàgs. 8-9.

rodalies d'Hostalric, quan el que convenia als interessos generals del país era concentrar, en una primera fase, la inversió dels recursos disponibles en la construcció d'una xarxa ferroviària bàsica. Les conseqüències desfavorables que es podien derivar d'aquestes rivalitats foren motiu de preocupació constant a Catalunya, però res no es pogué fer per tal d'evitar-les. Les lamentacions van venir després, i en aquest sentit cal remarcar que el 1859, un periodista denunciava des de les planes de la premsa barcelonina que l'existència de les esmentades competències, pel que fa a la línia de Barcelona a França, «*no solo ha contribuido á que se invierta doble capital del que hubiera sido necesario para llegar hasta el punto de empalme, sino que ha privado á Cataluña de la subvención que en otro caso no hubiera podido negar el gobierno á un trozo de camino que forma parte de una línea general...*».[7]

En aquest context i determinada en gran part per les circumstàncies que acabem d'enumerar, es prengué la decisió de finançar amb capital autòcton la construcció de les grans línies de la xarxa ferroviària catalana. Decisió sorgida de: 1) la por de la classe dirigent catalana a un possible aïllament ferroviari de l'antic Principat —provocat pel fet que el capital francès es disposava a finançar la construcció de la xarxa ferroviària de la resta d'Espanya—, el qual hauria pogut comportar conseqüències fatals per a la indústria i el comerç catalans; 2) la presència d'unes companyies que, per les causes abans esmentades, no solament estaven disposades a fer-se càrrec de la construcció de les línies esmentades, sinó que, a més, es disputaven aferrissadament la seva concessió.

La construcció de les grans línies: les tensions enregistrades pel mercat financer i els desequilibris pressupostaris de les companyies ferroviàries

El fet que les empreses ferroviàries catalanes decidissin emprendre la construcció de les grans línies fèrries del

7. Juan Magaz, «Ferro-carril de Barcelona a Perpiñán», *Gaceta de los Caminos de Hierro...*, núm. 14 (10-IV-1859), pàgs. 210-212, transcripció d'un article publicat al *Diario de Barcelona.*

país sobre la base dels recursos de capital acumulats a Catalunya implicà que en el curt espai d'una dècada s'hagués de realitzar, en el mercat borsari barceloní, el capital necessari per finançar la construcció d'una xarxa ferroviària d'uns 800 quilòmetres. Això vol dir que el ritme de realització del capital dedicat a finançar les construccions ferroviàries durant el decenni del 1857 al 1866 s'intensificà enormement, tal com hem assenyalat abans, atès que de construir una mitjana anyal de 15,4 quilòmetres en el transcurs del sexenni del 1851 al 1856 es passà a construir una mitjana anyal de 77,4 quilòmetres en el decurs dels sis anys compresos entre el 1857 i el 1862 (vegeu quadre 2). Per tant, els esquemes sobre els quals s'havia fonamentat la formació dels capitals invertits en les construccions ferroviàries fins al 1856 resultaren del tot inadequats per prosseguir la construcció de la xarxa al ritme esmentat i, conseqüentment, les companyies ferroviàries es van veure obligades, a partir d'aquest any, a: 1) oferir a subscripció pública en el mercat borsari les desenes de milers d'accions emeses arran de llurs ampliacions de capital, per tal de finançar el perllongament de les línies; 2) utilitzar els emprèstits, fins al límit màxim autoritzat per les lleis, per a coadjuvar a finançar aquestes construccions.[8]

De manera que el mercat borsari barceloní quedà sotmès, en el decurs de l'esmentat decenni, a la pressió d'una enorme demanda de capital a causa de les construccions ferroviàries, i aquest fet coincidí amb dos retrocessos de

8. En el decurs dels anys del 1855 al 1862, el límit màxim que podien aconseguir els emprèstits negociats per les companyies ferroviàries s'amplià successivament: 1) la llei de ferrocarrils de 3 de juny de 1855 autoritzà les empreses d'aquest sector a realitzar una tercera part del seu capital social en obligacions; 2) la llei de 24 de juny de 1856 amplià aquest límit fins a la meitat del capital realitzat per les accions; 3) la llei d'11 de juliol de 1860 modificà l'esmentat límit ampliant-lo a una suma igual a la del capital realitzat, definint-lo com la suma del capital desemborsat per les accions i el líquid obtingut de les subvencions rebudes per les empreses ferroviàries; i 4) finalment, la llei de 29 de gener de 1862 disposà que el límit màxim del capital obligacions es podria ampliar, o s'hauria de reduir proporcionalment a l'interès nominal de les obligacions negociades, segons que aquest fos inferior o superior al 6 per cent, taxa d'interès que s'establí com a tipus regulador per a l'aplicació de la normativa continguda en la llei d'11 de juliol de 1860.

consideració de la taxa de formació de capital generada per l'economia catalana, a conseqüència de dues crisis del sector industrial de signe molt distint: 1) la que s'inicià el 1857 i es perllongà fins el 1859, degut a les resultes derivades de la crisi de subsistències que féu trontollar l'economia espanyola durant aquests anys: la indústria cotonera catalana experimentà una «crisi de vendes», la qual cosa comportà un notable descens de la seva activitat i una considerable regressió de la taxa de guany en aquest sector (vegeu apèndix 2); 2) la que tingué lloc a partir del 1862 —després que el mercat borsari enregistrés, durant el bienni del 1860-1861, certa recuperació—, deguda a la «fam de cotó» provocada per la guerra civil dels Estats Units i que implicà també un descens molt pronunciat de l'activitat de la indústria cotonera i, segons sembla, una apreciable regressió de les relacions comercials entre Catalunya i la resta d'Espanya.

QUADRE 2

Longitud de via fèrria posada en explotació per les companyies ferroviàries catalanes en el decurs de cadascun dels sexennis compresos entre el 1845 i el 1874
(En quilòmetres)

	Longitud total	*Longitud mitjana anual*
1845-1850	28,25	4,7
1851-1856	92,42	15,4
1857-1862	464,88	77,4
1863-1868	249,83	41,6
1869-1874	23,6	3,9
1845-1874 [a]	858,98	28,6

a. Les longituds posades en explotació comprenen els següents trams: 1) el de la línia de Barcelona a Saragossa per terres d'Aragó i el del tram de Tardienta a Osca; 2) el de la línia de Lleida a Reus i Tarragona, malgrat que la companyia concessionària tingués la seva seu social fora de Catalunya i intervingués en ella capital francès; i 3) el que discorre per Catalunya pertanyent a la línia de València a Tarragona, que si bé fou construït per una empresa valenciana, una part molt considerable del capital emprat en la construcció d'aquesta línia fou realitzat a Barcelona.

En conseqüència, el procés de finançament de les construccions ferroviàries s'efectuà, en el decurs d'aquest període, sota la conjunció de diverses circumstàncies que incidiren negativament sobre la cotització de les accions posades en circulació per les empreses ferroviàries: 1) l'increment de la demanda de capital en el mercat borsari —degut, fonamentalment, a la construcció de les línies fèrries— coincidí amb regressions de l'activitat i de la magnitud dels beneficis generats per un sector que tenia una importància considerable en la formació de la renda total produïda per l'economia catalana de l'època; 2) els decebedors resultats oferts per les longituds de via fèrria en explotació van augmentar, progressivament, la desconfiança del capital envers les expectatives de rendibilitat del negoci ferroviari. En aquestes circumstàncies, la cotització de les accions de les companyies ferroviàries se situà constantment, a partir del 1856, per sota del capital desemborsat —excepte les de la companyia de la línia de Mataró fins a principis del 1859—, i la seva depreciació s'anà accentuant a mesura que empitjorava la situació del mercat borsari (vegeu apèndix 3).

Tot això determinà que les dificultats de les companyies ferroviàries per col·locar les accions emeses en les seves successives ampliacions de capital per tal de finançar la construcció del perllongament de les línies s'intensifiquessin després de la crisi borsària de la primavera del 1857, fins al punt d'esdevenir pràcticament impossible la col·locació d'aquests valors en el mercat barceloní. La companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza* augmentà el seu capital el 1858 i, atesa la normativa llavors vigent pel que fa a la negociació d'emprèstits, no va tenir cap més remei que emetre 58.000 accions de 100 duros —amb la qual cosa el seu capital accions quedà establert en 9.000.000 de duros—, les quals es veié obligada a oferir amb descompte, ja que si no ho hagués fet així no hi hauria hagut qui volgués subscriure-les. Aquesta operació era, si més no, d'una legalitat molt dubtosa, ja que no era autoritzada per la llei de societats anònimes de gener de 1848, ni per cap disposició relativa a les companyies ferroviàries; els directius de l'esmentada empresa justificaren aquest procediment al·legant que, atès *«el valor que en la plaza*

tiene nuestro papel, y á la anticipación con que eran necesarios los pagos de sus dividendos hasta satisfacer el 50 p. % para igualarse con las primitivas, no era posible colocarlas sin alguna bonificacion...».[9] D'altra banda, en el decurs de la profunda depressió financera de la plaça, el 1859, el gran problema amb què s'hagueren d'enfrontar les companyies ferroviàries fou aconseguir que els tenidors de les accions que es trobaven en procés de desemborsament fessin efectius els dividends passius d'un paper entorn al qual existien dubtes molt raonables que pogués oferir un rendiment mínimament acceptable. En aquest ambient, la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Granollers y Gerona* es veié forçada a declarar caducades ni més ni menys que 5.442 accions de les 25.650 que tenia en circulació —en deixar els seus titulars de fer efectius els desemborsaments exigits per l'empresa—; això portà la societat a les portes de la fallida a mitjans del 1859, i unes setmanes després, la premsa es referia a aquesta qüestió en els següents termes: «*Todo el mundo sabe los fatídicos pronósticos que se habían hecho de la prolongacion del camino de hierro de Granollers á Gerona, desde el momento en que habían sido abandonadas 5.000 acciones, poco mas ó menos, de esta prolongacion, al exigir uno de los últimos dividendos...».*[10] La salvació de l'empresa resultà factible perquè estava en situació de poder emetre obligacions, tal com assenyalà un periodista barceloní: «*¿Cuántas serán las acciones abandonadas? cinco mil? seis mil? Convenido: esto es lo mas que puede suceder* [...]. *La Empresa de Granollers se encontrará con seis mil accionistas menos, y por mas que esto sea doloroso bajo el punto de vista individual* [...] *emitirá seis mil obligaciones de á cien duros cada una, cuyo importe será tambien de seiscientos mil duros...».*[11]

De manera que davant la impossibilitat de col·locar més accions en el mercat, les companyies ferroviàries catalanes

9. *Memoria (...) de la sociedad Ferro-carril de Barcelona a Zaragoza... (7-III-1858)*, Barcelona, N. Ramírez, 1858, pàg. 17.
10. *Gaceta de los Caminos de Hierro...*, núm. 41 (16-X-1859), pàg. 644.
11. Juan Magaz, «Situación mercantil de Barcelona», *Diario de Barcelona*, núm. 227 (15-VIII-1859), pàg. 8.424.

van recórrer a l'emissió d'emprèstits, per tal d'aconseguir els recursos per prosseguir la construcció de les línies, aprofitant l'avinentesa que la legislació sobre l'emissió d'obligacions amplià successivament el límit que aquestes podien assolir en relació al capital accions. Conseqüentment: 1) el capital obligacions assolí, tant en xifres relatives com absolutes, unes proporcions molt superiors a les previstes; 2) els crebants que s'enregistraren en la formació del capital depassaren també totes les previsions, atès que la negociació de bona part d'aquests emprèstits es realitzà en condicions catastròfiques per a les empreses. En aquest sentit cal assenyalar que durant el 1859, quan el mercat financer de la plaça es trobava prop del colapse total, la companyia de la línia de Saragossa hagué de negociar milers d'obligacions del 6 per 100 amb crebants de l'ordre del 20 al 23 per 100 i amb unes èpoques d'amortització molt curtes, la qual cosa implicà que el diner obtingut acredités un interès efectiu superior al 7,5 per cent (vegeu apèndix 4).

QUADRE 3

Evolució de la magnitud i de l'estructura del capital social de la companyia del Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza
(En duros)

	(1) Accions	*(2)* Obligacions	*(3)* Subvenció	*(1+2+3)* Capital social
1852 [a]	10.000.000	—	—	10.000.000
1856	4.000.000	4.000.000	4.000.000	12.000.000
1858	9.000.000	4.000.000	4.000.000	17.000.000
1861	9.000.000	10.000.000	4.000.000	23.000.000
1863	9.641.200	11.358.800	4.000.000	25.000.000

a. Per R.D. de 30 de novembre de 1852, el capital social d'aquesta empresa es xifrà en 12,5 milions de duros, en previsió de realitzar una explanació per a dues vies, però en els estatuts s'advertí que en cas de fer-se per a una sola via, com així va passar, el capital es reduiria a 10 milions de duros.

L'enorme quantia dels crebants que experimentaren les empreses en la realització del seu capital i la magnitud de les càrregues financeres —interès fix abonat al capital

accions, interessos acreditats per les obligacions i interessos de préstecs—, que durant el procés de construcció de les línies s'hagueren de sufragar, en la seva major part, amb el producte líquid obtingut de la realització del capital, desbordaren totes les previsions pressupostàries i determinaren que el cost de construcció i, per tant, el capital necessari per posar-les en explotació assolís proporcions desmesurades (vegeu apèndix 5). Aquesta fou la causa dels successius desequilibris pressupostaris de la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza,* la qual, entre el 1852 i el 1863, es veié obligada, davant l'escàndol públic, a augmentar el seu capital social en quatre ocasions, i aquest passà, mentrestant, de 10 a 25 milions de duros (vegeu quadre 3). El desaforat augment del capital social d'aquesta empresa s'explica pel fet que mentre el total invertit en obres i materials per posar la línia en explotació només fou d'uns 16.426.280,86 duros, la companyia hagué de realitzar un capital de 25.000.000 de duros per finançar aquesta inversió (vegeu quadre 4). Les altres companyies no van realitzar el seu capital en unes condicions tan desastroses, però hagueren de finançar, en canvi, per la causa abans esmentada, la construcció de les línies de Barcelona a França i de Barcelona a Tarragona sense subvenció, i per això les perspectives de rendibilitat del capital accions invertit en aquestes darreres no eren, doncs, gaire millors.

Donats aquests antecedents, no és estrany que en la Barcelona del 1859 es propagués la convicció que el negoci ferroviari s'encaminava cap al desastre; en la premsa barcelonina de l'època es reflecteixen aquests temors, i es posa en evidència que no eren pocs els que creien que els ferrocarrils no donarien «*la menor utilidad al accionista por la necesidad de atender con sus productos al pago de las obligaciones que ha sido indispensable crear...*».[12] Uns anys després, quan el desastre llargament anunciat ja s'havia materialitzat, les companyies ferroviàries catalanes no dubtaren a assenyalar, com a causa fonamental de tots els seus mals, el fet d'haver hagut de dependre exclusivament del «petit» mercat borsari barceloní per a finançar la cons-

12. Ibídem.

trucció de les grans línies fèrries de Catalunya. L'alt preu del diner a Barcelona havia desequilibrat, van dir, la «nova indústria» dels ferrocarrils, perquè [13]

QUADRE 4

Desglossament de la inversió total en capital fix efectuada per la companyia del Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza *al tancament de l'exercici del 1862, una vegada enllestida la construcció de la línia*

		Duros	*%*
1)	Total invertit en obres i materials	16.426.280,86	66,—
2)	Crebants experimentats per l'empresa en la realització del seu capital: — Accions 1.740.047,3 — Obligacions 1.791.192,4 — Subvenció 650.000,—	4.181.239,7	16,8
3)	Interessos abonats a les accions (6 per 100 fix durant les obres) i a les obligacions, finançats amb recursos procedents del capital realitzat	2,743.089,88	11,—
4)	Interessos de préstecs, comissions i despeses diverses	1.534.372,59	6,1
	Inversió total en capital fix	24.884.983,03	100,—

«mientras en Francia las empresas de caminos de hierro encontraban abundantes capitales al 5 y ½ por ciento comprendiendo interés y amortizacion, en España ha costado en común á las compañías el capital que les ha sido preciso levantar por medio de obligaciones hipotecarias sobre 7 por ciento [...]. *Los intereses abonados á las acciones durante la construcción, elemento que ha entrado en el precio de los caminos estranjeros y que á su imitación se ha establecido en nuestro país, han tenido que ser más elevados que lo han sido en otros puntos...».*

I afegiren que, a causa de la magnitud d'aquests crebants i de les elevades càrregues financeres, *«rara es la Compañía de camino de hierro cuyos intereses y daños no*

13. *Memorándum sobre el estado de las compañías de caminos de hierro,* Barcelona, Diario de Barcelona, 1866, pàg. 15.

lleguen al 25 p. % de su capital; algunas hay que han escedido de este tipo...».[14] En definitiva, tot plegat palesa que molts dels desequilibris que el 1866 provocaren el colapse de les empreses ferroviàries catalanes van tenir el seu origen en les tensions que envoltaren el procés de formació del capital per portar a terme la construcció de les grans línies fèrries de Catalunya durant el decenni del 1857 al 1866, atès que les conseqüències que es derivaren d'aquest procés no solament condicionaren, sinó que determinaren, en gran mesura, el futur del negoci ferroviari.

L'ENFONSAMENT DE LA COMPANYIA DEL FERROCARRIL DE BARCELONA A ZARAGOZA I EL COL·LAPSE DEL 1866

A la tardor del 1861, la línia de Barcelona a Saragossa quedà en explotació en tota la seva longitud i, a partir de mitjan 1863, connectada amb Madrid mitjançant la línia d'aquesta capital a Saragossa i amb la via fèrria del *Norte* d'Espanya. En aquests anys es produí a Catalunya una tensa expectació tot esperant els resultats que havia d'oferir l'explotació de la línia de Saragossa, fins al punt que l'èxit o el fracàs dels ferrocarrils catalans s'havia de determinar, per a l'opinió pública coetània, a través, essencialment, d'aquests resultats. Actitud que resulta comprensible si tenim en compte que: 1) fou la primera gran línia del sistema ferroviari català en quedar acabada; 2) la construcció d'aquesta via fèrria s'havia considerat sempre d'interès prioritari, ja que es creia que era la que havia de connectar, en major proporció, la indústria i el comerç catalans amb el mercat interior espanyol.

Les estimacions efectuades pels dirigents de la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza* sobre el tràfic que circulava al llarg de la línia i entre Catalunya i la meitat septentrional d'Espanya els induïren a fer-se la il·lusió que l'ingrés brut que produiria la seva explotació seria d'uns 7.000 duros per quilòmetre. Però aquestes esperances es van veure del tot frustrades, ja que l'ingrés brut ofert per aquesta via fèrria durant el quatrienni del 1862

14. Ibídem, pàg. 16.

al 1865 oscil·là entorn als 3.700 duros per quilòmetre. No sembla pas que aquesta diferència abismal entre l'ingrés previst i l'ingrés obtingut s'hagi d'atribuir al fet que la major part del tràfic interregional hagués continuat circulant pels mitjans tradicionals de transport; almenys això és el que es desprèn de la comparació de l'evolució del tràfic de farines, grans i teixits —principals articles que intercanviaven Catalunya i la meitat nord d'Espanya— enregistrada pel ferrocarril i pel comerç de cabotatge durant aquests anys (vegeu quadre 5). De manera que tot sembla indicar que l'esmentada estimació era molt deficient degut,

Quadre 5

Evolució del tràfic de farines, grans i teixits a través del comerç de cabotatge del port de Barcelona i de la línia fèrria de Barcelona a Saragossa durant el quatrienni del 1862 al 1865
(En tones mètriques)

1) Circulació a través del comerç de cabotatge del port de Barcelona

	Exportacions		*Importacions*			
	Teixits		*Farina*		*Grans*	
1861	14.419,—	100,8	39.518,6	185,7	16.386,7	77,5
1862	14.296,1	100,—	21.276,4	100,—	21.126,1	100,—
1863	15.217,6	106,4	14.100,5	66,2	18.838,8	89,1
1864	11.450,8	80,—	20.934,—	98,3	19.281,3	91,2
1865	6.972,2	48,7	9.337,3	43,8	13.721,7	64,9

2) Circulació a través de la línia fèrria de Barcelona a Saragossa

	Fardatge i teixits		*Farina*		*Grans i llavors*	
1862	2.939,9	100,—	20.540,7	100,—	17.821,7	100,—
1863	7.936,9	269,9	29.898,8	145,5	17.816,7	99,9
1864	8.659,—	294,5	40.704,8	198,1	13.748,7	77,1
1865	9.574,3	325,6	51.613,4	251,2	27.235,6	152,8

probablement, que se sobrevalorà el tràfic existent entre Catalunya i l'Espanya septentrional, encara que, d'altra banda, hi hagué diversos factors que determinaren que en el decurs d'aquest període la circulació i l'ingrés obtingut per aquesta companyia disminuïssin: 1) la crisi industrial,

que afectà negativament el moviment de les poblacions fabrils dels voltants de Barcelona i el de l'estació d'aquesta ciutat; 2) el descens experimentat pel tràfic de passatgers a conseqüència de la implantació, a partir de començaments del segon semestre del 1864, d'un impost del 10 per cent sobre l'import dels bitllets; 3) el fracàs inicial del canal d'Urgell, atès que s'havia suposat que amb l'inici dels regatges aquesta plana es convertiria de seguida en una zona amb una agricultura totalment comercialitzada, quan en realitat es convertí en un focus de paludisme que desorganitzà l'agricultura de la comarca.

A causa dels baixos rendiments oferts per l'explotació de la línia, els beneficis bruts obtinguts per l'empresa només aconseguiren cobrir els interessos acreditats per les obligacions i, conseqüentment, no permetien atendre els compromisos d'amortització del capital obligacions ni repartir cap tipus de benefici al capital accions. A resultes d'aquest estat de coses, es produí una accelerada depreciació de la cotització de les accions de la companyia, quan aquesta es trobava ofegada per un crescut deute flotant —que arrossegava arran del darrer dels molts desequilibris pressupostaris experimentats en el decurs de la construcció de la línia—, el qual no podia extingir mitjançant una nova ampliació de capital, perquè aquesta s'havia de fer sobre la base d'augmentar, en la mateixa proporció, el capital accions i el capital obligacions, i a causa dels baixos rendiments i de la caòtica situació financera de l'empresa, era impossible col·locar més accions de la societat en el mercat. Així, des de mitjan 1863, la més important de les companyies ferroviàries catalanes es va veure abocada a la suspensió de pagaments davant la impossibilitat: 1) d'atendre els compromissos d'amortització del seu capital obligacions a partir dels beneficis bruts; 2) d'augmentar el seu capital i retirar les lletres i pagarés que posà en circulació per cobrir l'esmentat desequilibri pressupostari, els quals acreditaven uns interessos molt carregosos que l'empresa havia de sostenir amb recursos procedents de l'increment del deute flotant.

Els directius de la societat intentaren desesperadament evitar el col·lapse de l'empresa, i projectaren portar a terme una conversió dels emprèstits de la companyia, per

tal de poder fer front a l'amortització del capital obligacions. Aquesta conversió resultà aviat totalment inviable, perquè la cotització de les obligacions de l'empresa, que fins llavors s'havia mantingut al voltant de la par, començà a desplomar-se l'estiu del 1864 (vegeu quadre 6). En aquestes circumstàncies, la suspensió de pagaments resultava ja inevitable, i davant la seva imminència, els directius de l'empresa catalana van optar per acceptar l'oferta de fusió rebuda de la companyia del *Ferrocarril de Zaragoza a Pamplona,* atès que les condicions d'aquella possibilitarien, momentàniament almenys, eludir la suspensió de pagaments. En una de les clàusules del pacte de fusió, formalitzat per les mencionades empreses el 13 de desembre de 1864, s'establí que la companyia de la línia de Pamplona lliuraria immediatament 27.000 de les seves obligacions —que encara podia emetre sense depassar el límit imposat per la llei a l'emissió d'emprèstits— a la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza,* perquè aquesta pogués extingir el deute flotant amb el producte líquid obtingut de la negociació de les esmentades obligacions. D'altra banda, per tal de facilitar la fusió d'aquestes empreses ferroviàries, la societat del *Crédito Mercantil,* de Barcelona, es va comprometre a fer-se càrrec de la conversió, a la par, dels emprèstits de la companyia que havia de sorgir de la fusió, compromís que l'esmentada societat de crèdit no complí, excusant-se en la impossibilitat de portar a terme l'operació després del crac borsari del 1866.

Tot sembla indicar que el fracàs de la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza* comportà una generalització del pànic entre els accionistes i obligacionistes de les companyies ferroviàries catalanes, perquè durant el bienni de 1864-1865 aquestes van assistir, impotents, a l'ensorrament de la cotització de les seves accions a la Borsa de Barcelona,[15] i des de començaments del 1865,

15. La cotització de les accions de la companyia dels *Caminos de Hierro de Barcelona a Francia por Figueras,* que el 30 de gener de 1864 era del 77 per cent sobre el capital desemborsat, havia davallat al 23 per cent el 31 de gener de 1866; la de les accions de la companyia dels *Ferrocarriles de Tarragona a Martorell y Barcelona* era, en la primera de les dates indicades, del 59 per cent sobre el capital desemborsat i, en la segona, només del 18,75 per cent (pel

es desplomà també, més i més —a conseqüència, sens dubte, del descrèdit absolut que envoltava el negoci ferroviari—, la cotització dels valors de renda fixa negociats per

QUADRE 6

Evolució de la cotització de les obligacions del 6 per cent de les companyies ferroviàries catalanes, de setembre de 1864 a finals del 1866
(En percentatges sobre el valor nominal)

		Ferrocarril Barna.-Saragossa		Camins de Ferro de Barcelona a França per Figueres	Ferrocarrils de Tarragona a Martorell i Barcelona
		Emissió gener 1859	Emissió setembre 1860		
1864	9	90,75	—	101,5	99,75
	10	89,—	—	100,5	99,5
	11	88,—	—	100,25	99,75
	12	89,25	—	101,5	99,75
1865	1	—	85,5	97,—	96,—
	2	89,—	83,—	95,—	95,—
	3	94,—	88,—	96,5	95,—
	4	91,—	84,—	95,5	92,25
	5	92,—	83,—	96,—	92,—
	6	94,5	83,5	96,5	95,—
	7	—	84,—	94,5	94,5
	8	—	85,—	94,—	94,—
	9	—	84,5	94,5	93,5
	10	—	84,5	94,—	93,—
	11	—	83,5	93,—	93,—
	12	91,—	80,—	93,—	89,5
1866	1	85,5	75,—	90,—	84,5
	2	77,—	69,—	75,5	79,25
	3	74,5	69,—	74,5	74,5
	4	66,—	62,—	70,—	70,—
	5	50,—	48,—	52,—	50,—
	6	44,—	42,—	43,—	42,—
	7	54,—	51,—	54,—	53,—
	8	49,—	46,5	53,—	51,—
	9	46,—	42,—	50,5	52,5
	10	46,5	44,—	52,25	52,25
	11	48,5	45,—	51,5	52,75
	12	47,5	44,5	51,—	52,25

que fa a la davallada experimentada per la cotització de les accions de la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza* en el decurs d'aquest període, vegeu apèndix 3).

les esmentades empreses (vegeu quadre 6). El naufragi total es consumà en els primers mesos del 1866, després que algunes companyies ferroviàries no poguessin complir els compromissos d'amortització, mentre *«cundian rumores mas ó menos autorizados de que otras Empresas dejarian igualmente de amortizar con la regularidad debida...»*, i es temia que tampoc no podrien fer front al pagament dels interessos acreditats pels seus emprèstits.[16] En aquells moments, un cronista borsari deixà constància que *«Se había tocado la realidad, no correspondían las obras públicas á los resultados que se esperaban...»*.[17] La depreciació dels valors de les empreses ferroviàries fins a nivells inversemblants precedí l'ensorrament complet i general del mercat borsari barceloní el maig de 1866, crisi de la qual les finances catalanes trigarien anys a recuperar-se.

Tenint en compte que al voltant del 60 per cent del capital realitzat fins aquesta època per les societats anònimes catalanes a la Borsa de Barcelona s'havia invertit en la construcció de vies fèrries, sembla indubtable que aquest desastre va ser en gran part determinat pel col·lapse de les companyies ferroviàries (vegeu quadre 7).

Aquest esdeveniment tingué lloc quan la companyia dels *Caminos de Hierro de Barcelona a Francia por Figueras* tenia en construcció el tram de Girona a la frontera, quan la del *Ferrocarril de Granollers a San Juan de las Abadesas* ja havia realitzat obres de consideració en la construcció d'aquesta línia i quan la dels *Ferrocarriles de Lérida a Reus y Tarragona* només tenia en explotació la via fèrria que li havia estat concedida de Tarragona a Vimbodí. D'altra banda, l'ensorrament de la Borsa de Barcelona es produí uns mesos després que les Borses francesa i belga es tanquessin a l'admissió de nous valors emesos per les companyies ferroviàries espanyoles; tot això comportà que la construcció de les esmentades línies quedés paralitzada durant anys, davant la impossibilitat, per part de les empreses concessionàries, de prosseguir la realització del capital necessari per acabar-les.

En aquesta situació, la companyia dels *Ferrocarriles de*

16. *Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1867...*, Barcelona, Diario de Barcelona, 1866, pàg. 115.
17. Ibídem, pàg. 117.

QUADRE 7

Evolució de la distribució sectorial del capital realitzat per les societats anònimes de la plaça de Barcelona[a]
(En milers de duros)

Societats	*30-IX-1857*	%	*30-IX-1859*	%	*30-IX-1864*	%
— Industrials	7.065,75	31,—	8.456,—	23,—	7.197,48	12,4
— Assegurances marítimes	1.616,—	7,1	1.612,—	4,4	1.234,—	2,1
— Bancàries i societats de crèdit	4.600,—	20,2	6.000,—	16,3	7.250,—	12,5
— Vapors per mar	1.753,—	7,7	1.933,—	5,2	1.733,—	3,—
— Ferrocarrils	6.274,98	27,5	16.544,39	45,—	34.900,93	60,3
— Diverses[b]	1.456,—	6,4	2.176,—	5,9	5.565,05	9,6
	22.765,73	100,—	36.721,39	100,—	57.880,47	100,—

a. El capital realitzat s'estableix a partir del desemborsament efectuat per les accions i del líquid produït pels emprèstits negociats per les societats anònimes barcelonines.

b. Aquest grup comprèn les següents societats: *Canal de Urgel, Agrícola Catalana, El Veterano* i *Ensanche y Mejora de Barcelona.*

Tarragona a Martorell y Barcelona aconseguia posar tota la línia en explotació el 1865, a base d'obtenir els recursos necessaris per acabar-la mitjançant la formació d'un deute flotant, i el sosteniment i l'amortització d'aquest obligà l'empresa a suspendre pagaments davant els obligacionistes el 1866, mentre que els accionistes quedaren, durant anys, sense rebre beneficis. La companyia dels *Caminos de Hierro de Barcelona a Francia por Figueras* es va veure forçada, una vegada paralitzades les obres del tram de Girona a la frontera, a sostenir el capital obligacions realitzat per finançar la construcció d'aquest amb els beneficis oferts per l'explotació de les línies de Barcelona a Girona. Mentre aquesta empresa evitava, amb penes i treballs, la suspensió de pagaments, el seu capital accions quedà també sense cap mena de remuneració en el decurs de bastants anys. La companyia del *Ferrocarril de Granollers a San Juan de las Abadesas* —amb capital anglès i una emissió d'obligacions negociada a París i Brussel·les— no pogué evitar la fallida, i fou liquidada el 1866. Finalment, la companyia dels *Ferrocarriles de Lérida a Reus y Tarragona*, estretament vinculada a la societat *General de Crédito en España*, quedà totalment desemparada arran de la suspensió de pagaments d'aquesta societat de crèdit l'octubre de 1864. A partir d'aquest moment, es trobà sense cap mena de possibilitat de prosseguir la realització del seu capital, i atès que els ingressos bruts que obtenia de l'explotació del tram que tenia en servei a penes eren suficients per cobrir les despeses ocasionades per aquesta, deixà de pagar, la primavera del 1865, els interessos acreditats per les obligacions que havia negociat.

* * *

Després del col·lapse del 1866, les construccions ferroviàries restaren aturades a Catalunya durant pràcticament una dècada, i quan es van reprendre, els esforços es concentraren en acabar les línies en les quals ja s'hi havien fet inversions importants i on hi havia obres que havien hagut de romandre abandonades durant anys. Entre el 1875 i el 1881 es van posar en explotació: el tram de Girona a la frontera, de la línia de Barcelona a França; la

línia de Granollers a St. Joan de les Abadesses i el tram de Vimbodí a Lleida, de la línia de Lleida a Reus i Tarragona. En aquests anys només s'emprengué la construcció d'una línia nova: la de Barcelona a Vilanova i Valls, que completà el «8» ferroviari al voltant de Barcelona. Però la companyia que va construir aquesta línia es deixà arrossegar per l'eufòria de la «febre d'or», i alhora que concebí el fantasmagòric projecte de construir una línia directa entre Barcelona i Madrid, invertia crescudes sumes en la construcció d'una segona línia entre Barcelona i Saragossa. Amb el fracàs de la companyia dels *Ferrocarriles directos de Madrid y Zaragoza a Barcelona,* la realització de la nova línia de Barcelona a Saragossa per Móra d'Ebre fou assumida per la societat dels *Ferrocarriles de Tarragona a Barcelona y Francia,* sorgida el 1875 de la fusió de les companyies concessionàries de les línies de Barcelona a França i de Barcelona a Tarragona.

A partir del 1887, la T.B.F. continuà la perforació del gran túnel de l'Argentera, fins que el 1891, quan les inversions en la construcció d'aquesta segona línia de Barcelona a Saragossa eren ja enormes, es trobà abocada a haver de paralitzar les obres, a causa, segons sembla, de la profunda depressió enregistrada en aquesta època pel mercat financer català. La paralització de les obres implicava haver de sostenir, durant un temps indeterminat, un enorme capital improductiu invertit en la construcció de l'esmentada línia; evidentment, aquesta situació hauria pogut portar l'empresa a la suspensió de pagaments. En aquestes circumstàncies, els directius de la T.B.F. van haver de sucumbir davant els Rothschild i acceptar la formalització d'un pacte de fusió —subscrit el 2 de juny de 1891— entre l'empresa catalana i la companyia dels *Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y Alicante.* En aquest pacte, la gran empresa francoespanyola quedà compromesa amb la companyia catalana a: 1) fer-li un préstec, fins un màxim de 6 milions de duros, per tal d'evitar la paralització de les obres de la línia de Barcelona a Saragossa per Móra d'Ebre; 2) recolzar la conversió dels seus emprèstits i l'emissió dels que fos necessari negociar per acabar la construcció de l'esmentada línia; 3) introduir a la Borsa de París les seves

accions, que fins llavors havien tingut vedada la cotització en aquell mercat. La fusió d'aquestes societats es materialitzà el 1898, després que la T.B.F. hagués decidit declarar-se en suspensió de pagaments davant els obligacionistes el 27 de desembre de 1897. D'aquesta manera, la totalitat de la xarxa ferroviària catalana de primer ordre passava a ser controlada pel capital estranger.

En pàgines precedents dèiem que la burgesia catalana, forçada per la necessitat de modernitzar els mitjans de transport a fi de consolidar i crear les bases per a l'expansió del procés d'industrialització de l'antic Principat, assumí la construcció d'una extensa xarxa ferroviària i desenvolupà els instruments indispensables per concentrar el capital amb què portar a terme aquestes obres. No obstant això, hem de tenir en compte que, en termes generals, perquè la iniciativa privada pogués emprendre profitosament la construcció dels mitjans de transport, substituint l'Estat en aquesta tasca, es feia necessària la presència de dues condicions: 1) una acumulació de riquesa molt considerable, concentrada en poder d'una minoria de la societat i que es pogués convertir fàcilment en capital susceptible de ser invertit en qualsevol sector o branca de la producció; 2) l'existència d'una formació social orientada a produir per canviar i que el volum dels intercanvis fos suficientment elevat per comportar un grau d'utilització dels mitjans de transport que possibilités oferir al capital emprat en la seva construcció un guany satisfactori. Pel que fa al conjunt d'Espanya, tot sembla indicar que a mitjan segle XIX aquestes condicions no havien aconseguit la maduresa necessària; ho demostra el fet que sense la massiva inversió de capital francès no hauria estat possible construir la xarxa ferroviària existent a Espanya el 1866, i ho reafirmen els baixíssims rendiments —a causa, fonamentalment, de l'endarreriment econòmic del país— oferts en aquesta època per la pràctica totalitat de les línies en explotació.

És possible que aquest no fos tant el cas de Catalunya, on la ciutat de Barcelona se sentia afalagada amb el títol de Manchester espanyol, atès que el major desenvolupament del país possibilità que la xarxa ferroviària catalana fos finançada, quasi completament, amb capital autòcton.

Però com hem pogut comprovar, això es realitzà enmig de grans tensions en el mercat borsari barceloní, les quals van comportar que les companyies ferroviàries acumulessin un seguit de desequilibris financers que, units al baix rendiment ofert per la primera gran línia que quedà en explotació en tota la seva longitud, expliquen el col·lapse experimentat el 1866 pels ferrocarrils catalans com a negoci capitalista. Conseqüentment, sembla que hem de deduir que a Catalunya tampoc no existien les condicions esmentades, malgrat el seu desenvolupament industrial, i a aquesta conclusió arribà el banquer Manuel Girona —que era el major o un dels majors accionistes de la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza*—, quan el 1865 assenyalava que «*El malestar actual no debe su orígen á causas del momento; viene de léjos. Hubo épocas* [...] *de plétora de confianza, en que el dinero afluia por todas partes, y los pueblos querian ferro-carriles, y canales, y carreteras, y puertos* [...] *y emisiones de papel moneda y bolsas: quisimos ser potencia de primer órden...*».[18]

Davant el fracàs de la companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza*, M. Girona, que havia estat un dels impulsors més decidits de les construccions ferroviàries catalanes, fou també l'inspirador i el protagonista de les grans claudicacions. Recordem que l'empresa ferroviària més ambiciosa de les realitzades pel capital català va desaparèixer, en fusionar-se amb la companyia de la línia de Pamplona, en el si d'una societat en la qual el capital francès tenia una participació considerable: la companyia dels *Ferrocarriles de Zaragoza a Pamplona y Barcelona*. En aquesta societat, el capital català encara conservava una posició hegemònica, però l'empresa tampoc no resultà viable, i s'imposà novament l'interès particular de la gran burgesia catalana, la qual, per salvar els capitals invertits, no dubtà a sacrificar, una vegada més, la independència del capital financer del país. El febrer de 1878, l'esmentada societat també va desaparèixer en compliment del pacte de fusió formalitzat amb la companyia franco-espanyola dels *Caminos de Hierro del Norte*

18. Manuel Girona, *Ensayos para mejorar el crédito y arreglar la situación de España...*, Barcelona, N. Ramírez, 1865, pàg. 10.

de España, i aleshores, alguns dels més significatius representants de la burgesia catalana, antics accionistes de la desapareguda companyia de la línia de Saragossa —Manuel Girona i Agrafel, Agustí Robert i Gorgoll, Josep Ferrer i Vidal, Eusebi Güell i Bacigalupi i Josep A. Muntadas i Campeny—, van passar a formar part del consell d'administració de la companyia del *Norte* d'Espanya.

Apèndix 1

Relació dels concessionaris de la línia de Barcelona a Martorell i dels socis fundadors de la companyia del Camino de Hierro del Centro, *constituïda el 13 d'abril de 1852* *

Concessionaris	*Socis fundadors*
Jaume Ceriola i Castellà	Jaume Ceriola i Castellà
Manuel de Lerena	Manuel de Lerena Josep M. Serra Isidor Pons Celdoni Ascacibar Pere Sardà i Cailà Josep Cezat i Caparà
Francesc Planas i Molist	Francesc Planas i Molist Claudi Planas i Armet Medir Jordà i Basar Josep Giol i Quinqué
Miarons, Doria y Cía.	Antoni Miarons Gaietà Miarons i Oliveras Pere Doria i Arnalós
Dotres, Clavé, Fabra y Cía.	Bonaventura Fabra Miquel Clavé Josep Buigas i Gauran
Josep López Gordo	Josep López Gordo Josep Jover i Sans Josep Martí i Sala
Nadal, Ribó y Cía.	Antoni Nadal Antoni Ribó i Balmes Joan Nadal i Sujolà
Lambert Fontanellas	Lambert Fontanellas Francesc J. Martí Salvador Subirana

Rafael Sabadell i Permanyer	Rafael Sabadell i Permanyer Pau Capella Joan Coll i Muntells
Josep Jordà i Gelabert	Josep Jordà i Gelabert Josep Ibáñez Francesc de P. Alcaide Francesc Solernou i Fernández Manuel Tey Vicenç Oller i Tarroja
Martorell, Bofill y Cía.	Francesc Martorell i Peña Miquel Martorell i Peña Joan Manuel Bofill i Pintó
Francesc Puig i Satorras	Francesc Puig i Satorras Domènec Ferrando
— — — — — — — — — — — — —	Tomàs Gorchs Bonaventura de Córdoba Josep Serra i Font Miquel de Bergue Carles de Bergue

a. Les separacions que s'estableixen en el quadre i que associen cadascun dels concessionaris amb un grup de socis fundadors indiquen que la participació d'aquests socis en la constitució de l'empresa es canalitzà a través dels concessionaris amb els quals estan relacionats.

Font: *Concesiones, pliegos de condiciones y tarifas de las líneas de la Red Catalana de la Compañía de los Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y a Alicante,* vol. II, pàgs. 18-19, escriptura de fundació de la societat del *Camino de Hierro del Centro* (volums mecanografiats, els quals no precisen la data en què s'efectuà la recopilació documental, procedents de la secretaria de MZA).

APÈNDIX 2

Evolució dels beneficis obtinguts per tres empreses de la indústria cotonera catalana: la fàbrica de «la Rambla», de Vilanova; la España Industrial, *de Sants; i la fàbrica Sedó, de Barcelona (1850-1861)*

(En milers de duros)

	fàbrica de «la Rambla» (1) capital (a)	(2) beneficis bruts (b)	2/1×100	*España Industrial* (1) capital	(2) beneficis bruts	2/1×100	*fàbrica Sedó* (1) capital	(2) beneficis bruts	2/1×100
1850	189,61	21,92	11,56	934,25	102,44	10,96	112,12	7,4	6,6
1851	206,73	15,32	7,41	946,2	134,65	14,23	119,4	16,16	13,53
1852	190,—	23,38	12,31	1.147,17	157,12	13,69	135,2	24,88	18,4
1853	208,67	27,97	13,41	1.350,38	178,02	13,18	160,4	38,08	23,74
1854	202,14	24,64	12,19	1.655,68	155,35	9,38	199,1	30,94	15,53
1855	207,38	20,16	9,72	1.671,22	158,53	9,48	222,—	38,08	17,15
1856	190,—	14,78	7,78	1.687,07	145,4	8,61	198,—	24,18	12,21
1857	200,03	— 6,56	— 3,28	1.701,61	102,04	5,99	222,—	28,04	12,63
1858	190,33	15,02	7,89	1.711,28	149,76	8,75	250,24	38,64	15,44
1859	200,59	18,51	9,23	1.726,8	181,65	10,51	288,9	31,62	10,94
1860	190,—	16,55	8,71	1.744,96	196,89	11,28	223,78	25,1	11,21
1861	201,68	23,56	11,68	1.764,65	227,52	12,89	200,—	24,8	12,4

a. Pel que fa al capital, hem d'assenyalar que es tracta de a totalitat dels recursos propis amb els quals operaren aquestes empreses; en el cas de la *España Industrial*, el capital considerat resulta de la suma del capital desemborsat i del fons de reserva acumulat per l'empresa al llarg d'aquests anys; en el de la fàbrica de «la Rambla», de Vilanova, en tractar-se d'una companyia comanditària, els beneficis obtinguts no es repartien en la seva major part, sinó que s'anaven acumulant al capital durant els quatre anys del contracte, i una vegada passats aquests, es repartien els beneficis i es procedia a escripturar una nova companyia amb un nou capital social; segons sembla, encara que no disposem d'informació al respecte, la raó social de la fàbrica Sedó utilitzava uns procediments financers molt semblants als de la fàbrica de «la Rambla».

b. Es tracta dels beneficis bruts, és a dir, sense deduir les amortitzacions corresponents, a fi de reposar el desgast del capital fix ocasionat durant cadascun dels esmentats exercicis.

Fonts: Jordi Nadal-Enric Ribas, «Una empresa cotonera catalana: la fàbrica «de la Rambla», de Vilanova, 1841-1861», *Recerques*, núm. 3 (1974), pàgs. 60-61 i 74, i Miquel Izard, *La revolución industrial en España: expansión de la industria algodonera catalana, 1832-1861*, d'on procedeix la rendibilitat oferta per la fàbrica Sedó, de Barcelona (utilitzem la transcripció d'aquest material estadístic continguda en l'obra de Gabriel Tortella, *Los orígenes del capitalismo en España*, Madrid, Tecnos, 1973, pàg. 228).

Apèndix 3

Evolució de la cotització de les accions de la companyia del Ferrocarril de Barce ona a Zaragoza *(1857-1866)*
(En percentatges)

		cotització sobre el valor nominal	*capital desemborsat*	*cotització sobre el capital desemborsat*			*cotització sobre el valor nominal*	*capital desemborsat*	*cotització sobre el capital desemborsat*			*cotització sobre el valor nominal*	*capital desemborsat*	*cotització sobre el capital desemborsat*
1857	1	42,1	50,—	84,2	1860	1	53,5	85,—	62,9	1863	1	62,—	100,—	62,—
	2	44,5	50,—	89,—		2	52,5	85,—	61,7		2	66,5	100,—	66,5
	3	44,7	50,—	89,4		3	58,2	90,—	64,6		3	68,2	100,—	68,2
	4	45,4	50,—	90,8		4	62,7	90,—	69,6		4	71,2	100,—	71,2
	5	42,6	50,—	85,2		5	66,7	95,—	70,2		5	74,—	100,—	74,—
	6	41,4	50,—	82,8		6	75,5	95,—	79,4		6	68,—	100,—	68,—
	7	40,8	50,—	81,6		7	83,5	100,—	83,5		7	68,5	100,—	68,5
	8	40,5	50,—	81,—		8	85,5	100,—	85,5		8	68,5	100,—	68,5
	9	40,9	50,—	81,8		9	85,—	100,—	85,—		9	68,5	100,—	68,5
	10	42,—	50,—	84,—		10	87,—	100,—	87,—		10	65,—	100,—	65,—
	11	42,—	50,—	84,—		11	86,5	100,—	86,5		11	59,5	100,—	59,5
	12	41,—	50,—	82,—		12	88,—	100,—	88,—		12	58,—	100,—	58,—
1858	1	38,—	50,—	76,—	1861	1	83,—	100,—	83,—	1864	1	59,—	100,—	59,—
	2	37,1	50,—	74,2		2	83,5	100,—	83,5		2	57,—	100,—	57,—

	3	32,—	50,—	64,—		3	81,—	100,—	81,—		3	53,—	100,—	53,—
	4	34,5	55,—	62,7		4	82,—	100,—	82,—		4	53,5	100,—	53,5
	5	35,—	55,—	63,6		5	86,—	100,—	86,—		5	52,5	100,—	52,5
	6	34,—	55,—	61,8		6	84,5	100,—	84,5		6	50,—	100,—	50,—
	7	31,5	55,—	57,2		7	81,—	100,—	81,—		7	50,—	100,—	50,—
	8	33,—	55,—	60,—		8	83,2	100,—	83,2		8	40,—	100,—	40,—
	9	32,4	55,—	58,9		9	80,—	100,—	80,—		9	41,5	100,—	41,5
	10	31,5	55,—	57,2		10	79,—	100,—	79,—		10	38,—	100,—	38,—
	11	35,—	65,—	53,8		11	72,—	100,—	72,—		11	39,—	100,—	39,—
	12	36,—	65,—	55,3		12	66,—	100,—	66,—		12	39,—	100,—	39,—
1859	1	39,4	65,—	60,6	1862	1	65,—	100,—	65,—	1865	1	—	100,—	—
	2	40,1	65,—	61,6		2	62,—	100,—	62,—		2	34,—	100,—	34,—
	3	47,5	75,—	63,3		3	62,5	100,—	62,5		3	33,—	100,—	33,—
	4	45,2	75,—	60,2		4	67,—	100,—	67,—		4	30,—	100,—	30,—
	5	39,5	75,—	52,6		5	68,2	100,—	68,2		5	33,5	100,—	33,5
	6	41,—	75,—	54,6		6	58,—	100,—	58,—		6	—	100,—	—
	7	43,—	75,—	57,3		7	60,5	100,—	60,5		7	—	100,—	—
	8	43,5	75,—	58,—		8	59,7	100,—	59,7		8	—	100,—	—
	9	41,—	75,—	54,6		9	65,—	100,—	60,5		9	30,—	100,—	30,—
	10	41,2	75,—	54,9		10	66,7	100,—	66,7		10	—	100,—	—
	11	47,—	85,—	55,2		11	64,—	100,—	64,—		11	—	100,—	—
	12	46,2	85,—	54,3		12	61,—	100,—	61,—		12	20,—	100,—	20,—
										1866	1	18,7	100,—	18,7
											2	18,5	100,—	18,5
											3	17,5	100,—	17,5
											4	16,5	100,—	16,5 [a]

a. Aquesta societat desaparegué el maig de 1866, en fusionar-se amb la companyia del *Ferrocarril de Zaragoza a Pamplona*, la qual cosa donà lloc a la formació de la societat dels *Ferrocarriles de Zaragoza a Pamplona y Barcelona*.

Font: *Almanaque(s) del Diario de Barcelona para el año...*, publicats del 1857 al 1866.

APÈNDIX 4

Resultats oferts per la negociació de les emissions d'obligacions que les companyies ferroviàries catalanes realitzaren a la Borsa de Barcelona del 1855 al 1865

	data emissió		interès nominal	nombre obligacions negociades	valor nominal (duros)	tipus mitjà negociació	liquid produït negociació (duros)	interès efectiu
Ferrocarril Barna.-Granollers (a)	febrer	1855	6,— %	2.188	218.800,—	99,99 %	218.788,—	6,— %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	abril	1857	5,— %	1.850	185.000,—	84,— %	155.400,—	5,95 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	abril	1857	6,— %	1.373	137.300,—	100,— %	137.300,—	6,— %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	juliol	1858	6,— %	6.000	600.000,—	79,75 %	478.500,—	7,52 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	desembre	1858	6,— %	7.925	792.500,—	79,97 %	633.757,2	7,5 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	gener	1859	6,— %	24.702	2.470.200,—	77,55 %	1.915.649,5	7,73 %
Ferrocarril Barna.-Granollers	octubre	1859	6,— %	6.250	625.000,—	79,87 %	499.218,75	7,51 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	maig	1860	6,— %	13.884	1.388.400,—	80,71 %	1.120.537,6	7,43 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	setembre	1860	6,— %	34.690	3.469.000,—	84,36 %	2.926.447,3	7,11 %
Ferrocarril Barna.-Granollers	octubre	1860	6,— %	3.574	357.400,—	92,37 %	330.165,85	6,49 %
Ferrocarril Barna.-Granollers	octubre	1860	6,— %	1.676	167.600,—	97,— %	162.572,—	6,18 %
Ferrocarril Barna.-Arenys	gener	1861	6,— %	14.000	1.400.000,—	93,53 %	1.309.502,3	6,41 %
Ferrocarril Barna.-Arenys	gener	1861	6,— %	156	15.600,—	100,— %	15.600,—	6,— %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	juny	1861	6,— %	9.756	975.600,—	89,2 %	870.251,—	6,72 %
Ferrocarril Barna.-Granollers	febrer	1862	6,— %	104	10.400,—	97,— %	10.088,—	6,18 %
Ferrocarril Tarragona-Barcelona	abril	1862	6,— %	17.000	1.700.000,—	97,75 %	1.661.759,—	6,13 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	octubre	1862	6,— %	5.200	520.000,—	97,38 %	508965,—	6,12 %

Ferrocarril Barna.-Zaragoza	abril	1863	3,— %	7.400	740.000,—	52,87 %	391.275,—	5,67 %
Ferrocarril Barcelona-Sarriá	abril	1863	3,— %	4.000	400.000,—	43,03 %	172.136,4	6,97 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza (b)	juny	1863	3,— %	18.600	1.860.000,—	51,88 %	964.950,15	5,78 %
Ferrocarril Barcelona-Sarriá	juliol	1863	3,— %	1.575	157.500,—	47,4 %	74.661,45	6,32 %
Ferrocarriles Tarragona-Barcelona	agost	1863	6,— %	8.500	850.000,—	97,9 %	832.160,25	6,12 %
Ferrocarril Barcelona-Sarriá	maig	1864	3,— %	425	42.500,—	50,05 %	21.269,15	5,99 %
Ferrocarril Barcelona-Sarriá	maig	1864	3,— %	1.030	103.000,—	50,05 %	51.546,4	5,99 %
Ferrocarriles Tarragona-Barcelona	maig	1864	6,— %	3.000	300.000,—	97,8 %	293.400,3	6,13 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	juliol	1864	3,— %	2.106	200.070,—	50,— %	100.035,—	6,— %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	setembre	1864	3,— %	14.043	1.334.085,—	38,3 %	510.954,55	7,83 %
Caminos de Hierro Barna.-Francia	octubre	1864	3,— %	22.183	2.107.385,—	49,92 %	1.052.006,5	6,01 %
Ferrocarriles Tarragona-Barcelona	desembre	1864	6,— %	471	47.100,—	94,65 %	44.580,15	6,33 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	febrer	1865	3,— %	9.696	921.120,—	38,94 %	358.684,12	7,7 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	abril	1865	3,— %	878	83.410,—	50,— %	41.705,—	6,— %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	juliol	1865	3,— %	2.104	199.880,—	31,35 %	62.662,38	9,57 %
Ferrocarril Barna.-Zaragoza	setembre	1865	3,— %	658	62.510,—	31,37 %	19.609,38	9,56 %

a. Respecte a aquesta emissió, cal advertir que les dades oficials són errònies pel que fa al nombre d'obligacions negociades, ja que foren un total de 2.450 obligacions, i no la quantitat indicada.

b. La companyia del *Ferrocarril de Barcelona a Zaragoza* destinà el producte líquid procedent de la negociació de 9.152 obligacions d'aquesta emissió a la conversió dels seus emprèstits del 6 per 100, negociats de l'abril de 1857 a finals del 1862. La major part del producte líquid ofert per la negociació de les sis emissions que aquesta empresa realitzà durant 1864 i 1865 també es dedicà a aquest objecte.

Font: *Memoria sobre el estado de los ferro-carriles en España en 31 de diciembre de 1866...*, Madrid, M. Rivadeneyra, 1887; pàgs. 50-71.

APÈNDIX 5

Cost de construcció dels diferents trams i línies de la xarxa ferroviària catalana posada en explotació a finals del 1865

Línies	*Tram*	*Període de construcció*	*(1) Longitud (km.)*	*(2) Capital realitzat (duros)* [a]	*2/1*
Barcelona-Girona (per la costa)	Barcelona-Mataró	1845-1848	28,25	1.000.000,—	35.398,23
Barcelona-Girona (per l'interior)	Barcelona-Granollers	1851-1854	29,47	1.450.000,—	49.202,57
Barcelona-Tarragona	Barcelona-Martorell	1853-1859	29,76	1.805.000,— [b]	60.651,88
Tarragona-Lleida	Tarragona-Reus	1853-1856	13,09	587.749,4 [c]	44.900,64
Barcelona-Girona (per la costa)	Mataró-Arenys de Mar	1854-1857	9,72	300.000,—	30.864,19
Barcelona-Girona (per la costa)	Arenys de Mar-enllaç	1858-1861	37,44	1.800.000,—	48.076,92
Barcelona-Girona (per l'interior)	Granollers-enllaç	1858-1860	39,78	2.600.000,—	65.359,47
Barcelona-Girona	enllaç-Girona	1860-1862	29,82	1.250.000,—	41.918,17
Barcelona-Saragossa	Barcelona-Saragossa	1853-1862	367,79	25.511.636,3 [c]	69.364,68
Barcelona-Tarragona	Martorell-Tarragona	1862-1865	73,7	4.290.100,— [c]	58.210,31

a. Capital realitzat en accions, obligacions i, en el cas de la línia de Saragossa, subvenció rebuda, comptabilitzat pel seu valor nominal.

b. L'alt cost d'aquest tram es degué, entre d'altres causes, al fet, incomprensible, d'instal·lar una doble via al llarg d'aquell.

c. El capital realitzat per les empreses concessionàries d'aquestes línies no arribà a cobrir per complet el cost de construcció, i el dèficit fou finançat mitjançant recursos procedents de la formació d'un deute flotant. Pel que fa a les companyies de les línies de Reus a Tarragona i de Barcelona a Saragossa, aquest deute subsistia en el moment de la seva desaparició, el 1858 i el 1866 respectivament; el que va contreure la companyia de la línea de Barcelona a Tarragona hagué de ser extingit amb els beneficis bruts produïts per l'explotació de la línia en el decurs de bastants anys. Conseqüentment, per a establir el cost de construcció d'aquestes línies, hem d'afegir al capital realitzat per les companyies l'import del deute flotant que aquestes tenien contret al tancament dels exercicis en què aquelles quedaren en servei, com detallem a continuació:

		Capital realitzat (1)	*Deute flotant (2)*	*1+2*
31-XII-1856	Reus-Tarragona	550.050,—	37.699,4	587.749,4
31-XII-1863	Barcelona-Saragossa	25.000.000,—	511.636,3	25.511.636,3
31-XII-1865	Martorell-Tarragona	4.092.100,—	198.000,—	4.290.100,—

Font: Pere Pascual Domènech, *El ferrocarril en Cataluña (1843-1866). Estudio sobre las causas que determinaron el colapso de los ferrocarriles como negocio capitalista*, tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el desembre de 1983, pàgs. 120-148, 175-331, 1.210-1.248, 1.331-1.449 i 1.643-1.695.

EL FINANÇAMENT DEL PROCÉS D'INDUSTRIALITZACIÓ

per Carles Sudrià

Introducció

El procés d'industrialització es caracteritza per la proliferació d'una sèrie d'actius, en forma d'installacions, maquinària, actiu circulant, etc., que tenen com a finalitat última la producció de bens manufacturats per procediments fabrils. L'increment de la productivitat que resulta de l'explotació d'aquests actius és el que farà possible el creixement econòmic sostingut i l'elevació dels nivells de vida. L'augment i millora de l'aparell productiu disponible exigeixen, d'altra banda, un increment parallel de l'estalvi. Per això hom considera la puja de la taxa de formació de capital com un dels trets definitoris de qualsevol procés d'industrialització.

Avui dia un país semi-industrialitzat com Espanya dedica un 25 per cent de la renda nacional al finançament de la inversió, mentre que les estimacions fetes per a economies preindustrials situen aquesta magnitud entre el 5 i el 8 per cent. Mesurar les quantitats absolutes i relatives que un país destina a la inversió productiva en cada període és, doncs, una feina indispensable per entendre l'evolució econòmica global. En un segon nivell, l'estudi detallat de l'origen i el destí dels capitals invertits, així com dels mecanismes que fan possible el transvasament de recursos, és decisiu en la determinació de les causes i de les vies concretes del creixement econòmic.

La importància del tema que plantegem queda palesa en el paper que se li ve atorgant en l'àmbit de la història econòmica. La segona conferència internacional d'aquesta disciplina, que va tenir lloc el 1962, va dedicar una secció

a l'estudi de la formació de capital a diferents països. Després, la prestigiosa *Cambridge Economic History* i molts altres intents d'estudi global de l'evolució econòmica concedeixen una gran rellevància a l'avaluació dels fons dedicats a la inversió.

A nivell espanyol i català, la formació del capital i el sistema financer no han estat objecte, encara, de prou estudis aprofundits com per poder oferir una síntesi realment aclaridora. Les ratlles que segueixen pretenen només repassar els coneixements que fins ara en tenim i aventurar algunes hipòtesis interpretatives. Als efectes d'aquesta exposició tractarem primer dels problemes de la quantificació de l'acumulació de capital, per entrar després en l'estudi de les vies de finançament de la industrialització catalana.

La formació de capital

El primer dels objectius plantejats, la quantificació de la formació de capital, és el més difícil d'assolir. A d'altres països hom ha realitzat avaluacions més o menys segures sobre la base de valorar els actius invertits en els principals sectors. El desconeixement que tenim aquí de l'aparell productiu fa impossible, de moment, aquesta via. La taxa de formació de capital pot deduir-se, també, del muntant d'altres macromagnituds econòmiques com la renda i l'«stock» de capital. Per al segle XIX les úniques estimacions publicades per al cas espanyol d'aquestes magnituds corresponen a 1894 i 1914 i són poc fiables. D'aquestes xifres, hom pot deduir-ne una taxa de formació bruta de capital del 10,7 per cent de la renda del període indicat, xifra que, malgrat la incertesa de les fonts, sembla força raonable (Tortella, 1978).

Un altre tipus d'aproximació a la magnitud que ens ocupa pot tenir com a base l'estimació del consum de béns de producció dins el consum total. Aquest és l'exercici que ha realitzat Albert Carreras sobre la base del material estadístic recollit en la seva tesi doctoral. Aquest mètode, malgrat el seu caràcter indirecte, te l'avantatge de poder-se

basar en unes xifres de producció molt més fiables que les estimacions globals anteriors (Carreras, 1985).

Els resultats d'aquest exercici, ens indiquen que al llarg del segle XIX la taxa de formació de capital de l'economia espanyola es va situar entre el 4 i el 8 per cent. Les importants fluctuacions que s'hi registren s'identifiquen amb la inversió ferroviària. Si aquest ordre de magnitud s'accepta podem afirmar que ens trobem en una situació de clara inferioritat respecte a d'altres estats europeus. Tant més si tenim en compte que una part de la inversió espanyola es finançava amb capitals provinents d'Anglaterra i França. Sembla clar que la capacitat d'estalvi interior de l'economia espanyola es mantenia a nivells gairebé pre-industrials.

Formació bruta de capital a diferents països europeus

Gran Bretanya	(1874-1913)	14,6
França	(1875-1913)	13,0
Itàlia	(1897-1913)	13,0
Espanya	(1875-1913)	6,7
Espanya	(1897-1913)	8,2

Fonts: C. R. O. Matthews, C. H. Feinstein, J. C. Olding-Smee, *British Economic Growth, 1856-1974*, Oxford, 1982, pàg. 140. — Maurice Levy-Le-Boyer: *Capital investment and Economic Growth in France, 1820-1930*, dins *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. VII, Part I, Cambridge, 1978, pàg. 287. — O. Vitali, *La formazione del capitale*, dins Giorgio Fua (ed.), *Lo sviluppo economico in Italia. II. Gli aspetti generali*, Milà, 1974², pàg. 120. Carreras, 1985.

Malauradament no ens és encara possible desagregar la xifra espanyola per obtenir-ne la de Catalunya. És de suposar que la taxa que obtindríem seria superior a la del conjunt de l'Estat. Cal no oblidar, de tota manera, que el finançament dels ferrocarrils, primer, i de la indústria siderúrgica basca, després, va ocupar una part substancial dels capitals mobilitzats a nivell espanyol. Hom pot deduir, en qualsevol cas, que el finançament de la industrialització catalana va fer-se essencialment amb capitals autòctons, ja que la resta de l'Estat (amb l'excepció del País Basc, gran inversor) devia generar ben pocs excedents del consum corrent.

Un altre indicador de la formació de capital encara

més imprecís, però amb una base estadística molt sòlida, és la formació de societats. Una part important de les noves inversions es fa constituint empreses que prenen la forma jurídica de societat. És obvi que el capital escripturat que coneixem no s'ha de correspondre forçosament amb el realment invertit, i que deixem de banda les empreses individuals i les ampliacions de les ja existents. De tota manera, i tenint en compte totes aquestes limitacions, les xifres de constitució de noves societats poden resultar un indicador extraordinàriament útil. Tenen, a més, l'important avantatge de permetre l'estudi a nivell territorial i sectorial, cosa molt difícil amb altres procediments.

La constitució de societats ha quedat reflectida, al llarg del segle XIX, en diferents tipus de fonts. En primer lloc en els llibres dels notaris que donaven fe de l'acte jurídic i que es conserven en la seva totalitat. Una recerca per aquest camí seria evidentment molt feixuga si no comptéssim amb registres específics. Des del segle XVIII i fins al 1861, el Registre d'Hipoteques i el Registre de Comerç de Barcelona donen compte de les constitucions de societats i d'altres contractes de caire econòmic, fent un resum, habitualment suficient, de les dades contingudes en l'escriptura original. Posteriorment, el registre mercantil, reorganitzat el 1885, ofereix una informació completa i exhaustiva. Han treballat sobre aquestes fonts pel que fa al nostre període Jaume Vicens (1958), Miquel Izard (1971), Tomás Jiménez Araya (1974), Jordi Nadal (1975) i Xavier Tafunell (1983). El resultat d'aquestes recerques és una sèrie, encara discontínua, que cobreix els períodes 1830-1854 i 1872-1914.

L'anàlisi d'aquestes dades, pel que fa a les societats industrials, constata un extraordinari augment dels capitals invertits a Catalunya a partir del 1841 que perdura fins l'any 1854, en què Izard interromp el seu estudi. Entre 1872 i 1914 apareixen tres períodes d'important increment de l'activitat inversora: el primer, parallel a la febre d'or, de 1876 a 1882; el segon, vinculat a l'arribada de capitals cubans, entre 1899 i 1903, i un tercer en els quatre anys anteriors a l'esclat de la Gran Guerra.

Analitzant indicadors semblants a nivell estatal hom observa discrepàncies i canvis de ritme que mereixen algun

comentari. A partir del 1858, malgrat que les dades de Barcelona es limiten a les societats anònimes, s'evidencia una caiguda espectacular de les inversions en noves societats industrials i un increment extraordinari de les dedicades al crèdit i als ferrocarrils. El professor Gabriel Tortella ha bastit sobre aquesta evidència la hipòtesi d'una transferència de capital de les activitats industrials cap al ferrocarril que hauria deixat, en paraules seves, una «industria desvalida» (Tortella, 1975).

Per al període de la Restauració, l'element a destacar és la gran diferència que s'estableix en el capital invertit en noves societats entre Catalunya, d'un costat, i el País Basc i Madrid, d'un altre. Això és especialment notori en els anys immediatament posteriors a la pèrdua de Cuba i Filipines i de repatriació dels capitals allí invertits.

Capital invertit en la formació de tot tipus de societats
(Mitjanes anuals. Milions de ptes.)

	Barcelona	*Madrid*	*Biscaia*	*Espanya*
1894-1898	25,2 (18,9 %)	26,8 (20,2 %)	31,2 (23,5 %)	132,0 (100 %)
1899-1902	76,4 (14,6 %)	104,0 (19,9 %)	166,5 (31,9 %)	521,4 (100 %)

Font: Nadal (1975).

Hom pot deduir d'aquestes xifres que els capitals repatriats van ser majoritàriament invertits fora del Principat. Això sembla confirmar la hipòtesi de que el ritme de desenvolupament econòmic de Catalunya era diferent del que experimentaven altres zones d'Espanya. Aquest fet no ens ha d'estranyar pas. Els sectors dominants dins l'economia catalana corresponien al que s'anomena indústria lleugera, mentre a la resta de l'Estat eren les empreses de transports i les indústries pesades les que s'enduien la major part de la inversió. El que realment caldria aclarir és si aquestes onades inversores que van produir-se en el conjunt de l'Estat durant el segle XIX es van fer, com diuen alguns investigadors, a costa del desenvolupament de la indústria catalana.

La primera cosa que cal deixar clara en aquest sentit és que cada tipus d'indústria demana un tipus de finançament. Els mecanismes a través dels quals les empreses

tèxtils catalanes —sovint de caire familiar— obtenien els recursos que els hi eren necessaris, no eren ni podien ser els mateixos que els que utilitzaven altres empreses de molt més envolum i de més elevats costos de primera instal·lació. Hi ha alguns treballs que han aprofundit en el desenvolupament financer de les grans companyies ferroviàries i de les empreses siderúrgiques i mineres (Nadal, 1975; Tortella, 1975; Sudrià, 1985). Per això ens fixarem aquí només en el finançament de la indústria lleugera, la més important a Catalunya.

Les necessitats financeres d'aquesta mena d'indústria, com les de qualsevol altra, són de dos tipus. En primer lloc cal destinar recursos a l'adquisició de les instal·lacions i maquinària que la producció exigeix, el que s'anomena l'actiu fix; i, en segon lloc, s'ha de finançar la compra de les matèries primeres i el manteniment dels productes en procés d'elaboració i dels béns acabats pendents de cobrament, allò que se'n diu l'actiu circulant.

Les exigències financeres de cada un d'aquests tipus d'inversions són diferents. Els cabals dedicats a finançar l'actiu fix han de tenir caràcter permanent, propis de l'empresa, o si més no, estar concretats en terminis molt amplis de devolució. L'actiu circulant, molt al contrari, varia fortament en relació a la conjuntura del mercat i, per tant, és convenient finançar-lo mitjançant crèdits a curt termini. Ens plantejarem en primer lloc el finançament de l'actiu circulant en la indústria catalana per estudiar després el de l'actiu fix.

El finançament de l'actiu circulant: la banca emissora i comercial

El crèdit a curt termini és essencial en qualsevol empresa industrial, però es converteix en un element dominant de la seva activitat quan es tracta d'indústries de béns de consum. Nadal i Ribas (1974) han mostrat per a la fàbrica «de la Rambla» de Vilanova una relació entre actius circulants i actius totals que es mou entre el 30 i el 50 per cent, i es tracta d'una xifra baixa si la comparem amb

la que presenten les empreses del mateix sector a d'altres països.

Per a la indústria cotonera el finançament de l'actiu circulant es concretava en ajornar el pagament de les adquisicions de matèries primeres i en apressar el cobrament dels teixits ja venuts. Calia també trobar recursos, en els moments de crisi de vendes, per finançar l'acumulació d'estocs. El mecanisme financer més adequat per fer front a la demanda industrial de crèdit a curt termini era, i és, el descompte comercial. L'antiga lletra de canvi medieval es convertí en l'instrument més destacat de l'activitat financera moderna. Els bancs comercials van ser creats justament per gestionar l'oferta de crèdit a curt termini. Sobre la base dels excedents de tresoreria de les mateixes empreses i de la pròpia emissió del bitllets podien concedir línies de descompte en les quals els industrials feien líquids els compromissos de pagament dels seus clients. A Anglaterra els bancs no londinencs de finals del segle XVIII, basant-se en la lletra de canvi, van fornir els industrials del nord-est del país dels recursos necessaris per tirar endavant les seves activitats (Pressnell, 1956).

A Catalunya, la presència d'entitats bancàries és molt antiga. La seva dedicació normal, però, era inicialment el canvi de moneda o la simple transferència de fons. A finals del segle XVIII hi ha referència d'un primer Banc de Barcelona i d'un Banc de Vitalicis que semblen directament vinculats al finançament del comerç marítim, barrejant activitats merament bancàries amb les assegurances i, fins i tot, el noliejament de vaixells.

La indústria cotonera, reviscolada amb força en la quarta dècada del segle XIX, havia de generar un altre tipus de demanda financera. En primer lloc una demanda de mitjans de pagament per completar la moneda metàl·lica, insuficient davant la nova activitat mercantil i, en segon lloc, una demanda de finançament a curt termini. La creació del Banc de Barcelona, el 1844, va venir a respondre a aquestes sol·licituds. Es tractava d'un banc emissor i comercial que es presentava com a auxiliar de la indústria i el comerç locals (F. Cabana, 1978; Banc de Barcelona, 1894).

Des del 1844 fins al 1856 aquest banc va actuar pràcti-

cament en solitari en el camp financer català. El seu paper, però, va canviar al llarg d'aquest període. El punt d'inflexió cal situar-lo el 1848, coincidint amb la crisi financera general que es produí aquell any. En els seus primers quatre anys d'actuació el banc havia acomplert les dues finalitats que s'havia proposat d'assolir. La circulació dels seus bitllets fou acceptada amb facilitat pel públic i va arribar fins als 7 milions de pessetes el 1847. En aquest mateix exercici va oferir préstecs i descomptes per valor superior als 50 milions de pessetes. Una xifra gens menyspreable que era semblant a tota la facturació anual de la indústria cotonera. Alguns d'aquests crèdits, a més, havien adoptat una forma especialment favorable als fabricants: el préstec amb garantia de mercaderies. El mateix cotó en floca que encara no havia d'entrar en producció o els teixits que es mantenien en magatzem esperant la seva venda servien de garantia per al seu propi finançament.

La crisi va acabar amb aquest estat de coses. Una allau de tenidors de bitllets que volien convertir-los en moneda metàl·lica va fer necessari recórrer als accionistes i reduir el préstecs concedits. La lenta realització, en aquesta contingència, dels crèdits amb garantia de mercaderies va induir al Banc a eliminar aquesta fórmula. Superada l'angoixa, s'inaugurà un període d'extrema prudència, de tal manera que la circulació de bitllets i les inversions en préstecs no van recuperar el nivell del 1847 fins deu anys més tard. Mentrestant havien entrat en funcionament empreses tant importants com «La España Industrial» i «La Maquinista Terrestre y Marítima». Òbviament l'oferta bancària havia quedat molt lluny de les seves pretensions inicials (Sudrià, 1982).

L'atonia bancària no havia estat només conseqüència de l'actitud del Banc de Barcelona. En reacció davant la mateixa crisi del 1848, el Govern moderat havia confegit una normativa extremadament restrictiva per a la creació i expansió d'entitats bancàries (Ròdenas, 1978). Per tot això el canvi legislatiu del 1856 va representar l'inici d'un període d'extraordinària activitat financera. El govern del Bienni Progressista va fer aprovar dues lleis que reformaven completament el sistema financer: la llei de banca

d'emissió i la llei de societats de crèdit. La primera tornava a fer possible la fundació d'entitats amb dret d'emissió i en flexibilitzava les normes de funcionament; la segona obria la porta a una nova figura financera, el banc industrial de promoció (Tortella, 1975).

El resultat d'aquestes innovacions a Catalunya va ésser important. Si bé amb uns anys de retard respecte a la nova legislació, es van crear dos nous bancs d'emissió a Reus (1862) i Tarragona (1864), mentre el de Barcelona augmentava la seva activitat. El crèdit concedit pels nous bancs tarragonins no va superar mai el 15 per cent de l'acreditat pel de la capital catalana. En el camp de l'emissió de bitllets el seu paper va ésser, encara, molt menys important. En conjunt, l'increment constatable en les quantitats prestades pel conjunt dels bancs emissors catalans va ésser molt lleuger, sobretot si tenim en compte l'atonia anterior i l'increment general de les activitats reals de l'economia.

Crèdit concedit pels bancs emissors catalans
(Mitjanes anuals. Milions de ptes.)

	Banc de Barcelona	*Banc de Reus*	*Banc de Tarragona*	*Total*
1845-49	6,8			6,8
1850-54	7,9			7,9
1855-59	12,6			12,6
1860-64	14,1	0,9 [1]	0,8 [2]	14,5
1865-69	14,6	1,2	0,7	16,5
1870-74	15,1	1,5	0,6	17,2

1. 1863-1864.
2. 1864.

Fonts: F. Cabana (1978).
G. Tortella (1970).

Cal tenir en compte, de tota manera, que només una part d'aquest increment d'actius va prendre la forma de documents descomptats. Una altra part va ésser concedida a particulars amb garantia de valors i, molt segurament, sense finalitats inversores en la indústria. Per sort l'oferta de crèdit a curt termini no va quedar limitada als bancs emissors. La mateixa legislació progressista del 1856 va

fer possible la creació a Barcelona de dues «cases de gir i banca» que tenien com a finalitat primera el descompte comercial. De la seva activitat en tenim, malauradament, molt poques referències. Només sabem que el 1858 la «Caja Catalana Industrial y Mercantil» tenia tres milions de pessetes de capital desemborsat i 12,2 milions d'actius totals. La «Caja Barcelonesa de Préstamos y Descuentos», en el mateix any, mantenia un capital d'un milió de pessetes i un actiu total de 8,3 milions (Tortella, 1975; p. 85).

Aquestes xifres ens indiquen que es tractava d'entitats importants. La seva actuació, abocada al descompte i al crèdit a curt termini, era segurament més efectiva que la del propi Banc de Barcelona, que el mateix any acreditava un actiu total de 25,3 milions i crèdit per 15,5 milions. En conjunt, podia avaluar-se el total de recursos dedicats al crèdit industrial i comercial a curt termini en 30 milions de pessetes per a l'any de referència 1858.

Al marge de les entitats bancàries amb forma jurídica de societat anònima, a Barcelona i a d'altres poblacions importants de Catalunya hi havia cases de banca de caràcter particular i comanditari. El paper financer d'aquestes cases de banca ens és en gran part desconegut, però totes les informacions disponibles assenyalen que la seva activitat principal era facilitar la inversió i l'especulació a borsa. El mercat secundari de valors havia tingut a Barcelona des del segle XVIII un dinamisme extraordinari, i l'aparició de gran quantitat de paper de companyies ferroviàries i de societats de crèdit des del 1856 no havia fet sinó incrementar les possibilitats d'acció en aquest camp (Fontana, 1961).

Aquesta expansió financera general que acabem de descriure estava basada, en gran part, en les oportunitats de guany que semblava oferir la construcció de la xarxa ferroviària. Capitals estrangers i espanyols anaven a finançar-la mentre la liberalització del marc legal i l'estímul de la competència feien incrementar l'activitat del conjunt del sistema financer. Així les coses, la manca de rendibilitat dels ferrocarrils havia de provocar greus problemes per a totes les entitats financeres.

La crisi es va fer explícita el 1866 i, en el cas de Barcelona, va fer desaparèixer les dues caixes de gir i banca

i quatre societats de crèdit. El Banc de Barcelona, que havia vist amenaçada la seva hegemonia i que havia protestat repetidament per la vulneració dels privilegis que detentava, va recuperar el seu paper dirigent. Per al conjunt de l'economia catalana, això significava, sens dubte, una rebaixa substancial de l'oferta de crèdit a curt termini, malgrat l'increment d'activitat en aquest camp que van experimentar els bancs subsistents. De tota manera, també s'havia reduït la demanda de crèdit. La «fam de cotó», iniciada el 1861 va obligar a una reducció de l'activitat productiva en el principal sector industrial del país, mentre que els esdeveniments del sexenni revolucionari devien repercutir negativament en el conjunt de l'economia.

També va haver-hi repercussions negatives en les finances públiques. Per fer-hi front, el govern de l'agonitzant Primera República va dictar un decret el 19 de març de 1874 que va canviar de dalt a baix el sistema bancari espanyol. Aquesta norma concedia al Banc d'Espanya el dret exclusiu d'emissió en tot el territori de l'Estat. S'oferia la possibilitat als bancs fins aleshores emissors de fusionar-se amb el Banc d'Espanya en bones condicions financeres. La majoria dels bancs afectats van acceptar l'oferiment. No van fer-ho així, en canvi, els tres bancs emissors catalans, que van optar per mantenir la seva activitat com a bancs comercials independents sense dret d'emissió.

Com a conseqüència del decret, el Banc d'Espanya va procedir a instal·lar sucursals a les localitats més importants del país. A Catalunya, el banc emissor va situar-se succesivament a Barcelona (1874), Tarragona (1878), Reus (1878), Girona (1884), Lleida (1886) i Tortosa (1902). El privilegi d'emissió no anava acompanyat de cap limitació en l'actuació comercial del Banc, de tal manera que va establir les mateixes operacions amb el públic que els altres bancs, amb la importantíssima diferència de disposar de la facultat de crear diner efectiu.

L'activitat del Banc d'Espanya a Catalunya ha estat jutjada diversament. Centrant-nos en el període 1874-1914 hem d'observar, però, que en la majoria dels exercicis la sucursal barcelonina es presenta com a deutora de la central de Madrid, és a dir, que hi havia una transferència de

recursos, per aquesta via, des de la resta d'Espanya cap a Catalunya.

La utilització d'aquests recursos i dels que la mateixa sucursal recollia a la plaça van tenir, en general, un destí allunyat del finançament de la indústria. Entre 1874 i 1900 els balanços rarament mostren quantitats superiors als 10 milions de ptes. destinades al descompte d'efectes. La major part del crèdit concedit a Barcelona pel banc emissor es feia amb garantia de valors i tenia sens dubte un destí més proper a l'especulació borsària que al finançament a curt termini de la indústria. Entre 1900 i 1914 els descomptes concedits van augmentar, però mantenint-se a un nivell molt moderat (Anes, 1974 a i b).

El Banc de Barcelona, pel seu costat, continuava essent el màxim dispensador de crèdit, bé que seguint cada cop més acusadament la seva tradicional política conservadora. La novetat d'aquest període, a més de la irrupció del Banc d'Espanya, va ésser l'aparició d'una colla de nous bancs privats. El primer (1877) neix el Banc Hispano Colonial, que es dedicava preferentment al finançament del deute cubà i a les obres públiques. Després, entre 1881 i 1883, a redós de la febre d'or, es creen a Catalunya 27 societats bancàries. Ben poques superarien les crisis de 1882 i 1890. De fet, d'aquest nombrós grup d'entitats només tindran alguna continuïtat dues de barcelonines: El Banc de Préstec i Descomptes i el Crèdit i Docks, i sis de caràcter local, els Bancs de Tortosa, Vilanova, Manresa, Valls, Terrassa i Sabadell (Tedde-Tortella, 1974).

Si intentem avaluar el crèdit dispensat per aquest conjunt d'entitats observarem l'autèntic caràcter de l'oferta de diner a curt termini que presentava el sistema financer català.

Hom pot fer resaltar, d'antuvi, dos fenòmens. El primer, la importància de la crisi de 1890 per a l'oferta de crèdit, molt per damunt del que va representar la fi de la febre d'or. El segon, l'increment considerable de l'oferta a partir del 1900 que té com a protagonista més destacat la sucursal del Banc d'Espanya. De tota manera i sabent el caràcter no industrial de bona part del crèdit dispensat pel Banc d'Espanya i per molts bancs menors, podem afirmar que no hi va haver en aquest període cap incre-

ment substancial dels recursos a curt termini oferts pel sistema bancari a la indústria, respecte a la situació de la dècada 1858-1866. No cal dir que aquest darrer quart de segle va contemplar un augment substancial de la capacitat productiva del país i una diversificació notable dels béns produïts. En aquest període, l'activitat bancària tampoc seguia desvinculada de l'activitat econòmica general.

Descomptes i préstecs de les societats bancàries catalanes
(Mitjanes anuals. Milions de ptes.)

	Banc de Barcelona	*Altres bancs barcelonins*	*Bancs locals*	*Banc d'Espanya a Barcelona*	*Total*
1975-79	18,7	1,2	1,7	24,1	45,7
1880-84	26,8	35,7	8,7	45,6	116,8
1885-89	25,2	38,8	9,1	30,9	104,0
1890-94	24,7	11,5	6,3	19,1	61,6
1895-99	23,4	2,4	6,3	9,7	41,8
1900-1904	29,6	1,9	8,3	28,5	68,3
1905-1909	33,4	2,6	12,4	48,8	97,2
1910-1914	24,7	2,3	18,6	62,1	107,7

Fonts: Tedde-Tortella (1974).
R. Anes (1974 b).

És hora de fer una valoració global del finançament a curt termini de la indústria catalana. Del que fins ara s'ha dit hom pot concloure que, al marge d'alguns curts períodes, al llarg del segle XIX la indústria catalana no va gaudir del finançament extern adequat per al seu actiu circulant. La qüestió que sorgeix de forma immediata: cal buscar l'explicació del fenomen en un sistema bancari incapaç de cobrir l'oferta o en una indústria que no demanava crèdit a curt termini?

Cada una de les possibles respostes ha generat la seva imatge tòpica: per un costat la d'una banca minúscula, de finestreta, sense més objectius que la petita especulació borsària; i, per un altre, la d'uns empresaris contraris al crèdit i que consideraven un deute com una ofensa. Imatges fal·lacioses per parcials. Al costat d'incomptables petites cases de banca hi havia el banc comercial més important de l'Estat, i acompanyat, des del 1874,

del mateix banc central emissor. En el camp de l'empresa, cal remarcar que Barcelona era el primer port importador d'Espanya i que la major part de les matèries primeres adquirides a l'estranger pels grans industrials i comerciants es pagaven mitjançant lletres, que formaven part d'un actiu circuit internacional.

La veritable resposta la van donar els mateixos industrials quan, el 1908, aplegats al voltant de la Societat d'Estudis Econòmics van plantejar-se la «necessitat de crear banca catalana». El problema es trobava en la manca de «materia bancable», de compromissos de pagament a termini fix. Va ser un jove economista de 24 anys, Josep M. Tallada, qui va resumir millor el que, un darrere l'altre, van anar exposant els industrials i comerciants catalans (Informació, 1908).

> «Espanya és un mercat pobre i, el que és pitjor, un mercat variable, influït per una secada o un aiguat o per mil altres crisis filles del retard social. Mes, sigui com sigui, és el nostre mercat... que conservem, en gran part, per la *nostra forçada generositat en els cobraments.* Una pila de milions de pessetes acredita la indústria catalana a les demés regions espanyoles, i aquest capital, que ens fa comanditaris de la majoria de les cases espanyoles, és sang que fa falta a Catalunya per a vigoritzar la seva energia productiva.
>
> »El descompte pressuposa el termini i el termini pressuposa un tal canvi en el nostre mercat que sols en llargs anys potser es verifiqui. I no penseu en forces coercitives, doncs aquestes no solen donar, en aquests assumptes, gaire bons resultats. Penseu que tenim veïns que amb gust ens suplantarien, i no oblidem que sols les facilitats que donem ens conserven un mercat que el patriotisme no faria nostre.»

En definitiva, el retard general de l'economia espanyola implicava, també, el retard en l'adopció de formes modernes de finançament. En aquesta situació, els industrials i comerciants catalans només podien finançar amb el descompte de lletres les seves compres a l'estranger i les seves vendes dins del Principat. Les lletres vingudes de fora eren descomptades pels bancs dels països d'origen i les

cases barcelonines només actuaven com a agents dels tenidors dels efectes. Una gran banca comercial, com molt bé veien els mateixos afectats, no podia néixer sense una demanda abundant i documentada de crèdit a curt termini. En darrer terme la indústria catalana es veia compel·lida a finançar el seu actiu circulant amb capitals propis o obtinguts a llarg termini, la qual cosa repercutia negativament en els costos financers (diner sobrant durant llargues temporades) i en la capacitat d'expansió.

EL FINANÇAMENT DE L'ACTIU FIX

Esbossats alguns dels problemes del crèdit industrial a curt termini, cal que ens referim al finançament de l'actiu fix de les empreses industrials catalanes. La primera qüestió a plantejar-se és l'origen propi o aliè del capital emprat.

Definim capital aliè com aquell que procedeix d'algú que no té part en la propietat jurídica de l'empresa. Excloem, doncs, el que pren la forma de comandita i s'inscriu com a tal en els registres pertinents. En aquest sentit hom pot afirmar que el finançament extern de l'actiu fix a les indústries catalanes era pràcticament inexistent. El sistema bancari sorgit el 1856 havia instaurat la figura del banc industrial sota el nom de societats de crèdit, però les seves activitats reals van anar dirigides quasi exclusivament al ferrocarril. Només la mineria (a St. Joan de les Abadesses) va atreure alguns capitals procedents de les societats de crèdit. En definitiva, el finançament del capital fix en la indústria catalana procedia dels mateixos propietaris de l'empresa. Cal plantejar-nos, doncs, la forma jurídica que prenien les iniciatives industrials catalanes.

L'*Anuario Estadístico* ens aclareix que el 1859 existien a tot Espanya 47 societats anònimes industrials, de les quals 30 (un 64 %) estaven domiciliades a Catalunya. Si ens referim al capital que acrediten veurem que dels 100 milions del conjunt espanyol 61 corresponen a les societats catalanes. Queda confirmat que Barcelona era, sens dubte, la capital industrial de l'Estat, però, al mateix temps, el

reduït nombre d'empreses comptabilitzades ens indica que la forma jurídica dominant en les indústries catalanes no era la de societat anònima. Una ràpida ullada als Registres demostra que les formes comanditàries i col·lectives eren molt més freqüents. Entre 1848 i 1854, del total de 58 milions invertits en la creació de societats industrials a Barcelona, només 24,4 (el 42 per cent) ho havien estat en anònimes. L'industrial català preferia, doncs, la comandita i la societat col·lectiva enfront al sistema d'accions. I això era especialment cert per a la indústria tèxtil cotonera, la més destacada. Dels 100 milions que s'estima que estaven invertits a través de la formació de societats en aquest sector el 1859, un 70 per cent l'acreditaven societats no anònimes.

Aquesta estructura del capital industrial no era un fenomen privatiu de Catalunya. Als països industrialitzats europeus la societat anònima s'adoptava per a les entitats de crèdit o les companyies ferroviàries però no per a les indústries de béns de consum. A Anglaterra, el 1844 només existia una societat anònima en tot el sector cotoner.

La comandita era, en definitiva, el sistema més utilitzat per la indústria catalana per obtenir capital a llarg termini. El sistema comanditari tenia a Catalunya una llarga tradició. Al segle XVIII el comerç amb Amèrica i les primeres manufactures cotoneres havien adoptat sistemes semblants de finançament. Només el despull sistemàtic del Registre d'Hipoteques, primer, i del Registre Mercantil, després, podrà donar resposta a qüestions com: volum de capital invertit, origen d'aquest capital, distribució de les inversions per sectors, dimensió de les empreses, i altres.

Els treballs parcials de què fins ara disposem ens assenyalen una gran preferència per la indústria cotonera. En el període 1830-1854 es van invertir en societats industrials, segons M. Izard, 76,0 milions de pessetes, de les quals 48,0 milions (el 63 per cent) corresponien a la indústria cotonera. Desgraciadament, les estadístiques disponibles del registre mercantil no permeten realitzar aquesta distinció sense un despull sistemàtic de cada anotació. Això és el que ha realitzat Xavier Tafunell (1983) per al període 1872-1889. El resultat és que d'un total de 168,7

milions de pessetes invertits en societats industrials en aquests anys, un 61,2 per cent (103,3 milions) anava destinat al conjunt del sector tèxtil. En els primers anys de la Restauració, doncs, es mantenia, bé que lleugerament disminuït, l'interès dels industrials catalans en la fabricació de teixits. Per que fa a la dimensió de les empreses, és fàcil deduir de totes les dades disponibles que les societats catalanes tenien menys capital inicial que les constituïdes a d'altres llocs de l'Estat. Un fenomen que respon més a l'activitat dominant a cada zona que a diferències en la mentalitat empresarial.

Tots aquests elements propis del finançament del procés industrialitzador català apunten a l'existència d'un autèntic mercat de capitals que no tenia un reflex més que parcial a la Borsa i a les entitats de crèdit. Un empresari català amb idees i empenta trobava el capital necessari per a la seva empresa en uns cercles i per uns mecanismes de contacte que ens són fins ara desconeguts. L'agilitat d'aquest mercat de capitals comanditaris a llarg termini havia d'ésser molt notable. L'estudi ja citat de J. Nadal i E. Ribas ens assenyala una contínua entrada i sortida de socis en una de les més importants fàbriques cotoneres de Catalunya. El coneixement d'aquest mercat i del seu funcionament és indispensable per aclarir punts decisius del procés de formació de la Catalunya industrial.

Poques referències tenim també del que era, sens dubte, la principal font de capital per a les empreses ja constituïdes: l'autofinançament. Nadal i Ribas comproven per a la fàbrica de Vilanova un elevat nivell de reinversió dels excedents. De fet, el 67,9 per cent dels beneficis obtinguts per aquesta empresa entre 1841 i 1861 va anar destinat a finançar l'ampliació de la capacitat productiva. El cas de la societat anònima La España Industrial, sens dubte menys representatiu, és exactament el contrari. L'afany de mantenir un dividend acceptable per als accionistes va dur a una progressiva descapitalització de l'empresa. Aquesta divergència ens pot ajudar a comprendre les raons que tenien els industrials catalans per preferir el soci comanditari a l'anònim. Existia un tipus de capitalista ben diferent del que invertia en valors públics o ferroviaris o especulava a la Borsa.

En definitiva, el repàs a les formes de finançament de la indústria catalana, tant pel que fa a l'actiu circulant com a l'actiu fix, ens permet d'arribar a algunes conclusions provisionals:

1. Considerat a nivell global, el procés de formació de capital ha tingut característiques molt diferents a Catalunya que a la resta de l'Estat:

   a) ha estat fonamentalment intern;
   b) ha anat dirigit principalment a la indústria;
   c) malgrat les fluctuacions, s'ha mantingut a un nivell relativament elevat durant tot el segle.

   Pensem que, tant a Castella com al País Basc, la formació de capital s'ha concentrat en determinats períodes, ha tingut estrets lligams amb el capitalisme internacional i, a Castella, s'ha concentrat en la construcció d'una xarxa ferroviària.

2. Pel que fa al finançament de l'actiu circulant, la indústria catalana ha patit de la impossibilitat de documentar adequadament els seus crèdits, donada la feblesa del mercat, la qual cosa ha tingut com a conseqüències:

   a) un important increment dels costos financers de les empreses;
   b) el raquitisme de l'estructura bancària del país.

3. Pel que fa a l'actiu fix, el finançament s'ha realitzat sense concurs extern a les pròpies empreses i donant prioritat a la forma de comandita sobre la de societat anònima. Això implica l'existència d'un mercat de capitals a llarg termini, fora de l'àmbit de les institucions financeres, del qual desconeixem les característiques i el funcionament. Un cop crea-

da la societat, l'autofinançament ha constituït l'element clau de les possibles ampliacions de l'activitat productiva.
La importància que tenen per a la indústria catalana aquestes vies de finançament obliga a mirar amb molta cautela els resultats dels treballs que es basen en l'estudi de les inversions en societats anònimes.

4. En definitiva, no sembla denotar-se a la indústria catalana una manca de capitals d'inversió. No hi ha cap evidència que demostri un possible fracàs d'iniciatives industrials rellevants com a conseqüència de la manca de recursos. En aquest sentit, les reculades en les inversions industrials que es poden detectar, cal relacionarles més aviat amb les dificultats de venda que sovint patia la indústria tèxtil que no pas amb la competència que en el mercat financer poguessin oferir els ferrocarrils o altres inversions. Arribats a aquest punt, potser caldria recordar que el mercat espanyol —vinculat a una agricultura endarrerida— oferia una demanda curta i irregular per als productes manufacturats, i que els industrials catalans eren ben conscients del perill d'un excés de capacitat productiva.
No cap, doncs, atribuir la debilitat de la industrialització a la migradesa del mercat financer. Més aviat a l'inrevés. Hom pot defensar que van ser les característiques pròpies de la indústria catalana i del seu mercat, les que van provocar el raquitisme del sector financer català.

BIBLIOGRAFIA

ANES, Rafael (1974 a): *El Banco de España (1874-1914)*, dins Banco de España: *La Banca Española en la Restauración.* I. *Política y finanzas.*

— (1974 b): *Balances sectorizados del Banco de España (1874-1915)*, dins Banco de España: *La Banca Española en la Restauración.* II. *Datos para una historia económica.*

BANCO DE BARCELONA (1894): *Banco de Barcelona. Quincuagésimo aniversario de su creación.* Barcelona.

BANCO DE ESPAÑA (1970 a): *Ensayos sobre la economía española a mediados del siglo XIX.* Madrid.

— (1970 b): *El Banco de España. Una historia económica.* Madrid.

— (1974): *La Banca española en la Restauración.* 2 vols. Madrid.

CABANA, Francesc (1972): *Bancs i banquers a Catalunya.* Barcelona.

— (1978): *Història del Banc de Barcelona (1844-1920).* Barcelona.

CARRERAS, Albert (1983): *Gasto nacional bruto y formación de capital en España, 1849-1958: primer ensayo de estimación,* dins Pablo Martín Avería y Leandro Prados de la Escosura, *La nueva historia económica en España.*

FONTANA, Josep (1961): *La vieja Bolsa de Barcelona (1851-1914),* dins *La Bolsa de Barcelona de 1851 a 1930. Líneas generales de su evolución.* Barcelona.

INFORMACIÓ (1908): *Informació pública sobre la necessitat de crear banca catalana.* Barcelona.

IZARD, Miquel (1971): *Inversión de capitales en la primera etapa de la industrialización catalana.* Católogo y estudio complementarios de la exposición documental y bibliográfica sobre la industria textil catalana. Terrassa.

JIMÉNEZ ARAYA, Tomás (1974): *Formación de capital y fluctua-*

ciones económicas. Materiales para el estudio de un indicador: creación de Sociedades mercantiles en España entre 1886 y 1970. «Hacienda Pública Española», núm. 27.

NADAL, Jordi (1975): *El fracaso de la Revolución industrial en España 1814-1913.* Barcelona.

NADAL, Jordi i RIBAS, Enric (1974): *Una empresa cotonera catalana: La fàbrica «de la Rambla» de Vilanova 1841-1861.* «Recerques», núm. 3.

NADAL, Jordi i SUDRIÀ, Carles (1981): *Història de la Caixa de Pensions.* Barcelona.

PRESSNELL, L. S. (1956): *Country Banking in the Industrial Revolution.* Oxford.

RÓDENAS, Clementina (1978): *La política bancaria deflacionista en España a mediados del siglo XIX: la influencia de la ley Peel.* «Hacienda Pública Española», núm. 55.

SUDRIÀ, Carles (1982): *Desarrollo industrial y subdesarrollo bancario en Cataluña, 1844-1950.* «Investigaciones Económicas», núm. 18.

— (1985): *Formas de industrialización y desarrollo bancario en Cataluña y Euskadi (1840-1936),* dins Manuel González Portilla, Jordi Maluquer de Motes y Borja de Riquer: *Industrialización y Nacionalismo: análisis comparativos.* Bellaterra.

TAFUNELL, Xavier (1983): *La Bolsa de Barcelona y las fluctuaciones económicas, 1876-1886.* Tesi de llicenciatura inèdita. U.A.B. Facultat de Lletres. Bellaterra.

TEDDE, Pedro (1974): *La banca privada española durante la Restauración 1871-1914,* dins Banco de España: *La Banca Española en la Restauración.* I. *Política y Finanzas.*

TEDDE, Pedro y TORTELLA, Gabriel (1974): *Censo y balances normalizados de los bancos privados españoles (1874-1914),* dins Banco de España: *La Banca Española en la Restauración.* II. *Datos para una historia económica.*

TORTELLA, Gabriel (1970): *La evolución del sistema financiero español de 1856 a 1868,* dins Banco de España: *Ensayos sobre la economía española a mediados del siglo XIX.*

— (1975): *Los orígenes del capitalismo en España.* Madrid.

— (1978): *La formación de capital en España, 1874-1914: reflexiones para un planteamiento de la cuestión.* «Hacienda Pública Española», núm. 55.

VICENS VIVES, Jaume (1958): *Industrials i polítics (segle XIX).* Barcelona.

III

ELS MOVIMENTS SOCIALS

ELS ORÍGENS DEL MOVIMENT OBRER A CATALUNYA

per Casimir Martí

En aquesta subponència, em proposo de fer una doble aportació, de cara al debat ulterior:

1.ª Una notícia, que doni pas a un balanç valoratiu, sobre la producció bibliogràfica de la historiografia catalana entorn dels orígens del moviment obrer.

2.ª Unes notes sobre els condicionaments sòcio-polítics del moviment obrer català en els seus orígens, i sobre les opcions polítiques de les organitzacions obreres entre 1840 i 1870.

I

El balanç valoratiu té per objecte, directament, la producció historiogràfica sobre els orígens del moviment obrer a Catalunya que ha tingut lloc durant els últims vint-i-cinc anys, és a dir, des de la mort de Jaume Vicens i Vives. Aquest balanç ha de prendre com a punt de partida les sumes anteriors, que no sols eren numèricament minses, sinó gargotejades i confusionàries. En assenyalar els aspectes negatius de la historiografia sobre el moviment obrer a Catalunya ara fa vint-i-cinc anys, em refereixo a llibres com el de Maximiano García Venero, *Historia de las Internacionales en España*[1] i el d'Eduardo Comín Colomer, *Historia del Anarquismo*,[2] no val la pena d'entretenir-se en una valoració crítica d'uns productes que no sols es presentaven sense el suport del recurs a les fonts, sinó

1. Madrid, 1956.
2. Barcelona, 1956, segona edició, dos volums.

que es reduïen a ser una glossa insulsa, arbitrària i, de vegades, anacrònica i tergiversada d'unes poques dades conegudes amb una certa exactitud. Més encara, aquella producció, en el cas de Comín Colomer, es degradava sovint tot adoptant tons de soflama pamfletària.

Sobre Comín Colomer, però, m'agradaria deixar constància d'una anècdota que es va produir arran de la publicació dels meus *Orígenes del anarquismo en Barcelona*, l'any 1959. Em va dirigir una carta, datada el 18 de juliol d'aquell any, en la qual, tot indicant-me que una revista cenetista de Toulouse havia elogiat el meu treball, em donava els noms de dos clergues, monsenyor Juin i mossèn Nicolau Serra i Caussà, que, segons ell, havien lluitat contra els enemics de la religió, i havien estudiat meticulosament les qüestions de les quals jo m'ocupava en el meu llibre. Donada la condició de funcionari de la policia franquista, que era la de Comín Colomer, jo vaig pensar que aquelles frases sobre els elogis cenetistes i sobre la indiscutible posició polèmica d'aquells eclesiàstics, col·legues meus, calia interpretar-les com una advertència, i tal vegada com un retret. I em va semblar que calia reaccionar de manera ingènua. Efectivament, li vaig contestar fent cas omís de les possibles recriminacions demanant-li un favor: que em fes arribar una còpia d'aquella revista de la CNT de Toulouse, tota vegada que ell tenia accés a aquella publicació i jo no. I me la va enviar.

Per introduir-se en l'estudi de la història del moviment obrer, calia, doncs, en la dècada dels cinquanta, adoptar unes certes mesures de circumspecció davant la possibilitat que l'opció per una historiografia positivista, i no sistemàticament desqualificadora de les forces que havien protagonitzat la lluita obrera en el curs de la història del nostre país, tingués com a resultat un bloquejament social i polític de l'historiador. I, sobretot, calia saltar per damunt d'aquella literatura confusionària i trobar fonts clares d'informació. En aquella època, una primera informació la trobàvem adquirint a França el llibre de Renée Lamberet, *Mouvements ouvriers et socialistes: l'Espagne*,[3] i anant a les biblioteques a cercar els escrits

3. París, 1953.

de Max Nettlau,[4] i els dels nostres peoners, Manuel Reventós, *Els moviments socials a Barcelona durant el segle XIX*,[5] i Josep-Maria Vilà, *Els primers moviments socials a Catalunya*.[6] Els llibres de Nettlau assenyalats més amunt, i altres d'ell mateix, impresos o manuscrits, vaig poder llegir-los a certes biblioteques de Roma, Milà i Amsterdam, i el de Josep-Maria Vilà no crec que l'arribés a llegir abans de 1960.[7]

Als qui, en la dècada dels cinquanta, s'interessaven per la història del moviment obrer a Catalunya, la situació objectiva de la bibliografia, per una part, i l'exemple dels peoners, Reventós i Vilà, per l'altra, els assenyalaven el camí que calia recórrer: el retorn a les fonts, la lectura crítica de la premsa i l'escorcoll dels arxius, en particular dels municipals primer, i més tard dels consulars.

Des del final de la dècada dels cinquanta fins avui, la historiografia dels orígens del moviment obrer a Catalunya s'ha enriquit amb aportacions no molt nombroses, però qualitativament importants. Jo he comptat les que enumeraré a continuació, per ordre d'aparició en l'escena bibliogràfica. Els meus *Orígenes del anarquismo en Barcelona*, de l'any 1959.[8] L'estudi de Joan Reventós i Carner sobre el cooperativisme, que no es cenyeix estrictament a l'època dels orígens, però hi dedica una atenció considerable.[9] L'obra d'Oriol Vergés sobre la Primera Internacional a les Corts de 1871, que va aparèixer l'any 1964.[10] L'obra de Termes, publicada en la seva primera configuració l'any 1965.[11]

4. *Miguel Bakunin, la Internacional y la Alianza en España, 1868-1973* (Buenos Aires, 1925), i *Documentos inéditos sobre la Internacional y la Alianza en España* (Buenos Aires, 1930).

5. Barcelona, 1925.

6. Barcelona, 1935. Hi ha una segona edició, que vaig tenir l'honor de poder prologar, a Barcelona, 1972.

7. Una gran part de l'edició del llibre de Vilà va ser destruïda per les forces d'ocupació de Barcelona, l'any 1939. Durant la guerra civil, els exemplars existents havien quedat emmagatzemats a les dependències de la Casa del Llibre.

8. Barcelona, 1959.

9. *El movimiento cooperativo en España* (Barcelona, 1960).

10. *La Internacional en las Cortes de 1871* (Barcelona, 1964).

11. *El movimiento obrero en España. La Primera Internacional (1864-1881)* (Barcelona, 1965). Amb una profunda remodelació, Termes publicà posteriorment la seva obra amb el títol d'*Anarquismo y sin-*

Unes col·laboracions meves a una obra col·lectiva en homenatge a Vicens i Vives, sobre la qüestió de la mitja hora (1856), que es va publicar l'any 1967, i en una altra, en ocasió del centenari de la Primera Internacional celebrat a París l'any 1964, que va ser publicada l'any 1968.[12] Una col·laboració de Josep Termes en el mateix centenari de la Primera Internacional.[13] La introducció del socialisme a Catalunya, de Josep Maria Ollé, l'any 1969.[14] La publicació dels dos volums de les actes de la Primera Internacional espanyola, l'any 1969, seguida de la de les cartes, comunicacions i circulars, a càrrec de Carles Seco i Maria Teresa Martínez de Sas.[15] La publicació de textos entorn del primer projecte de llei que pretenia regular les relacions laborals, l'any 1855, feta per Antonio Elorza, també l'any 1969.[16] El pròleg de Maluquer de Motes a uns escrits de Fernando Garrido, que constitueix una petita biografia documentada d'aquell personatge (1970).[17] L'obra de Miquel Izard sobre les Tres Classes de Vapor, del mateix any 1970.[18] La publicació de textos feta per Elorza sobre les primeres associacions obreres de Barcelona, dels anys 1840 i següents, de

---

dicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881), en dues edicions successives, a Ariel l'any 1972, i a Grijalbo l'any 1977.

12. *Las sociedades obreras de Barcelona en junio de 1856*, a *Homenaje a Jaime Vicens Vives* (Barcelona, 1967), vol. II, pàgs. 373-381, i *Les antécédents de l'orientation du mouvement ouvrier catalan vers l'anarchisme*, a *La Première Internationale* (París, 1968), pàgs. 297-311.

13. *Aspects inédits de l'activité de l'Internationale en Espagne sous la Première République (1873)*, a *La Première Internationale* (París, 1968), pàgs. 321-329.

14. *Introducció del socialisme utòpic a Catalunya* (Barcelona, 1969).

15. *Actas de los Consejos y Comisión Federal de la Región Española, 1870-1874*, 2 vols. (Barcelona, 1969). *Cartas, comunicaciones y circulares del III Consejo Federal de la Región Española*, vol. I, setembre-octubre de 1872 (Barcelona, 1972), vol. II, novembre-desembre de 1872 (Barcelona, 1978), vol. III, gener-març de 1873 (Barcelona, 1979).

16. *El proyecto de ley Alonso Martínez sobre el trabajo en la industria (1855)*, a «Revista de Trabajo», 27-28 (1969), pàgs. 251-484.

17. Fernando Garrido, *La Federación y el socialismo*. Presentación de Jorge Maluquer de Motes (Barcelona, 1970).

18. *Revolució industrial i obrerisme. Les Tres Classes de Vapor a Catalunya (1869-1913)* (Barcelona, 1970).

l'any 1972.[19] El llibre de Josep Maria Ollé sobre aquelles primeres associacions, de l'any 1973.[20] Els extractes i fragments textuals de la correspondència entre Pi i Margall i el duc de Solferino, publicats per mi l'any 1974.[21] L'obra feta per Benet i per mi sobre el bienni progressista, apareguda l'any 1976.[22] El llibre de Jordi Maluquer de Motes, sobre el socialisme a Espanya entre 1833 i 1868, editat l'any 1977.[23] Un estudi de Miquel Izard sobre la Unió Manufacturera, aparegut l'any 1978.[24]

Mirada en el seu conjunt, aquesta producció bibliogràfica ha practicat tres talls cronològics en el procés de la lluita obrera industrial a Catalunya, i ha centrat l'atenció precisament en aquells períodes en què la vigència d'un grau relativament més elevat de llibertat política a l'estat espanyol permeté la manifestació pública del moviment obrer organitzat: 1840-1843, 1854-1856 i 1868-1873. Deixa, per tant, àmplies llacunes cronològiques per a cobrir; els anys anteriors a 1840, i els períodes 1843-1854 i 1856-1868, que són susceptibles de constituir-se en objecte de futurs estudis historiogràfics, amb probabilitats d'èxit, tal com ho indiquen les recerques en curs de Josep Maria Ollé sobre els anys 1835-1837 i les de Roser Solà sobre el final de la dècada dels quaranta. En les recerques esmentades, tant Josep Maria Ollé com Roser Solà han vist aparèixer dades importants sobre la vida de les associacions obreres en èpoques de clandestinitat, i sobre les relacions dels obrers organitzats amb la burgesia i amb l'església. Sobre aquest últim punt jo mateix sóc a punt de publicar un estudi ample sobre l'església de Barcelona en la dècada dels cinquanta del segle passat, que recull una situació de trencament entre l'església i el món obrer industrial, prolon-

19. *Los orígenes del asociacionismo obrero en España*, a «Revista de Trabajo», 37 (1972), pàgs. 125-345.

20. *El moviment obrer a Catalunya, 1840-1843* (Barcelona, 1973).

21. *L'orientació de Pi i Margall cap al socialisme i la democràcia*, a «Recerques», 3 (1974), pàgs. 155-197.

22. *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista* (Barcelona, 1976), dos volums.

23. *El socialismo en España, 1833-1868* (Barcelona, 1977).

24. *Entre la impotencia y la esperanza: la Unión Manufacturera (7.5.1872-4.8.1873)*, a «Estudios de Historia Social», 4 (1978), pàgs. 29-105.

gada després durant llargues dècades, i que, si són certs els indicis registrats per Roser Solà, no s'hauria produït encara a finals de la dècada dels quaranta i a principis de la dels cinquanta.

Una vegada indicada la tasca que queda per fer en la història dels orígens del moviment obrer a Catalunya, cal passar a la valoració de la producció bibliogràfica ressenyada anteriorment. Jordi Maluquer de Motes, en una crítica a l'obra sobre el moviment obrer a Barcelona durant el bienni progressista, assenyalava la línia de positivisme acumulatiu que la caracteritza.[25] Per la meva part, jo m'atreviria a estendre aquella qualificació a la major part dels estudis a què he fet al·lusió. Aquella exigència d'una recerca analítica rigorosa era ben comprensible en una situació historiogràfica en la qual el que mancava eren dades. Els resums inconsiderats i manipulats que es presentaven com a històrics calia desqualificar-los mitjançant el descobriment i la publicació de les fonts. El positivisme era, en aquelles circumstàncies d'historiografia deficitària i greument transtornada, com una mena de recurs terapèutic. Més encara, era una font de satisfaccions molt respectables per als investigadors novells, que podien experimentar la sorpresa gratificant de trobar documentació encara verge i inexplorada.

Donem per vàlid, doncs, en un sentit general o globalitzant, el qualificatiu de positivista aplicat al conjunt de la producció bibliogràfica catalana sobre els orígens del moviment obrer. Però cal admetre que hi ha graus en el caràcter positivista dels diversos estudis. Si deixem de banda la publicació de textos feta per Elorza, Seco Serrano, Maria Teresa Martínez de Sas, i jo mateix, tal vegada ens posarem d'acord en la conveniència d'atribuir el grau més elevat de positivisme a l'obra d'Ollé Romeu sobre els primers anys del moviment obrer a Catalunya. La reproducció de textos n'ocupa poc menys de les dues terceres parts. La resta té to d'inventari. El mateix autor confessa la seva intenció última: «Aquest treball —diu en les notes preliminars— ha estat pensat com una aportació de nous ma-

25. *El movimiento obrero barcelonés a mediados del siglo XIX*, a «Investigaciones económicas», 3 (1977), pàg. 194.

terials sobre la història del moviment obrer en un període determinat. No és, per tant, un intent d'estudi total...».[26]

El positivisme de les obres de Termes, Martí, Benet i Martí, Izard, i del mateix Oriol Vergés, va contrapesat per un esforç d'emmarcar la lluita obrera en un context econòmic (Izard, en particular), polític i ciutadà (Termes, Benet i Martí). En el cas dels meus *Orígenes del anarquismo*, hi ha la pretensió d'exposar els antecedants doctrinals de l'anarquisme. A aquest intent, s'hi podrien fer crítiques precisament perquè tal vegada pot semblar que l'autor atribueixi al factor ideològic una preeminència discutible. El pare Miquel Batllori, en un pròleg que precedirà el meu estudi de publicació pròxima sobre l'església a Barcelona entre 1850 i 1857, fa referència a l'obra sobre el bienni progressista, tot dient que la interpretació dels fets que allí es proposa és «acostada a una concepció més o menys utòpica i idealista del desenvolupament social», i continua, comprensiu: «com quiscun autor té dret de fer-ho si li sembla escaient». Probablement, l'historiador jesuïta podria endevinar aquesta tendència interpretativa en moltes de les altres obres esmentades més amunt.

En una paraula, en bastants de les obres historiogràfiques ressenyades, sembla que hi podem entreveure un intent de superació del positivisme com a senzilla i pura acumulació de dades, mitjançant un esforç d'enquadrament contextual més o menys ric segons els aspectes presos en consideració, i un cert prejudici de protagonisme obrer en la dinàmica global de la història, que tal vegada miri cap a una futura síntesi en la qual sigui possible d'articular, superant la simple superposició, la lluita de les organitzacions obreres amb els altres factors que integren el conjunt de la vida de la societat.

En referència a aquesta síntesi, a la qual tal vegada s'acosta més que les altres l'obra de Maluquer, jo assenyalaria, per una banda, la necessitat d'estudis parcials rigorosament positivistes sobre aspectes de la vida ciutadana encara no coneguts amb prou amplitud i rigor, com és ara la burgesia, l'ensenyament, l'actuació dels ajuntaments, el

26. *Loc. cit.* a la nota 20, pàg. 11.

periodisme, la circulació de les diverses ideologies, etc., i, per l'altra, destacaria unes implicacions que Fontana té la valentia de deixar patents i que tal vegada molts poden pensar que tenen un component metahistòric. Fontana, en efecte, en el seu llibre *Historia,* afirma que cal reconstruir la imatge global de la societat, no amb l'objecte de fabricar un calidoscopi d'aspectes diversos, sinó per tal de centrar tota aquella diversitat en torn del que és fonamental: els mecanismes que asseguren l'explotació d'uns homes per uns altres, i que no solament actuen a través de les reglamentacions del treball o del salari, ni es fonamenten solament en elements coercitius físics, sinó que impregnen tota la nostra vida, les nostres formes de comprendre la vida de la societat, la família, l'home i la cultura. I també, lògicament, la nostra forma de pensar la història.[27]

II

La implicació de Catalunya en la realitat espanyola, des del punt de vista d'allò que representa el moviment obrer en els seus inicis, la formularé, en gràcia a la brevetat imposada pel sentit de la meva intervenció, en sis punts:

1. Amb la transformació industrial, a Catalunya, dins el conjunt de pobles de l'estat espanyol, es visqué una experiència nova que permeté a Balmes una comprensió ponderada i lúcida, i no al·lucinada ni catastròfica com la de Donoso Cortés, de les repercussions dels conflictes generats per la indústria sobre el conjunt de la vida social. Deia així Balmes, en un text publicat a «La Sociedad», el 7 de setembre de 1844:

> «La discusión entre los fabricantes y los trabajadores, que tan ruidosamente estalló en ciertas épocas, es síntoma más alarmante a los ojos de todo hombre pensador y que conozca las tendencias de semejante fenómeno, que los mayores disturbios promovidos con intento o pretexto de obtener mayor grado de libertad. En efecto, observándose el mismo hecho con más o menos semejanza en

27. Josep FONTANA, *Historia. Análisis del pasado y proyecto social* (Barcelona, 1982), pàgs. 260, 261 i 262-263.

los demás países en donde la industria se ha desarrollado, claro es que sería un error atribuirlo a causas puramente locales, y no ver en él un resultado del aumento mismo de la industria. [...] Reflexionando sobre las causas de este mal, salta desde luego a los ojos que una de ellas es el que se han descubierto los medios de producir y acrecentar esta producción indefinidamente, sin que al propio tiempo se haya encontrado el arte de hacer la distribución de los productos de manera conveniente, ni haberse establecido un sistema capaz de hacer frente a las apremiantes necesidades que consigo trae una multiplicación excesiva, o al menos ponerle coto previniendo el incremento desmesurado sin lastimar la razón, la moral ni la conveniencia pública.»[28]

A la penetració de Balmes en el diagnòstic d'unes possibilitats indefinides de producció, no acompanyades d'un sistema adequat de distribució, li mancà una coherència intel·lectual i pràctica per assenyalar i perseguir els camins nous de solució que la novetat i la gravetat dels fets analitzats reclamava. Balmes s'inclinà per solucions regressives en el sentit de reafirmar els esquemes estructurals anteriors i tractar d'imposar-los a la seva situació (propietat privada i maltusianisme econòmic), d'idear formes de mantenir el protagonisme de les classes dominants tot cohibint el de la classe obrera, i de propugnar l'alleugeriment de les tensions en les societats industrialitzades mitjançant la subjecció de col·lectivitats tècnicament més endarrerides.

2. L'estructura legal de l'estat es manifestà inadequada per encarrilar l'experiència de l'associacionisme obrer i dur-lo a bon terme com a factor de la convivència global. I això, en dos sentits:

a) Les associacions classistes naixents s'hagueren d'acollir a l'espai legal ofert per la Reial Ordre del 28 de febrer de 1839, que permetia la formació de «corporaciones cuyo instituto sea el auxiliarse (els socis) mutuamente en sus desgracias, enfermedades, etc., o el de reunir en común el producto de sus economías, con el fin de ocurrir

28. *Consideraciones generales sobre los efectos del desarrollo de la industria en las sociedades modernas*, a *Obras completas* (Madrid, 1949), t. V, pàgs. 988 i 990.

a sus necesidades futuras». El mutualisme com a cobertura legal d'associacions reivindicatives aviat es manifestà com una ficció absolutament insuficient.

b) El criteri rígid i mecanicista de la llei de l'oferta i de la demanda no sols imperà pràcticament en el mercat del treball, sinó que fou recollit puntualment pel Codi Penal de 1848, i, més tard, pel de 1870. Amb aquest criteri, les associacions obreres, nascudes per defensar els drets de la classe treballadora, són interpretades com a societats comercials potencialment susceptibles de ser acusades de pràctiques monopolistes. L'article 461 del Codi Penal de 1848, reproduït literalment en el de 1870, castiga amb penes de presó major i de multa de 10 a 100 duros

> «los que se coligaren con el fin de encarecer o abaratar abusivamente el precio del trabajo, o regular sus condiciones».

Que el legislador interpretava com a poder potencialment monopolístic el de les societats obreres, ho confirma l'article següent, el 462, del Codi Penal de 1848, que castiga

> «los que esparciendo falsos rumores o usando de cualquier otro artificio consiguieren alterar los precios naturales que resultarían de la libre concurrencia en las mercancías, acciones, rentas públicas o privadas, o cualesquiera otras cosas que fueren objeto de contratación».

Per si fos poc, la mateixa titulació del capítol que inclou els dos articles citats és suficientment indicativa: «De las maquinaciones para alterar el precio de las cosas.»

3. En aquest context legal advers, les associacions obreres tingueren l'experiència de la discriminació a què les sotmetia la societat organitzada, respecte d'iniciatives associacionistes permeses a altres grups socials, particularment als patrons. En aquest sentit, només cal recordar dos fets. El primer, de l'any 1840, i dels dies del mes de maig en què els dirigents teixidors de Barcelona tractaven de mobilitzar els obrers del ram per tal de donar existència a la «Sociedad de Protección Mutua de Tejedores de Algodón de Barcelona». En ser requerits aquells dirigents per

les autoritats municipals de Barcelona, perquè expliquessin els objectius que perseguien, es van referir

> «a las facilidades que tienen los principales fabricantes de poder mancomunarse en un convite en la fonda de Gracia, u otra parte, por razón de su reducido número, arrastrando su opinión la de los demás, al paso que los jornaleros, para entenderse solamente, necesitaban la mayor publicidad».[29]

La crítica expressa de la societat organitzada que practicava aquesta discriminació es manifestà al mes de juny de 1856, en les circumstàncies de l'anomenada «qüestió de la mitja hora». En el document que els responsables de l'associació barcelonina dels filadors dirigiren a l'opinió pública el dia 15 d'aquell mes, s'hi denunciava aquella discriminació, juntament amb altres en els terrenys de la participació política i del dret de reunió:

> «Se ha proclamado el principio de Libertad, y nosotros no podemos elegir diputados que defiendan nuestros derechos y nuestros intereses. Se ha invocado el principio de Libertad, y no podemos reunirnos para tratar de nuestros negocios. Se ha invocado el principio de Libertad, y se nos traba en nuestras asociaciones, mientras que son libres las sociedades de los capitalistas.»[30]

4. Cal recordar que fou precisament el propòsit de lluitar per aconseguir el reconeixement del dret d'associació obrera allò que impulsà la decisió de fundar a Madrid el primer setmanari obrer a Espanya, «El Eco de la Clase Obrera», els mesos de juliol i agost de 1855, i el que determinà la campanya de recollida de firmes a tot Espanya, que avalessin una petició a les Corts en aquell sentit. Aquella companya culminà, com se sap, a finals de desembre del mateix any de 1855.[31]

5. Aquelles mateixes insuficiències del marc legal en què s'havia de moure l'associonisme obrer van ser les que

29. *Loc. cit.* a la nota 22, vol. I, pàg. 220.
30. *Ibid.*, vol. II, pàgs. 398-399.
31. *Ibid.*, vol. II, pàgs. 223-262.

van desencadenar el procés de presa de consciència política en els dirigents obrers. Encara que ja hagin estat citats moltes vegades, val la pena de tornar a llegir dos textos de procedència obrera, absolutament explícits en aquest sentit. El primer pertany al document ja citat del dia 15 de juny de 1856, i se situa poques ratlles més avall del text transcrit, en perfecta coherència amb la reivindicació dels drets polítics, i de reunió i associació:

> «En medio de la amargura de nuestra actual situación, se levanta nuestra conciencia, fuerte por el conocimiento de nuestros derechos, y nos dice que en las regiones de la política está la causa de nuestro malestar. Deploramos nuestros pasados errores, que nos han impedido aprovecharnos de las ocasiones propicias que se nos han presentado para conquistar nuestros derechos políticos.»

L'altre text pertany a un document escrit en les mateixes circumstàncies de lluita de la «qüestió de la mitja hora», i és del 26 de juny de 1856. Referint-se a l'explotació de què són objecte els obrers per part dels patrons, afirma:

> «Ellos son los que con sus exigencias han abierto nuestros ojos, y nos han obligado a buscar la causa de nuestros males, y de raciocinio en raciocinio hemos llegado a comprender que nuestros males cesarán cuando las Cortes se interesen por nuestra causa, y las Cortes estarán a favor nuestro y en favor de la justicia al mismo tiempo, cuando nosotros nombramos [*sic*] los diputados.»[32]

6. Aquest descobriment experimental de les implicacions polítiques de la lluita obrera és tal vegada un dels factors principals que expliquen la profunditat del desencís produït per la ineficàcia de la representació dels interessos obrers assumida per partits de l'esquerra burgesa, i el viratge d'un nucli important d'obrers catalans que van inclinar-se per l'opció apolítica propugnada pel sector bakuninista de la Primera Internacional. Un radicalisme

32. *Ibid.*, vol. II, pàgs. 399 i 409.

que tal vegada calgui interpretar, en el cas present i en altres, com la cara emmascarada de la impotència.

7. Finalment, i en relació amb les reaccions anticatalanes produïdes a Madrid arran de la vaga obrera de juliol de 1855 a Catalunya, cal fer menció de dues importants intervencions crítiques davant l'Estat centalista, a càrrec de Joan Mañé i Flaquer i de Joan Illas i Vidal. El primer publicà al «Messager du Midi», de Montpellier, una sèrie de tres articles, en els quals l'autor denuncia la ignorància que hi ha a Madrid respecte dels problemes de Barcelona, i s'endinsa en l'arrel política dels problemes: el que hauria de ser «una federación de pueblos, de nacionalidades, de razas distintas, con distintas tradiciones, distintas costumbres y distintos idiomas», queda jugulat per una estructura unitària de l'estat.

Joan Illas i Vidal, en l'opuscle *Cuestiones catalanas. Cataluña en España*, també de 1855, es lamenta igualment de la ignorància de les instàncies supremes del poder central respecte dels problemes de Catalunya, i elabora una defensa de la llengua, de la tradició històrica, de la cultura i de la legislació autòctones.[33]

* * *

Aquestes eren, doncs, les dues qüestions que jo volia proposar a la concurrència com a temes de debat:

1. Una qüestió metodològica: el positivisme que caracteritza la producció historiogràfica dels vint-i-cinc anys últims, sobre els orígens del moviment obrer a Catalunya, i les inflexions que aquest positivisme presenta.

2. Condicionaments sòcio-polítics del moviment obrer català en els seus orígens, i opcions polítiques de les organitzacions obreres entre 1840 i 1870, com a punts d'articulació entre el moviment obrer català en els seus orígens i altres dinamismes de la societat contemporània.

33. *Ibid.*, vol. II, pàgs. 163-177.

L'ASSOCIACIONISME EMPRESARIAL: INSTITUCIONS NASCUDES A MITJAN SEGLE XIX (1839-1854)

per Roser Solà i Montserrat

Introducció

L'època que tractarem abarca el període comprès entre 1839 i 1854, per respondre a un temps de veritable floració d'institucions industrials catalanes. És una època en què la indústria del Principat pren considerable volada coincidint amb la implantació de l'Estat liberal, i encara que la progressiva importància d'aquest sector no significava pas la concentració en grans indústries, sinó una remarcable atomització manufacturera, la força que anà adquirint fou suficient per crear un nou fenomen social —l'aglomeració obrera a Barcelona, la crisi i l'atur— i un nou fenomen ideològic que feia veure que era a la indústria on es creava la riquesa i el futur, i no en la pobra agricultura espanyola.

La indústria hagué d'estar defensant-se constantment de la invasió exterior, agreujada pels deutes que l'Estat liberal contragué amb Anglaterra i amb França, a canvi del suport a les lluites polítiques internes. El problema aranzelari a l'època historiada es concentra sobretot en dos moments: la gestació i implantació de l'aranzel de 1841, i el de 1849. Aquest darrer amb la problemàtica addicional de la greu crisi econòmica general des de 1846, la guerra dels matiners, i la contínua crisi governamental a Madrid.

A propòsit de l'aranzel que es promulgarà el 1841 van sorgir l'Associació Catalana de Madrid i l'Institut Industrial d'Espanya. A causa de la preparació de l'aranzel de 1849 i de la crisi econòmica i social d'aquells anys sorgirà a Madrid l'efímera Associació Defensora del Treball Nacional el 1847, i a Barcelona l'Associació Defensora del Treball

Nacional i de la Classe Obrera el 1847, i l'Institut Industrial de Catalunya i la Societat Industrial el 1848.

Darrere de gairebé totes aquestes institucions hi havia la Comissió de Fàbriques, que moguda per la seva preocupació proteccionista les creava i els donava suport econòmic.

Però en aquestes associacions hi aflora quelcom més que el pur instint de supervivència econòmica. A la primera època, en les lluites entorn de la preparació de l'aranzel de 1841, es fa present una veritable preocupació per industrialitzar Espanya amb una admiració ben saint-simoniana per la indústria com a multiplicadora de riquesa. A la segona època, quan l'atur ja és un fenomen d'un cert pes social i quan la introducció de gèneres estrangers resulta inevitable, les institucions encarnen per una banda la preocupació social (l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera), i per l'altra, la inquietud tecnològica modernitzadora com a única veritable defensa a llarg termini (Institut Industrial de Catalunya i Societat Industrial).

La Comissió de Fàbriques

Aquí no tractarem la Comissió de Fàbriques perquè els seus orígens, que alguns remunten a 1772, no corresponen a l'època que aquí historiem. D'aquesta prehistòria queda molta cosa per aclarir, i jo personalment he trobat indicis de diverses institucions que confluïren en aquest organisme que veié la llum pública en sessió del 2 de juliol de 1829 amb l'elecció de la primera Junta Directiva que es coneix pels seus llibres d'actes.

De totes maneres, encara que no la tractarem temàticament (com tampoc no ho farem amb la Junta de Comerç i amb la Societat Econòmica d'Amics del País), ens cal aquí subratllar la seva importància, donat que, com veurem, fou ella qui donà impuls i suport a gairebé totes les associacions empresarials que estudiarem.

Fins el 1847, en què la Comissió de Fàbriques es transformà en Junta de Fàbriques per abarcar nous rams de la fabricació, havia englobat només els fabricants del cotó

(teixits, filats i estampats) per defensar tots el seus interessos en uns moments en què la indústria anava adquirint importància. La línia que marcà més la seva actuació fou la defensa del proteccionisme, amb l'agravant que la indústria es trobava a Catalunya, i els centres decisoris sobre els aranzels s'ubicaven a Madrid, i eren generalment ben aliens a tota problemàtica industrial. Com veurem, aquesta defensa del proteccionisme fou la força creadora de la majoria de les institucions que tractarem.

Com se sap, així com els orígens de la Comissió de Fàbriques són anteriors a l'època que historiem, aquesta Institució sobrevisqué a aquesta mateixa època, primer com a Junta de Fàbriques, i després aprofitant la cobertura de l'Institut Industrial de Catalunya fins al 1879.

L'Associació Catalana a Madrid

Fundació i objectius

Entitat representativa de la Comissió de Fàbriques i de la Junta de Comerç fundada a Madrid el 1839 per lluitar a favor de la causa prohibicionista. Els seus veritables objectius se centraven a assegurar una força que fes pressió prop dels element decisoris del govern o de les Corts; a obtenir una bona font d'informació dels rumors i de les intencions econòmiques governamentals; a canalitzar i aglutinar l'estratègia a seguir per part dels senadors i diputats en els conflictes aranzelaris; a ésser un element dinamitzador dels col·laboradors als diaris i a les revistes quan els embats lliurecanvistes exigien respostes clares i precises.

Actuacions

Publicacions d'opuscles i fulletons en defensa de la causa prohibicionista; escrits als diaris, publicació d'un diari propi, *El Corresponsal* (1 juny 1839), amb el suport econòmic de 120.000 rals de la Comissió de Fàbriques; preparació de les discussions aranzelàries... Potser l'actuació de més envergadura, almenys per les conseqüències que

tingué, fou la confecció d'un «Proyecto de defensa de la industria», signat per diversos diputats i senadors i altres persones influents. En la concepció del mateix, s'hi endevina una forta intervenció de Joan Vilaregut i Tomàs Coma, ambdós presents aleshores a Madrid, i l'entusiasme actiu d'Antoni Barata. La finalitat del projecte era estendre la indústria a d'altres províncies, promoure exposicions industrials que estimulessin tant els fabricants com el públic, organitzar un transvassament d'operaris tècnicament qualificats des de Catalunya a d'altres províncies que els necessitessin.

Homes que li donaren suport

Els més actius foren Antoni Barata (el president), el general Manso, Manuel M. Gutiérrez, B. Carles Aribau, Antoni Subirachs, Pasqual Madoz i, ocasionalment, Joan Vilaregut i Tomàs Coma.

L'Institut Industrial d'Espanya

Fundació i objectius

Entitat fundada a Madrid el 18 de juliol de 1840, portada per catalans i altres persones influents a la Cort, encara que essencialment fou auspiciada i subvencionada per la Comissió de Fàbriques i la Junta de Comerç de Barcelona. Es proposaven augmentar la riquesa pública, promovent la indústria nacional en tots els seus rams, i estenent la indústria a d'altres llocs d'Espanya per fer-ne una nació industrial; també s'ocupava dels avenços de l'agricultura i del comerç.

En realitat fou la continuació i ampliació de l'Associació Catalana de Madrid per esborrar, d'una banda, el caràcter exlusivista de Catalunya en les seves reclamacions a favor de la indústria, i de l'altra per aconseguir realment una veritable transformació d'Espanya.

Els mitjans pretesos per aconseguir-ho consistien en la difusió de tota classe de coneixements teòrico-pràctics, una especial atenció a l'aplicació dels mateixos, interessant-se

pel millorament de les classes jornaleres, tant pel que feia a l'atur com a l'atenció social que requerien; un examen de les necessitats de cada província i les seves circumstàncies per promoure-hi el que més convingués; la promoció d'obres públiques i mitjans de comunicació; l'oportuna indicació d'empreses particulars on poguessin interessar-se totes les fortunes; la facilitació de tota mena d'informació al govern; la reclamació de l'acció protectora de les lleis administratives a favor de tots els projectes que creguessin útils; i finalment relacionar tots els establiments anàlegs del país i de l'estranger, en funció d'una millora general, servint totes aquelles persones a les quals pogués ésser útil.

Actuacions

Després d'un estudi per saber els treballs que s'havien de fer per promoure i fomentar la indústria, s'envià un qüestionari a totes les entitats de tipus filantròpic o econòmic d'arreu de l'Estat destinat a obtenir informació sobre les necessitats pel que feia al desenvolupament industrial, i també s'envià un projecte més ambiciós titulat «Proyecto de propagación y perfección de la industria manufacturera» que tenia per missió la creació d'una «Sociedad para la propagación de la industria española», que es dedicaria a establir arreu de la península fàbriques de llana, lli, seda i cotó, fundicions i tallers de construcció de màquines. Es preferirien els llocs en què hi hagués abundància de matèries primeres, salts d'aigua, combustibles i edificis idonis, i on la població reclamés «mayor suma de trabajo».

El fons social de l'entitat havia de ser de 25 milions de rals, representat per 2.500 accions de 10.000 rals cada una. La societat s'instal·laria quan haguessin aconseguit 5 milions de rals. S'havia d'anomenar «La industria española».

El resultat del projecte fou un veritable fracàs. Al cap d'uns mesos, a Barcelona només s'havien aconseguit 141 accions de les 2.500 que es precisaven en total, per més esforços que havia fet la Comissió de Fàbriques en la seva propaganda. La Societat projectada no va arrelar ni

a Madrid ni a d'altres llocs d'Espanya. Potser l'única realització certament emparentada amb el projecte fou la creació de *La España Industrial* dels germans Muntadas, els quals ja havien estat primers accionistes de la Societat del projecte (com també els altres membres de la Junta directiva: Aribau, Madoz, etc.)

L'Institut Industrial d'Espanya tingué tanmateix diverses intervencions prop del govern central sobre contraban, tractat comercial amb Anglaterra, qüestió aranzelària... Precisament els aranzels que es discutiren en aquella legislatura repetides vegades foren defensats pels interessos catalans.

Després d'uns anys de silenci intentà ressorgir l'any 1845, però la seva actuació fou ben migrada. En realitat, a no ser per l'esperit que creà i que es concentrà en la fundació de La España Industrial, l'Institut Industrial d'Espanya només serví per defensar la indústria catalana de l'ambient contrari que podia tenir a la Cort, i principalment prop de les instàncies decisòries superiors.

Homes que li donaren suport

Els homes que la feren possible, i no els que signaven perquè era precís donar-li un vernís més estatal (entre els quals cal destacar Félix M. de Olhaberriague, el Marquès de Someruelos, Eusebio M. del Valle, etc.), foren essencialment Antoni Barata, Pasqual Madoz, Aribau, Subirachs, Josep Manso, J. F. Domènech, Joan Vilaregut i Tomàs Coma.

L'Associació Defensora del Treball Nacional de Madrid

Associació creada a Madrid el juny de 1847 per promoure i fomentar tots els rams de la indústria i producció espanyoles; per promoure la difusió de les sanes doctrines (s'entenia el proteccionisme...) mitjançant publicacions diverses i un periòdic; també es pretenia la intervenció en la il·lustració i preparació de projectes de llei que es referissin a la indústria «nacional» i la promoció d'altres associacions provincials on es cregués convenient.

L'impuls de l'Associació no procedí aquesta vegada ni de Catalunya ni de catalans afincats a la Cort; més aviat fou la confluència del desig expressat per diversos punts industrials de la península (Tolosa, Bilbao, Sevilla, etc.) per fer front, de forma conjunta, tant a la crisi general d'arreu de l'Europa industrialitzada, com a la reforma aranzelària plantejada pel govern. És molt possible que el coneixement que es tenia d'una associació d'idèntic nom creada a París, no feia massa temps, que actuava amb molt d'èxit enfrontant-se a les persistents campanyes lliurecanvistes de Cobden, estimulés el desig d'un sector industrial espanyol de constituir-se en associació a nivell estatal.

La Junta de Fàbriques de Barcelona hi mantingué un prudent distanciament, ja que en aquella època estava interessada a crear l'Institut Industrial de Catalunya, i desconfiava, a més, de les institucions que es podien crear a la Cort. Amb tot, nomenà Joan Vilaregut i J. F. Domènech perquè la representessin a la Junta Central de Madrid.

Les actuacions d'aquesta Associació no trascendiren en absolut. En realitat, l'única Defensora del Treball Nacional que funcionà amb considerable activitat fou la de Barcelona, creada ben al marge de la de Madrid, com veurem.

L'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera

Fundació i objectius

Aquesta Associació es fundà el mes d'octubre de 1847 a Barcelona per la confluència de tres línies diferenciades: la d'Antoni Pujades, metge igualadí afincat a Barcelona, redactor del diari progressista *El Barcelonés*, que re presentava la preocupació més social a favor de la classe treballadora; la de Jeroni Ferrer i Valls, publicista i economista que seguia l'ideari de Jaume Balmes d'aconseguir un estable proteccionisme i la transformació de la societat mitjançant la unió dels capitalistes, industrials i treballadors; i la de Magí Soler i Espalter, advocat progressista, membre de la Societat Econòmica dels Amics del País, el

qual des d'un plantejament il·lustrat intentava la millora de la classe treballadora per la instrucció moral i tecnològica. Tots coincidien en la necessitat de protegir la indústria «nacional» com a base essencial del funcionament de la societat catalana del moment.

Els objectius que es proposava l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera eren: promoure i millorar tots els rams de la producció espanyola, tals com l'Agricultura, Indústria, Comerç, Marina, Ciències i Nobles Arts, i també la condició física i moral del poble. La doble polaritat queda ben manifesta: desenvolupar la producció nacional i educar físicament i moral el poble. I a continuació una sèrie d'objectius ja més concrets: preferir els productes nacionals als estrangers, donar feina als parats i auxiliar els operaris quan estiguin malalts, muntar Caixes d'Estalvis i Caixes de Préstecs per aconseguir l'establiment dels operaris pel seu compte, erigir un institut industrial teòrico-pràctic per a la instrucció dels socis i coneixements de la indústria espanyola.

En el poc temps que transcorregué entre la primera declaració de principis, octubre de 1847, i la constitució de la Junta definitiva, juliol de 1848, s'anà subratllant més el segon pol, el del millorament de la condició física i moral del treballador; ja no es parlava d'un institut industrial (perquè la Junta de Fàbriques ja havia inaugurat el seu) i s'hi afegiren les pretensions d'esdevenir Associació Nacional —és a dir, de tot l'estat. Això ens fa entendre millor com ja aleshores l'Associació de Madrid no devia tenir vida.

Aquests objectius corresponen al que en podríem dir primera època, fins a febrer o març de 1850. A partir d'aleshores, acusada de fer política progressista i fins i tot socialista, s'hagué de reestructurar com una mutualitat obrera amb uns objectius força diferenciats: socórrer i protegir les classes obreres i jornaleres de forma benèfica, amb els dons de la instrucció i de la moralitat. I el nom, que corresponia a aquests objectius, fou: «Asociación de Socorro y Protección a la Clase Obrera y Jornalera». Amb aquesta denominació funcionà almenys fins a 1884, any en què encara apareix un reglament nou.

Actuacions

Només consignarem les de la primera època, abans de transformar-se en Societat benèfica. Foren les següents: un «pla d'auxili als socis en les seves malalties»; classes gratuïtes per a obrers, unes de llegir i escriure i unes altres de dibuix aplicat a la fabricació de teixits, aritmètica, dibuix lineal, francès, química industrial, etc.; un gabinet de lectura on hi havia les publicacions periòdiques més importants del moment; sales d'asil o escoles de pàrvuls per a fills d'obrers; la publicació d'un butlletí bisetmanal titulat «Boletín de la Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera»... I, encara que no aconseguits, cal esmentar uns interessants projectes que els ocuparen molt de temps i que no pogueren posar-se en pràctica: un pla d'ajuda als aturats, i un altre d'ajuda a les vídues, orfes i invàlids.

L'Associació aconseguí una força numèrica considerable: 3.065 socis només a Barcelona el 1849, i una presència interessant a força poblacions de Catalunya (Mataró, Reus, Badalona, St. Andreu). La composició era essencialment obrera i amb un caràcter social ben definit. Però potser una de les actuacions no ressenyades enlloc, que no apareixi visiblement —n'hem trobat alguns rastres— i que tanmateix devia resultar ben eficaç, fou la utilització que els obrers feren de l'Associació: la possibilitat de funcionar com a organització de classe amb caràcter reivindicatiu, quan se'ls havia negat tota mena de cobertura legal com a Associacions Mútues de Teixidors o Filadors.

Homes que li donaren suport

Ja hem anomenat inicialment Antoni Pujades, Jeroni Ferrer i Valls (aviat auto-exclòs) i Magí Soler i Espalter, que en fou veritablement l'ànima. També de l'època inicial cal ressenyar Joan Jaumandreu i Nicolau Tous i Soler, que aviat també se'n retiraren; altres fabricants: Antoni Nadal, Josep Reig... però essencialment cal destacar la presència dels obrers Joan Miralles, Simó Buldú, Domènec Forment i Agustí Martínez. El canonge i vicari general castrense Benet Pigem intervengué en menor mesura en aquesta

primera època, però més endavant fou qui aguantà pràcticament l'associació, quan quedà ja gairebé del tot en mans de l'Església.

La Societat Industrial

Només quatre paraules sobre una institució, no empresarial per cert, però sí entroncada amb el món industrial, fundada el 16 d'octubre de 1848 a Barcelona per fomentar i perfeccionar les manufactures del país. En realitat es pretenia obtenir informació dels avenços tecnològics per divulgar-los i millorar així la tècnica aplicable a la indústria.

Molt influïda per la Société Industrielle de Mulhouse, a Barcelona subratllava de forma especial la importància del coneixement científic aplicat a la indústria, ja que la consideraven identificada amb el progrés.

Oferiren classes d'aritmètica, geometria i dibuix lineal, i també sessions de divulgació, tant de temes agraris, com químics o industrials.

Entre els seus components, hi destaquen homes lligats a la Universitat, com Fernando Rodríguez de Alcántara, també membre de la Societat Filomàtica; professors com Andreu Giró, o enginyers com Bernardí Martorell Montells. Aquests darrers passaren després a ser professors de l'Escola Industrial quan aquesta s'inaugurà el 1851. En realitat sembla que aquesta Societat Industrial serví per accelerar, impulsar i estimular la creació de l'Escola Industrial de Barcelona.

L'Institut Industrial de Catalunya

Encara que aquesta institució abarca el període comprès entre 1848 i 1879, ací només tractarem la seva primera època (1848-1854) i no el ressorgiment que tingué a partir de 1862.

L'I.I.C. celebrà la seva inauguració amb un acte solemne el dia 23 de juny de 1848. Però com tota obra d'amples mires tingué un temps de gestació que s'inicià ja el mes d'octubre de 1845. Almenys d'aquesta data es conserva la primera menció a la conveniència d'establir a Barcelona una «Societat Industrial», en una reunió celebrada pels membres de la Comissió de Fàbriques. ¿Què havia succeït que impulsés els mateixos components de la Comissió de Fàbriques a plantejar la conveniència d'una «Societat Industrial»? ¿És que la C. de F. ja no ho era i no responia als objectius considerats com a primordials per a la nova institució? En realitat l'antiga associació patronal catalana havia passat seriosos problemes en la seva relació amb l'autoritat política, principalment des de l'ordenació de l'Estat moderat. Amb el desig d'aconseguir pau i ordre en una Barcelona tan sacsejada per les commocions socials els anys anteriors, el Cap Superior Polític considerava que calia controlar els operaris que formaven ja una nombrosa força popular, fruit —segons ell— d'una equívoca ubicació industrial —que es concentrava a la ciutat de Barcelona— i d'una manca de garantia econòmica per part d'alguns empresaris, ocasionant moltes vegades la deplorable situació d'un atur molt generalitzat. Això el portava a considerar la necessitat d'un reglament industrial, que si bé anava dirigit principalment al control dels obrers (empadronament, etc.), també afectava els fabricants. Aquests entenien que un reglament d'aquest tipus atacava el principi de llibertat d'indústria, esgrimit sempre com una conquesta del nou ordre aconseguit amb l'estat liberal.

D'altra banda, els fabricants se sentien molt abandonats pel govern en els darrers temps: el contraban havia augmentat escandalosament, i no es donava cap prova seriosa de reprimir-lo tal com suplicaven incessantment els membres de la C. de F.; no havien aconseguit que el seu propi reglament de 1841 fos elevat a llei, reglament del qual esperaven, si més no, una més efectiva recaptació econòmica de tots els fabricants, que moltes vegades es negaven a pagar; es parlava d'un canvi d'aranzels en el sentit de permetre l'entrada d'alguns tipus de gènere de

cotó, amb la qual cosa es posaria fi definitivament al prohibicionisme, i la invasió del mercat espanyol per part d'Anglaterra o França seria ja un fet irreversible. Fou en aquest moment que decidiren optar per un altra via: la de la millora tecnològica per poder equiparar les seves manufactures a les angleses o franceses. Es tractava de competir, o millor dit, de reconèixer que només preparant-se per poder competir equiparant els seus productes als que entraven de contraban, el podrien erradicar. Aquesta decisió era un pas transcendental; era el pas d'una economia corresponent a l'Antic Règim, en certa manera mercantilista, totalment protegida per l'Estat, a una economia nova, és a dir, a una economia veritablement de mercat on només la competència imposava les seves lleis. Això suposava un pas fonamental: en realitat era el pas real cap a la modernització; significava no comptar (almenys totalment) amb la tutela de l'Estat, per llançar-se a la palestra de la llei del mercat que imposaven les altres nacions industrialitzades.

Però, és clar, això suposava un esperit de lluita, d'empresa i de risc que no tots els fabricants tenien. Això volia dir creure en el poder de la tècnica que exigia per endavant unes despeses que només amb comunió d'esforços era possible. Ja no era qüestió de lluitar només pels aranzels proteccionistes i per aconseguir un reglament-llei que obligués tots els fabricants. Ara era qüestió de canviar l'obligació i la llei per l'associació lliure i voluntària, molt més eficaç perquè reposava en l'exercici de la llibertat personal que preferia enrolar-se en una aventura escollida sense obligacions imposades des de l'exterior.

La societat que es projectava tenia per objecte, doncs, la il·lustració i millora tècnica per una banda, i la defensa de la indústria per l'altra; i tot això, mitjançant l'esperit d'associació, esperit lliure i voluntari tan general en aquells moments i tan necessari per forjar «empreses grans i útils a la humanitat», utilizant les seves pròpies expressions.

Quan es presentà la idea a la Junta General, s'acollí molt favorablement; i encara que d'allà ja en sortí la Comissió encarregada de redactar-ne els Estatuts, aquests no foren presentats al Cap Superior Polític fins començа-

ments de 1847. L'any 1846 havia estat un any de grans activitats en la lluita aranzelària i de defensa del sistema prohibicionista, molt posat en qüestió per l'arribada de Cobden al sud de la península; això no obstant, la Comissió devia treballar sobre el particular ultimant el projecte que lliurà per a la seva aprovació a l'autoritat governativa el 31 de gener de 1847.

Aquest any 1847 fou de veritable crisi. A Catalunya arribà amb tot el seu ímpetu a primers d'any, però a més augmentada per les implicacions que podia portar la guerra dels matiners; es vivia en un clima de tensa inseguretat, i encara els aranzels, la discussió dels quals havia quedat en suspens, provocaren tota mena de recels i la inhibició per part dels capitalistes a emprar els seus capitals en la fabricació, cosa que accentuava encara més la paralització del treball. La tensió entre Catalunya i el govern de Madrid anà creixent degut a una sèrie de mesures que aquí s'entenien com a clarament ofensives i discriminatòries.

La Comissió de Fàbriques, sentint-se gairebé acorralada, prengué serioses decisions. En primer lloc decidí ampliar les seves forces convertint-se en Junta de Fàbriques per abarcar, així, no sols altres branques de la indústria llanera, cànem, lli, seda, productes químics i fundició i construcció de màquines, sinó també més braços a lluitar; i en segon lloc s'ocupà especialment del replantejament i nova empenta de l'Institut Industrial. Empenta que li vingué donada per Ángel de Villalobos, el qual galvanitzà, en aquells moments, les esperances d'uns homes que se sentien profundament incompresos per les instàncies econòmiques i governamentals superiors.

Ángel de Villalobos era aleshores agent industrial del govern, posseïa sòlids coneixements del món industrial d'Anglaterra —on havia residit una colla d'anys— de Bèlgica i de França; entroncat amb el govern central pel seu càrrec, però bon coneixedor i defensor de la realitat industrial catalana, va representar per als fabricants l'únic pont entre ells i el govern de Madrid. Villalobos va convèncer els fabricants que calia unir totes les forces productives per defensar la indústria en general; és a dir, calia ampliar encara més l'apertura iniciada amb la creació de

la Junta de Fàbriques i calia seguir un pla fix, medint les forces amb les dels contraris procurant tenir un centre d'acció i de recursos. Era necessària la defensa de la indústria, però també ho era la millora tecnològica que li permetria competir amb tota mena de productes estrangers.

El plantejament de Villalobos va satisfer tant els industrials que li proposaren abandonar el càrrec d'agent industrial del govern, per quedar-se com a assesor i apoderat de la Junta de Fàbriques, i va començar a prestar els seus serveis el setembre d'aquell any 1847. Ben aviat, amb tan valuosa col·laboració es remetria el definitiu Reglament de l'Institut Industrial al Cap Superior Polític per a la seva aprovació. Així s'esdevenia l'11 de febrer de 1848.

Fundació i objectius

L'Institut Industrial de Catalunya s'inaugurà solemnement el 23 de juny de 1848 a la seva seu, carrer del Conde del Asalto núm. 99, amb una exposició que va ésser molt celebrada. A l'acte inaugural, hi assistiren 150 persones, la majoria socis fundadors. Entre aquests, per cert, no s'hi trobava pas Joan Güell. Valgui aquesta aclaració, donada l'afirmació tan freqüent que Joan Güell fou l'ànima, fundador i primer president de l'I.I.C.

Els objectius que assenyalava l'Institut eren els següents: donar a conèixer les doctrines econòmiques relatives al món industrial, agrícola o mercantil, sense tenir en compte les tendències o escoles, facilitant-ne la publicació i discussió; mantenir una exposició permanent dels productes de la indústria espanyola i col·leccions dels mostraris estrangers més escollits que s'anessin rebent periòdicament; establir un museu amb models de màquines i procediments mecànics de nova invenció; una col·lecció escollida i nombrosa dels principals periòdics industrial-científics i literaris, tant nacionals com estrangers; una escollida biblioteca de les millors obres publicades i que es publiquessin a tots el països que es referissin a qüestions d'interès material; càtedres-classes on s'ensenyarien pràcticament i amb l'auxili de màquines els procediments fabrils més avançats, en benefici no tan sols dels fabricants sinó també dels operaris, als quals se'ls lliuraria un certificat d'aprofi-

tament que els servís de recomanació per ser admesos als tallers particulars; publicació d'uns fulletons o cartilles industrials amb la intenció d'instruir la classe laboriosa i subministrar-li els coneixements útils a la fabricació; i per unir els avantatges d'utilitat general amb la distracció i esbarjo, l'Institut es proposava crear un casino, on a més es pensaven celebrar sessions generals amb discussions literàries, econòmiques o socials, i presentació d'experiències físiques dels principals fenòmens de la naturalesa, sense oblidar els encants de la música i la poesia.

Una altra qüestió que es féu patent en els moments fundacionals fou l'extensió que es volia fer de l'Institut a tot Espanya per mitjà dels socis corresponsals i dels nomenaments de socis d'honor. Això ens porta a entendre que entre els objectius de l'Institut Industrial de Catalunya hi havia la intenció de crear una associació industrial catalana, però que s'hi volia implicar d'altres forces socials, polítiques i econòmiques d'arreu de l'Estat espanyol des d'una plataforma teòrico-econòmica i no des d'una plataforma de lluita proteccionista com havia intentat —en definitiva— l'Institut Industrial d'Espanya.

Organització

Els membres de l'Institut podien ser membres de número, honoraris, de mèrit i corresponsals. Els de número, que en el primer any arribaren a 390, gaudien dels següents avantatges: dret a assistir al cercle industrial, assemblees, biblioteca, mostraris, museu, classes i càtedres, recepció de totes les publicacions, dret de consulta de qualsevol investigació industrial o fabril encara que fos per mitjà dels corresponsals a l'estranger, i també, en el cas de formar part de la Junta de Fàbriques, facultat d'enviar un operari de franc a les classes pràctiques. Estaven obligats a pagar una suscripció de 20 rals cada mes per avançat.

Els membres honoraris representaven la voluntat d'ésser una institució de considerable importància, si tenim en compte les autoritats i personatges que hi figuraren: a més de les autoritats provincials i locals, civils i religioses, hi arribaren a ser els ministres i els incondicionals amics de

la Cort: P. Madoz, Marquès de Viluma, Jeroni Merelo, Antoni Jordà, Aribau, J. F. Domènech, els Muntadas, Ramon Bonaplata, etc.

L'Institut disposava d'un Director, un Bibliotecari, un Conservador (encarregat dels mostraris i del museu) i un Secretari, càrrecs que ocuparen en els seus inicis A. de Villalobos, aviat substituït per Illas i Vidal, que també era Bibliotecari, Magí Soler i Espalter i Joan Costa respectivament. La Junta Directiva es composava del President de la Junta de Fàbriques —que era el Cap Superior Polític— representat per un Vice-President, de quatre individus elegits per la Junta de Fàbriques d'entre els seus vocals, i del Director de l'Institut. També es preveia una Junta Consultiva.

La divisió en Seccions es preveia així. Seccions industrials: Agricultura, Sederia, Llaneria, Llenceria, Cotó en tots els seus rams de filat, teixit i estampat i indústries auxiliars, Fundició i Construcció de Màquines, Productes Químics, Paper, Indústries Vàries. Seccions científiques: Ciències Físico-Químiques, Economia Política, Estadística. I finalment es preveien encara dues seccions més: la Literària o de Lectura i la de Nobles Arts. Aquestes seccions s'havien de reunir una vegada al mes per tractar les qüestions interessants al foment de cada una d'elles.

Es preveia la celebració d'assemblees generals de tots els membres de l'Institut, per donar compte de totes les activitats corresponents als diversos col·lectius i també per establir discussió sobre qüestions econòmiques anunciades amb anticipació, amb la finalitat d'il·lustrar i dirigir la opinió pública en les matèries d'interès general.

Actuacions

Del manifest inicial llançat per Àngel de Villalobos s'acompliren en aquesta primera època gran part dels objectius assenyalats: coneixement de treballs econòmics i il·lustració de l'opinió pública mitjançant el seu diari «*El Bien Público*» (9 febrer 1849 - 12 setembre 1850), de considerable acceptació, i també gràcies a algunes publicacions i sessions públiques de divulgació de la tècnica aplicada a la indústria; un considerable nombre de diaris i revistes

científics i tècnics nacionals i estrangers —d'aquests, se'n rebien fins a una vintena— per conèixer els avenços tecnològics; classes teòrico-pràctiques de qualitat, de mecànica industrial, de teoria del teixit, i de química industrial; una sèrie d'exposicions previstes segons un pla d'estímul que consistia a celebrar-ne quatre a l'any: una de flors i plantes a la primavera, una de paper, productes químics, maquinària i indústries diverses al mes de juny, una de fruits a la tardor, i una de filats, teixits i estampats de cotó, seda, llana i llenceria al desembre. Entre el 1848 i el 1852 tenint en compte els mesos de clausura obligada, se n'arribaren a portar a cap un total de cinc, totes amb molt d'èxit; també podem afegir a l'haver de l'Institut el funcionament del cercle industrial o casino que facilitava l'intercanvi d'idees entre els homes que es «preocupaven per aquesta font de progrés que era la indústria»... i encara els mostraris, molt celebrats cada vegada que arribaven de París o d'altres punts d'Europa; i la fundació d'una Mútua Industrial d'assegurances contra incendis o explosions de vapor o de gas, entesa com a primera necessitat pels fabricants. Però allò que constituí l'Institut Industrial de Catalunya com l'eix de la vida barcelonina i fins i tot catalana, per uns moments, fou la campanya electoral de signe totalment progressista que propicià el 1850 amb motiu de les eleccions generals que es celebraven pel setembre. Ja havia obtingut uns mesos abans l'escó de diputat per a Villalobos i per a Vilaregut. Ara aconseguia un triomf total, en un moment en què a la resta de l'Estat el progressisme havia perdut molt de pes. Això li portà la suspensió per part del govern civil i la reducció de la Junta de Fàbriques a Comissió representativa de les fàbriques de cotó, fins que a primers de 1851 aconseguiren l'aprovació definitiva amb uns considerables retocs als seus estatuts.

Si hem fet esment de l'obra positiva de l'Institut ens cal també deixar constància del que no s'aconseguí, per més que se'n parlà moltes vegades: l'exposició permanent que permetés conèixer de prop els avenços que s'anaven aconseguint arreu del món industrial. I del que ni tan sols en coneixem l'intent és d'haver-se fomentat una institució anàloga a d'altres llocs d'Espanya; sí que s'expandí, en canvi,

a d'altres poblacions de Catalunya. Tampoc coneixem cap tipus de publicació de cartilles destinades a la formació dels operaris. Tanmateix, el balanç global de realitzacions és francament positiu; per això, l'Institut Industrial de Catalunya ens és potser la mostra més fefaent de la forta voluntat col·lectiva que existia de posta al dia tecnològica i de modernització.

Homes que li donaren suport

No farem aquí un llistat de tots els personatges que formaren part d'una o altra secció o junta consultiva o comissió que s'anés creant al si de l'Institut Industrial de Catalunya. Només farem esment d'aquells homes sobre els quals reposava en refinitiva, en aquesta època, la institució

Els que llançaren la primera proposta, ja a finals de 1845, i els quals trobarem de forma constant al llarg de tot el temps estudiat foren: Joan Achon, Pau M. Tintoré i Domènec Ramis. Com ja sabem, en arribar Àngel de Villalobos —puntal bàsic de l'Institut— hi feren causa comuna per tirar endavant l'associació projectada. També en aquesta època inaugural hi col·laborà estretament Joan Jaumandreu, aleshores Vice-President de la Junta de Fàbriques. Més endavant, quan Villalobos es quedà a Madrid com a representant de la Junta de Fàbriques a la Cort, Illas i Vidal, que era el bibliotecari, el substituí com a Director. Paper ben important hi jugà Joan Vilaregut, i de considerable importància Josep Cortils, Josep Bonet i Josep M. Serra, membres de la Junta Directiva.

Entre els que sostingueren el diari «*El Bien Público*» cal destacar, a més dels seus directors A. de Villalobos i Joan Illas i Vidal, els redactors Sol i Padrís, Pere Dalmases, Ramon Torrents i Ricart, Víctor Balaguer i Manuel Duran i Bas.

(Intervenció de Miquel Izard): Em penso que l'anàlisi de les associacions patronals catalanes del segle XIX ha patit de dues desviacions d'entrada. No penso discutir ací, no és lloc adient, el pes de la indústria cotonera catalana, però algunes interpretacions, sense cap dubte desenfocades, l'han volguda valorar com la més important dintre les activitats econòmiques catalanes.

Això ha anat acompanyat del fàcil recurs de valer-nos de la *Historia* d'en Graell, malgrat que sabíem i sabem que va ésser una obra d'encàrrec engiponada en quinze dies.

El resultat és ben conegut: des de l'aparició d'*Industrials i polítics* d'en Vicens anem repetint les mentides que va inventar-se o va mal interpretar en Graell, acceptant-les com l'evolució de *la* patronal catalana, fossin el Foment o els seus precedents.

El fet que aquell serví un excel·lent arxiu no ha fet sinó provocar que quan algú vol donar una pinzellada sobre el pensament o l'actitud dels empresaris, en obres generals o específiques, hagi recorregut a la paperassa de l'arxiu de la plaça d'Antoni Maura.

Ací sols voldria —en aquesta intervenció— fer dos advertiments.

En primer lloc, la patronal catalana estava interessada en una gran quantitat d'activitats, a més de la del cotó, i al marge de valorar la transcendència de cadascuna voldria sols afegir una llista orientativa: propietaris de sòl agrari i urbà, constructors, artesans i manufacturers, na-

viliers, comerciants a l'engròs o botiguers, banquers i d'altres escanyapobres i un llarg etcètera.

Els empresaris d'algunes d'aquestes activitats no s'associaven en cap institució jurídicament organitzada o si ho feien no se n'ha servat el record; d'altres, de les quals coneixem l'existència, no en sabem el desenvolupament.

Seria molt convenient i necessari iniciar una tasca de recerca per veure si es troba informació d'aquestes associacions, en cas que haguessin existit i haguessin deixat paperassa.

No estaria de més recordar que pot rastrejar-se informació, si més no indirectament, mitjançant la premsa, llibres de memòries, novel·les o correspondència d'altres entitats.

En segon lloc, no hauríem d'oblidar que els empresaris del cotó —insisteixo, massa vegades confosos amb l'empresariat català— per raons ben conegudes (grandària del mercat «nacional», competència de la producció britànica, etc.) van menar una política econòmica (davant els governs, en el terreny aranzelari, etc.) ben peculiar, la qual els va convertir en una fracció de la burgesia catalana ben atípica.

Si no sortim d'aquest laberint, seguirem repetint una visió de la patronal catalana parcial i errada. Hauran de realitzar-se moltes monografies —si hi ha el material— abans de poder parlar del tema amb coneixement de causa. I donat que la tasca que està realitzant la Roser Solà és en aquest sentit exemplar, és ella qui pot donar-nos alguna novetat per sortir del cercle viciós de repetir vulgaritats que, a més, no són certes.

IV

ELS MOVIMENTS NACIONALISTES

CORRENTS DE PENSAMENT I D'ACCIÓ DEL MOVIMENT CATALANISTA

per Josep Termes

Vicens Vives en la seva obra *Industrials i Polítics* va posar èmfasi especialment en l'empenta burgesa que dóna lloc a la transformació industrial de Catalunya. Dit això, és evident que, per a Vicens, el catalanisme fou també un dels eixos vertebradors de Catalunya, tot i que no va dedicar moltes pàgines del seu llibre a la descripció d'aquest corrent. De les aproximadament 300 pàgines d'*Industrials i Polítics*, el particularisme catalanista és descrit en unes sis pàgines quan tracta de les generacions floralesca i de la Renaixença; i en unes quinze pàgines al llarg dels capítols corresponents a la narració cronològica dels esdeveniments: sobretot en parla als orígens del provincialisme; les dues cares del provincialisme creixent; els moderats i la centralització; del provincialisme al regionalisme; federalisme i carlisme catalans; l'onada regionalista: els grups catalanistes.

Vicens Vives va centrar molt la seva descripció del catalanisme en l'obra dels tres grans clàssics doctrinaris del segle XIX, Mañé i Flaquer, Valentí Almirall i Torras i Bages. La bibliografia que va utilitzar ni era gaire nova ni gaire renovadora, especialment si la comparem amb la incorporació que Vicens va fer dels nous estudis econòmics, democràfics, etc. Vicens es fonamenta en Víctor Balaguer, Pi i Arimon, Aulèstia i Pijoan, entre els més antics, i en Graell, el pare Ignasi Casanovas, Camps i Arboix, Rovira i Virgili, Josep Pla, Pabón i García Venero, entre els més moderns. De tota manera, al meu entendre, la dependència més extrema la té respecte de les investigacions de Carrera i Pujal. És evident, que bona part de les afirmacions factuals que fa Vicens Vives, i molt es-

pecialment les aportacions noves, no són altra cosa que el resum o la còpia de moltes de les coses que va escriure Jaume Carrera i Pujal.

Per Vicens Vives, un dels trets específics del catalanisme és que aquest incorporava Catalunya a Europa d'una manera total i irrenunciable; el catalanisme era un profund corrent d'esperit que impregnava tota la història de Catalunya; i «un estat d'esperit no és un dogma ni una doctrina». Vicens veu el catalanisme com un moviment total, complex, espiritual abans que res: així deia «el catalanisme força impetuosa abans d'ésser definida, persistent abans d'ésser assenyalada, independent de tota pressió econòmica, idiomàtica, jurídica, romàntica o de simple ressentiment provincià». Vicens pensava que el catalanisme quallà ja al segle XIX, abans de la crisi de 1898. Tot i que en un moment determinat assenyala que el catalanisme no tingué dogmes ni doctrines fins la generació de 1901 (és a dir, fins l'aparició de la *Lliga Regionalista*), el cert és, que el mateix Vicens conclou «el catalanisme desemboca en el nacionalisme abans de la crisi de l'estat espanyol de 1898 i de la fi de segle», especialment amb l'aparició del moviment de la *Unió Catalanista* el 1892.

Vicens va rebutjar la interpretació de Jesús Pabón sobre el catalanisme (que per altra part aquest no va fer altra cosa que copiar de Rovira i Virgili, del seu *Resum d'Història del catalanisme*), quan aquest considerava que el catalanisme havia estat generat per quatre moviments: la Renaixença literària i cultural, fonamentada en l'ús literari escrit del català i en el coneixement de la història de Catalunya, del passat medieval gloriós; el proteccionisme formulat per la burgesia industrial; el carlisme i el federalisme. Vicens creu que aquestes interpretacions de Rovira i Virgili i Jesús Pabón són desarticulades, a l'igual que la de tots aquells que en parlar del catalanisme polític «ignoraven la persistència i el desplegament del fenomen provincialista des de les mateixes arrels de la vida catalana del Vuitcents». Vicens veu el catalanisme com la persistència d'un particularisme diferencial que es va modulant i articulant al llarg del segle XIX, i que és un producte de totes les facetes històriques i no tan sols de la política, de la cultura o de la llengua. I així, opina que el catala-

nisme tal com queda modulat a les darreries del segle XIX és molt més que el resultat (i això vol dir que també és resultat) del romanticisme històric, arqueològic i literari produït per un grup reduït d'intel·lectuals i universitaris; i és molt més que l'acció dels industrials proteccionistes, que com escriu Vicens «volien sobretot el domini del mercat espanyol»; tampoc no és el resultat del desencís de carlins i federals: diu Vicens «això foren camins del catalanisme, no el propi catalanisme. Aquest es pot definir com la culminació d'un estat d'esperit que arrenca de la crisi de l'Antic Règim el 1808 i té com a eix de marxa la línia del moderantisme i com ales desbordants, d'un costat, el tradicionalisme foralista i, de l'altra, el radicalisme liberal... Durant cent anys es definí per quatre reaccions concretes. Primer, el sentiment que Catalunya era formada per una estructura social específica, diversa de la que es manifestava en altres indrets d'Espanya; sentiment de la vigència d'un dret i uns costums propis, d'una parla diferenciada, del record d'unes institucions de govern autònomes i del testimoni contemporani d'un desvetllament econòmic, social i polític també particular»; en segon lloc, que l'estat espanyol que substituí l'Antic Règim, per manca de lligams interns es veia abocat a crisis periòdiques greus; en tercer lloc, que l'estat liberal jacobí era un sistema de govern ineficaç i «completament alliè al país real i, cosa pitjor, contrari als seus interessos més íntims i respectables»; i en quart lloc, la repugnància del poble català a admetre la corrupció administrativa espanyola.

Al llarg de la tercera part del llibre, que Vicens dedica a descriure el segle XIX cronològicament, ens parlava d'una sèrie de temes claus. Vicens veu en la Guerra de la Independència, 1808-1814, la revifalla de la consciència particular. Seguint els estudis de Mercader, creu que el particularisme és present tant entre els afrancesats com entre els dits patriotes. Uns i altres fan l'exaltació de Catalunya, de la Província de Catalunya. Creu que en aquells anys sorgeix el mot *provincialisme.*

En una segona etapa, produïda ja la restauració absolutista, mentre els liberals, en la defensa de la llibertat constitucional, s'inclinen per l'unitarisme, els sectors realistes segueixen desenvolupant el provincialisme i recla-

men el retorn dels furs. També l'església, amb una actitud antiliberal, empra ben sovint el català en la pastoral i en la propaganda política.

El provincialisme rep no sols l'impuls dels tradicionalistes sinó també el dels radicals. Així, les bullangues són un dels ferments del particularisme. Vicens a vegades es contradiu, especialment en la valoració de l'actitud dels moderats respecte del particularisme català. Però no té cap dubte que el foralisme carlí és una de les bases del particularisme català (i matitza molt agudament de que aquest foralisme és «de to menor en llurs dirigents, si bé amb un dring d'autèntica catalanitat en el voluntariat de comarques»). Vicens, que veu també el federalisme i les bullangues de republicans, demòcrates i radicals com una base del particularisme, vol salvar també el catalanisme dels liberals constitucionalistes, i així diu que hi ha un provincialisme desenvolupat per moderats i progressistes malgrat llur hostilitat apriorística a les doctrines contràries a la unitat espanyola. Vicens creu que durant el quart de segle de predomini dels moderats, entre 1843 i 1868, és quan a Catalunya es produeix més profundament la uniformització, la centralització: «a Catalunya hom oblidà les vel·leitats provincialistes»; és «en aquests vint-i-cinc anys que Catalunya s'aprovinciana».

Dins d'aquesta òptica veu la Guerra dels Matiners com un moviment de profundes arrels particularistes, com un reflex de la terra, com una reacció dels seus fills (fossin carlins, republicans o radicals) que lluiten contra l'unitarisme del govern moderat; i així Vicens diu que el moviment matiner «constitueix la plataforma sobre la qual es farà la gran transformació del provincialisme moderat, de cara a un decidit regionalisme». És en aquesta etapa quan els moderats catalans comencen a topar amb la política madrilenya. Es dibuixa aleshores la «qüestió catalana», quan es produeixen els conflictes per l'aranzel de 1849, quan neix l'*Institut Industrial de Catalunya* (que en la seva defensa de la indústria catalana es troba amb el recel dels governants i de l'opinió pública madrilenya), quan el periòdic «*El Bien Público*», nascut en 1849, publica les col·laboracions de Duran i Bas i d'Illas i Vidal; i especialment des de 1854, moment en què el «*Diario de Barcelona*»

accepta el parer d'en Mañé i Flaquer de passar de diari informatiu a diari polític, convertint-se en portantveu de les classes burgeses catalanes. En el fons, Vicens creu més important l'aparició del «*Calendari del Pagès*», el 1856, que no la restauració dels Jocs Florals, el 1859, perquè creu més relevant els moviments de base, els fenòmens populars, la difusió social de les idees que no els moviments intel·lectuals o el joc de les élites culturals i literàries. Respecte a aquesta etapa dels moderats, Vicens Vives creu que el paper jugat en la creació del particularisme pel «*Diario de Barcelona*», i per Manuel Duran i Bas, fou decisiva, i per això valora tan positivament l'article d'aquest, «Catalanismo no es provincialismo», publicat el gener del 1855, i el llibre d'Illas i Vidal, *Cataluña en España*, publicat el 1855.

Vicens va posar de relleu el gran pes del federalisme durant els anys del Sexenni, 1868-1874 (tot i que no va saber situar adequadament el federalisme com a corrent populista i catalanista), així com l'extraordinària importància del federalisme intransigent i els seus intents de proclamar l'estat català durant la Primera República del 1873. També, no cal dir-ho, la nova empenta del carlisme a partir de 1872, i dels seus intents de guanyar-se la voluntat dels regionalistes, manifestats, per exemple, amb el retorn dels furs que va realitzar Carles VII. De tota manera, Vicens creu que és durant la Restauració quan el catalanisme floreix de manera destacada. És ara quan aquest moviment colora totalment la societat catalana, quan hi conflueixen corrents de distint signe que s'integren en un moviment total: literari, cultural, polític, econòmic, espiritual. Ho diu breument però amb claretat: el catalanisme ja ha arribat al nacionalisme amb la generació de 1892 (és a dir, abans de la crisi colonial de l'estat espanyol el 1898 i abans que aparegui la *Lliga Regionalista*).

A partir d'*Industrials i Polítics*, la descripció del catalanisme va millorar gràcies a les investigacions dels historiadors de l'economia, de la cultura i de la societat. I es va enterbolir quan politicòlegs i especialistes en dret polític van utilitzar la història esquematitzant-la per justificar les seves opcions polítiques. Segons aquests últims, el catalanisme fou un fenomen burgès, i quan se'ls hi de-

mostrà l'error del seu esquema, aleshores intentaren dibuixar un catalanisme vist exclusivament com un esforç de transformar l'estat espanyol (és a dir, el catalanisme com un intervencionisme hispànic). Sistemàticament es negaren a veure un component fonamental del catalanisme històric: la defensa de la identitat catalana. Al meu entendre, bona part dels errors històrics d'aquest sector professional, deriven en primer lloc del seu poc coneixement, o la manipulació, de la història de Catalunya, i fonamentalment del seu punt de partida metodològic: la història és interpretada en funció de la realitat actual; en segon terme, el seu greu error d'analitzar només doctrines i programes de partits polítics (el que coneixen de la història són alguns elements doctrinaris, alguns acords programàtics, fragments dels programes dels partits). I els historiadors sabem molt bé que això no és història, que la història són les realitats de la societat, no tan sols fragments de discursos i de programes.

Hem millorat els nostres coneixements gràcies als treballs de Mercader Riba i de Lluís Maria de Puig, que mostren que durant la Guerra de la Independència hi ha un sector afrancesat disposat a trencar les relacions amb Espanya, i que a París hi ha informació suficient per conèixer el particularisme català i les seves bases històriques. També coneixem millor l'aparició de l'escola filosòfica catalana, amb les aportacions de la tesi doctoral de Roura; i molt especialment, la figura de Milà i Fontanals, després de la tesi doctoral de Manuel Jorba. De tota manera, bona part dels temes lligats al romanticisme, al pes de la Universitat de Barcelona en el renaixement cultural i literari, a la difusió del català popular, durant aquesta primera renaixença, estan encara per realitzar, per conèixer (encara que sabem moltes més coses sobre Robreño i el teatre popular, després dels treballs de Xavier Fàbregas). A la historiografia romàntica hi han dedicat bones pàgines Ramon Grau i Marina López, però no tenim encara les lectures històriques del fulletó decimonònic referit als temes mítics de la història catalana, com la Guerra dels Segadors i el 1714. Sí que coneixem molt millor el que va significar el prohibicionisme i el proteccionisme industrial, després dels treballs d'Ernest Lluch. Falta però, resseguir

la influència del proteccionisme en el món obrer (important com a mínim fins als anys vuitanta del segle passat). S'ha fet un esforç notable per situar les bullangues com a tema històric, i és evident que per aquest camí no s'ha pogut avançar gaire per culpa de la manca de fonts arxivístiques. De tota manera, sabem, gràcies als treballs de Risques i de Jesús Mestre, que aquestes bullangues dels anys 30 i 40 del segle XIX tenen clarament un significat particularista, anticentralista. La tesi doctoral de Jaume Camps va posar de relleu les interrelacions entre republicans i carlins, quan la Guerra dels Matiners, de 1847-1848, i va significar un reforç de la interpretació que veia el carlisme i el federalisme com a peces essencials del particularisme català decimonònic. Després d'aquests treballs, quedava molt clar que es podia explicar que durant l'etapa de triomf de la burgesia industrial i comercial (i en aquests anys de consolidació del règim monàrquico-constitucional i censitari), havien existit uns moviments populars catalans enemics de la centralització i que representaven la persistència d'un particularisme català.

La investigació catalana s'ha centrat molt més en els temes del Sexenni 1868-1874. Sabem molt millor, després dels treballs de Termes, Clara, Anguera, que el moviment federal representava no la burgesia sinó les classes populars, i que, per tant, el federalisme no era la revolució burgesa, tal com pretenien, entre d'altres, Solé Tura o Trías Vejarano, sinó el particularisme popular de les classes subalternes catalanes. Villaclara, ens ha ajudat a precisar alguns aspectes terminològics de la gent de la Renaixença durant aquests anys (les confusions entre pàtria i nació, nació i estat, etc.). Pel que fa al Sexenni, doncs, sabem ara molt bé que hi havia un particularisme català que tenia un projecte polític de reforma de l'estat espanyol, el federalisme, però que també sostenia el fet diferencial català, que defensava un catalanisme entès com a manteniment de la pròpia llengua, de la pròpia cultura i d'uns trets diferencials basats en la història.

Els treballs de Fèlix Cucurull i Jordi Llorens, sobre Roca i Farreras i Sebastià Farnés, ens han demostrat que en els inicis de la Restauració ja apareixen uns doctrinaris catalanistes que en certa manera dibuixen ja el naciona-

lisme. És en aquests anys que, al meu entendre, apareixen els que jo vaig definir com intel·lectuals orgànics de la nació, que es manifesten actuant en el camp de les institucions privades, de l'excursionisme, de l'orfeonisme, dels ateneus, en la recerca i la investigació privades (en els camps de la història, del folklore, etc.), que permetien posar de relleu que Catalunya tenia una tradició pròpia, un particularisme, un passat gloriós. No ha estat estudiada sismàticament la premsa, però els treballs que es van fent sobre premsa local permeten datar molt millor la catalanització de revistes i diaris. I aquí podem dir que la premsa es catalanitza més clarament entre els sectors influïts per l'església catòlica, entre els sectors favorables al tradicionalisme, que entre els partidaris del republicanisme decimonònic.

I això ens porta al cas del camp català. Sabem ara també que el moviment rabassaire va néixer en el si del federalisme més o menys obrerista, i que aquest moviment agrari comportava un grau notable de catalanisme ja en els anys de la Restauració. Necessitem encara aprofundir l'estudi del camp català per integrar-lo no tan sols en la història del catalanisme, sinó també en la història de la nostra societat.

Hem millorat també els nostres coneixements sobre el vigatanisme i coneixem molt millor els esforços d'un sector important de l'església catòlica per defensar el regionalisme i trencar amb l'integrisme. Els exemples de Balmes, del pare Claret i del bisbe Aguilar, estan en els antecedents d'aquesta tendència, que té com a moments culminants la creació de «*La Veu del Montserrat*», el 1879, el Millenari de Montserrat, el 1881, la restauració de Santa Maria de Ripoll, el 1893, i l'obra de Torras i Bages que culminà amb *La Tradició catalana*, de 1892. Podem dir que, abans de la crisi del 1898, el vigatanisme ja s'havia convertit en un element important del particularisme català i que aquest corrent començava a dominar dins de l'església catalana, eliminant el carlisme i l'integrisme.

Una de les coses que encara no hem sabut explicar clarament és l'aparició del grup del catalanisme radical de la Renaixença els anys vuitanta del segle passat. Seguint Rovira i Virgili (i a partir d'ell, tots els que l'han copiat sense

citar-lo), es va dir, massa sovint, que aquest sector era conservador, de dreta (i això és lògic que ho digués Rovira i Virgili, perquè a començaments del segle XX, com a bon deixeble de Pi i Margall i d'Almirall, feia debat polític contra els catòlics i les dretes), però no és lògic que encara ho diguem als nostres dies, si més no sense posar-hi matisos. I em sembla evident que Almirall representa l'opció laica (anticlerical i lligada a la maçoneria) i que, en canvi, la gent de la Renaixença són de missa, però no puc oblidar que quan se'ls acusa de conservadors perquè eren apolítics es fa un anacronisme, i no he de deixar de recordar que eren apolítics contra la política de la Restauració, que tots els historiadors estan d'acord en qualificar de caciquil i corrupta. Per tant, el seu apoliticisme tenia que haver estat ben entès per aquest corrent historiogràfic que es considera d'esquerres. Per altra part, la gent de la Renaixença eren etiquetats en el seu temps, per exemple en el Congrés catalanista de 1880, com de candidatura separatista, i em sembla que això vol dir que aquest sector era d'un catalanisme molt més radical que el dels federals d'Almirall, i d'un catalanisme si es vol, idealista, que refusava seguir el joc electoral minoritari i ineficaç. Així doncs, l'apoliticisme dels homes de la Renaixença, representa un catalanisme polític que no vol fer política electoral.

També en aquests anys el catalanisme de la Restauració dibuixa uns models estrangers en els que identificar-se. Si pels federals del Sexenni la Confederació Suissa i els Estats Units havien estat els models a seguir, pels catalanistes de la Restauració, Irlanda i el moviment txec són els nous exemples que cal tenir en compte. Irlanda mostra la protesta popular, la rebel·lió armada contra el domini britànic; ensenya també el model del partit irlandès, és a dir, un partit en el qual caben tots els interessos, totes les tendències, i que es pretén portaveu del país (és el model que seguirà la *Lliga Regionalista* en els seus primers temps). En el cas del moviment dels txecs en lluita per la seva autonomia, els catalanistes de la Restauració hi aprengueren la possibilitat de fer coexistir autonomisme i monarquia (doncs, com sabem, la monarquia dual austrohongaresa acabarà acceptant bona part de les reivindicacions no tan sols d'hongaresos i txecs, sinó també de

croates i eslovens). Es veurà també en el moviment reivindicatiu txec la diferència entre el partit dels *Vells txecs* i dels *Joves txecs*, aprenent aquí dels *Joves txecs* la necessitat de fer política activa (no tan sols de fer lluita cultural i de club o ateneu, adequada només pels ja convençuts, sinó de fer activisme al carrer, política electoral, infiltració en els organismes privats i públics, etc.).

Vicente Cacho ha posat de relleu que el catalanisme de la Restauració fou també un regeneracionisme (abans de que aparegués el regeneracionisme espanyol quan la crisi del 98). Aquest regeneracionisme català compartia també la idea de la crisi del món llatí, pensava que els pobles llatins eren decadents, mentre que els pobles centreuropeus i nòrdics eren moderns i vigorosos. Per això, Catalunya havia de refusar el que fos llatí, decadent i buscar exemple en l'Europa septentrional; d'aquí l'admiració per tot el britànic, pel teatre d'Ibsen, per la ciència germànica, etcètera.

Per acabar, podem dir que, contra el que Vicens va escriure, sí que ja hi havia, abans de 1898, unes doctrines catalanistes vertebrades; fent el matís, que el mateix Vicens ja posava èmfasi en el catalanisme particularista gestat el segle XIX. El que ara sabem molt millor és que el catalanisme es configura com un nacionalisme policèntric durant la Restauració, i que hi ha abans una configuració doctrinària nacionalista que no una praxi política regionalista, que aquesta sí que no es produeix fins al segle XX, després de l'aparició de la *Lliga Regionalista*. Així, doncs, en la història de Catalunya van al davant les doctrines del particularisme nacionalista, que han quedat ja perfectament dibuixades durant la Restauració, que no la pràctica política electoral i parlamentària que no es desenvolupa fins després de la crisi del 1898. També sabem que aquest catalanisme polifacètic, polivalent, no és patrimoni d'un sector social determinat, sinó que en ell hi han participat gent de tots els grups socials, i molt especialment els escriptors, els artistes, els erudits aficionats. Al marge que la defensa més aferrissada dels elements particulars l'hagin feta les classes populars, més lliures, menys lligades a l'aparell polític i social, amb menys interessos a la política espanyola.

Després de Vicens hem après que el sector il·lustrat de la classe obrera va participar també en l'esforç de la Renaixença, i que molt especialment en els anys de la Restauració el sector dirigent anarquista, format per obrers de la indústria tipogràfica, participa de la cultura escrita en català i pren part en els esforços renovadors lingüístics i culturals. I aquest sector obrer té també una idea molt clara del particularisme català i d'oposició a la política madrilenya. En definitiva, abans que hagués acabat el segle XIX el particularisme català s'havia aprofundit, el catalanisme s'havia desenrotllat doctrinalment i havia entrat en el nacionalisme. Prat de la Riba, doncs, no serà el creador doctrinal del nacionalisme catalanista, sinó tan sols un hàbil sintetitzador, un estratega mestre que va saber subordinar el nacionalisme català al regionalisme català, i que va convertir aquesta doctrina en un instrument per l'acció política puntual.

No serà, doncs, la burgesia industrial catalana la que crei el catalanisme, mitjançant la *Lliga Regionalista* del 1901 i les doctrines de Prat de la Riba, sinó que aquesta classe social el que farà és adaptar-se a la plataforma cultural i política que s'ha establert al llarg del segle XIX pel moviment de les classes populars i dels intel·lectuals orgànics de la nació, trobant en ella l'única plataforma possible per fer política des de Catalunya.

TAULA

PRÒLEG de Sebastià Riera I

I. LA VIDA POLÍTICA

Els catalans en la política espanyola al segle XIX, per Josep Fontana 9
La vida política catalana (1856-1898), per Borja de Riquer 19

II. LA VIDA ECONÒMICA

L'economia catalana en el marc de l'economia espanyola: Catalunya, la fàbrica d'Espanya (1833-1936), per Jordi Nadal i Oller . . . 59
La construcció i finançament dels ferrocarrils catalans i la crisi de les companyies ferroviàries, per Pere Pascual i Domènech . . 79
El finançament del procés d'industrialització, per Carles Sudrià 117

III. ELS MOVIMENTS SOCIALS

Els orígens del moviment obrer a Catalunya, per Casimir Martí 141
L'associacionisme empresarial: institucions nascudes a mitjan segle XIX (1839-1854), per Roser Solà i Montserrat 155

IV. ELS MOVIMENTS NACIONALISTES

Corrents de pensament i d'acció del moviment catalanista, per Josep Termes 177

1
JOSEP ARQUÉS
Cinc estudis històrics sobre la Universitat de Barcelona (1875-1895)

2
Disputa de Barcelona

3
JAUME SERRA HUNTER
Problemes de la vida contemporània

4
ÀNGEL CASTIÑEIRA
Àmbits de la postmodernitat

5
RAMON ALQUÉZAR
L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerres

6
Lletra Santa concernent l'ajustament carnal de marit i muller

7
JAUME SOBREQUÉS
Autonomia i Democràcia a Catalunya

8
Catalunya i Espanya al segle XIX

9
JAUME BOFILL I FERRO
Poetes catalans moderns

10
FERRAN GRAELL
Nacionalisme i Humanització

El desembre de 1983, l'Institut Municipal d'Història va organitzar el col·loqui «Catalunya i Espanya al segle XIX» per commemorar el 25è. aniversari de la publicació del llibre de Jaume Vicens Vives *Industrials i polítics del segle XIX*. La finalitat del col·loqui i de les diverses ponències que aplega aquest volum era revisar la problemàtica històrica del procés d'inserció de Catalunya dins l'Estat espanyol durant el segle passat, una etapa cabdal de la configuració de l'estructura política contemporània.
En aquest llibre, la interacció entre Catalunya i Espanya s'analitza en quatre aspectes fonamentals: la política, l'economia, els moviments socials i els moviments nacionalistes. Així, l'objectiu central dels diversos treballs publicats és estudiar la manera com es produeix la participació de Catalunya en la vida espanyola en un període en què es consolida l'estat burgès, es posen les bases de la industrialització, es configura una nova classe social, el proletariat, destinada a acomplir un important paper en el futur del país, i el fet diferencial català dóna lloc al nacionalisme polític.
Els diversos autors dels treballs parteixen de les hipòtesis exposades per Vicens Vives al seu cèlebre llibre, encara que actualitzant-les —no en va han passat 25 anys— i indicant-ne, alhora, les llacunes encara existents i les línies d'investigació a seguir en el futur.

ESTUDIS I ASSAIGS